

De strategie en methodiek voor sociale aktie kunnen niet ongewijzigd blijven als in Chili blijkt dat een democratische revolutie in geweld wordt gesmoord, als Dennendal bewijst hoe radicale vernieuwingen in het welzijnswerk nog slechts met deportaties kunnen worden gekeerd, als de wereldeconomie zichtbaar sterker onder controle komt van gigantiese multinationale particuliere bedrijven, als 'inspraak'-suggesties het klaarblijkelijk gebrek aan democratie moeten verhullen, en als de arbeidersbeweging kennelijk uit de gezapige arbeidsvrede-rust aan het ontwaken is. Nadat sinds september 1971 drie ongewijzigde drukken van **soziale aktie** waren verschenen en een vierde druk noodzakelijk bleek, zag de schrijver zich dan ook gedwongen een bijna geheel nieuw boek te schrijven: **soziale aktie, opnieuw bekeken**, vanuit de nieuwe feiten en ontwikkelingen en een poging tot verstaan daarvan. Daarom begint het boek met een uitgebreide verantwoording van de feiten en beweegredenen die tot deze nieuwe opzet leidden. Vervolgens wordt een fundamenteel verzuim van het eerste boek goed gemaakt door de ruime aandacht die aan maatschappij-analyse, en met name de methode daarvan, wordt gegeven. De strategie is aanzienlijk breder en fundamenteeler uitgewerkt. Arbeidersbeweging en welzijnswerk komen daaruit te voorschijn als de twee belangrijkste factoren in de bewustwordingsprocessen die voorwaarde zijn voor revolutionaire veranderingen. Geheel nieuw is ook het hoofdstuk over training en scholing, terwijl uiteraard de nodige groepsdynamiese, organisatoriese en etiese konsekwenties uit het 'opnieuw bekeken' worden getrokken voor de soziale aktie in bedrijf.

SOCIALE AKTIE

OP NIEUW BEKEKEN

PIET RECKMAN

----- Text continues after this page -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.



Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- Tekst gaat verder na deze pagina -----

Naar een strategie en methodiek
voor Sociale Aktie
eerste druk: september 1971
tweede druk: december 1971
derde druk: maart 1972

Sociale Aktie, opnieuw bekeken
eerste druk: augustus 1974
tweede druk: april 1975
derde druk: januari 1978

PIET RECKMAN

SOCIALE AKTIE

opnieuw bekeken

Anthos-boeken worden uitgegeven door
Uitgeverij In den Toren, Baarn
© 1974 by Uitgeverij In den Toren, Baarn
ISBN 90 6074 465 9

EEN ANTHOS-BOEK

INHOUD

ter inleiding 8

1. verantwoording 11

- 1.1. Unctad III: einde van het idealisme 12
- 1.2. multinationals: noodzaak tot dialektiek 15
- 1.3. Chili: de les van het fascisme 20
- 1.4. democratie: de multiple choice van een ander 23
- 1.5. Van Onderen: bewustwording door aktie 26
- 1.6. Dennendal: de zachte sektor verhardt 29
- 1.7. filosofie van de praxis 32

2. konseptie 35

3. analyse 39

- 3.1. over de noodzaak van analyse 40
- 3.2. grondbegrippen, grondhouding 41
 - 3.2.1. materialisme/idealisme 42
 - 3.2.2. bovenbouw/onderbouw 45
 - 3.2.3. zijn/bewustzijn 46
 - 3.2.4. dialektiek/progressief/regressief 49
 - 3.2.5. kwantiteit/kwaliteit 52
 - 3.2.6. samenvatting 54
- 3.3. vuistregels voor onderzoek 55
- 3.4. de organisatie van het onderzoek 58

4. sociale aktie 63

5. strategie 69

- 5.1. over doelen, middelen en technieken 70
- 5.2. meer dan multinationaal 72
- 5.3. waarde en onwaarde van tegen-kultuur 76
- 5.4. over recht en geweld 81
- 5.5. klassen en sociale groepen 87
- 5.6. voorwaarden tot maatschappelijk sukses 91
 - 5.6.1. het kulturele apparaat 93
 - 5.6.2. het valse bewustzijn 100
 - 5.6.3. bewustwordingsprocessen 104
 - 5.6.4. organisatie van de basis 111
 - 5.6.5. welzijnswerk 123

- 6. technieken 127**
- 6.1. ordening van de technieken 128
- 6.2. karakteristieke groepen van technieken 130
- 6.3. presentatietechnieken 134
 - 6.3.1. presentatietechnieken 134
 - 6.3.2. discussie 135
 - 6.3.3. dokumentatie 136
 - 6.3.4. publikatie 137
 - 6.3.5. teach-in 139
 - 6.3.6. kongresseren 140
 - 6.3.7. debat/politiek 140
 - 6.3.8. hearing 141
 - 6.3.9. public relations 142
 - 6.3.10. ekspositie 143
 - 6.3.11. affichering 143
 - 6.3.12. straatpresentatie 144
 - 6.3.13. huis-aan-huis-werk 146
 - 6.3.14. walk 147
 - 6.3.15. demonstratieve tocht 147
- 6.4. pressietechnieken 148
 - 6.4.1. open brieven/verklaringen 148
 - 6.4.2. ingezonden stukken 149
 - 6.4.3. vragen stellen 149
 - 6.4.4. petitie 150
 - 6.4.5. lobby 151
 - 6.4.6. protestmars 152
 - 6.4.7. onderhandeling 153
 - 6.4.8. kritiese konsumptie 154
 - 6.4.9. 'volksmacht' 156
 - 6.4.10. wereldwinkel 157
- 6.5. symbooltechnieken 157
 - 6.5.1. storytelling 157
 - 6.5.2. dramatisering 158
 - 6.5.3. re-socialisatie 160
 - 6.5.4. associatie 162
 - 6.5.5. omkering 163
 - 6.5.6. ontrafeling 165
 - 6.5.7. herbenoeming 165
- 6.6. onthullingstechnieken 168
 - 6.6.1. demystifikatie 168
 - 6.6.2. polarisatie 169
 - 6.6.3. jagen en spioneren 170
 - 6.6.4. image-beschadiging 171
- 6.7. onontroltechnieken 172
 - 6.7.1. rolbewustmaking 172

- 6.7.2. roldistantie 173
 - 6.7.3. rolweigerig 174
 - 6.7.4. rolomkering 176
 - 6.7.5. de-sanktioneren 177
 - 6.7.6. alternatie 178
 - 6.8. manipulatietechnieken 179
 - 6.8.1. de-manipulatie 179
 - 6.8.2. infiltratie 181
 - 6.8.3. ordeverstoring 181
 - 6.8.4. provokatie 181
 - 6.9. wederrechtelijkheidstechnieken 182
 - 6.9.1. staking 182
 - 6.9.2. sit-down 183
 - 6.9.3. kraming 183
 - 6.9.4. bezetting 183
 - 6.9.5. sabotage 184
 - 6.9.6. gewelddadigheid 185
- 7. de aktiegroep 187**
 - 7.1. de groepsidentiteit 188
 - 7.2. de structuur van de groep 190
 - 7.2.1. samenstelling 191
 - 7.2.2. discipline 192
 - 7.2.3. samenkomsten en taakverdeling 193
 - 7.2.4. besturing 194
 - 7.2.5. konflikt-oplossing 195
 - 7.3. etiek 196
 - 7.3.1. rechtvaardiging moet nog volgen 196
 - 7.3.2. terugtrekken op de eigen verantwoordelijkheid 199
 - 7.3.3. het doel en de middelen 201

- 8. scholing en training 204**
- 8.1. theorie/praktijk 205
- 8.2. programmering 206
- 8.3. analyse 207
- 8.4. strategie 208
- 8.5. technieken 210

Noten 212

ter inleiding

Er was eens een tamelijk traditioneel ekonome, die de opdracht kreeg de resultaten van het werk van de Wereldbank in Latijns-Amerika te gaan bestuderen. Die opdracht was bedoeld als bezinningsbijdrage in het kader van het Tweede Ontwikkelingsdecennium van de Verenigde Naties (1971-1980). De ekonome, Teresa Hayter, ging aan het werk. Haar politieke en economische opvattingen waren die van de liberale Europese intelligentsia: de arme landen moesten kunnen delen in de zegeningen van de westerse welvaart, en daartoe dienden zij ook het economische systeem van dat westen te aanvaarden. Vanuit deze waarden en vooronderstellingen ging zij enkele jaren lang in Latijns-Amerika feiten verzamelen, samenhangen bestuderen, mensen interviewen, de werkelijkheid van de onderontwikkeling inventariseren. Zij kwam tot de volgende konklusie: 'Sinds mijn verblijf in Latijns-Amerika ben ik geleidelijk aan tot het besef gekomen dat onze waarden en vooronderstellingen een gekompliceerd bouwwerk van bedrog vormen: het soort bedrog dat in de gehele wereld de kapitalisten in staat stelt de massa's uit te buiten met een helder besef van de rechtmatigheid van hun positie en van hun edele bedoelingen . . .'

Teresa Hayter kwam er anders vandaan dan ze er heen ging. Haar rapport werd dan ook niet geaksepteerd. Ze werd geprest om het te herschrijven en 'een eerlijker weergave van de zaak te geven'. Dat weigerde Hayter, want dat had ze reeds gedaan: een eerlijke weergave geven van de werkelijkheid. Ze had de feiten zelf tot zich laten spreken. En de werkelijkheid had haar opgevoed, veranderd, tot nieuwe opvattingen, tot een nieuwe houding, een nieuw bewustzijn gebracht. Voor eigen rekening publiceerde zij haar studie en haar ervaringen daarmee!

Kort na het verschijnen van mijn boek 'Naar een strategie en methodiek voor SOCIALE AKTIE' (1971) verscheen Teresa Hayter's boek 'Het imperialisme van de ontwikkelingshulp'. Haar studie, maar vooral haar ervaring maakte diepe indruk op mij. Daaruit blijkt immers dat de werkelijkheid sterker is dan de leer; als degene die naar de werkelijkheid kijkt dat maar 'eerlijk', dat wil zeggen zo objectief mogelijk doet. Ook blijkt uit deze ervaring dat mensen niet veranderen door de

strijd tussen ideeën (of ideologieën), maar door de tegenstrijdigheid die zij gaan ervaren tussen hun ideeën en de werkelijkheid. 'Geleidelijk aan ben ik tot het besef gekomen . . .', al deelhebbend aan, en kijkend naar de werkelijkheid van de Derde Wereld, van de milieu-verwoesting, van de gebeurtenissen in Chili, van de vervreemding van de massa's, van de gigantiese groei van de multinationale ondernemingen, van het volstrekte gebrek aan medezeggenschap van arbeiders in de bedrijven en bewoners in de wijken . . . geleidelijk aan ben ik tot het besef gekomen dat idealistische, bewogen hulpverlening en morele verontwaardiging wezenlijk ontoereikend zijn om onze wereld menselijker te maken. Met andere woorden: ik zal dit boek over 'SOCIALE AKTIE, opnieuw bekeken' beginnen met een uitgebreide *verantwoording* voor de beslissing het eerste boek vrijwel geheel te vervangen.

Naast UNCTAD, Chili, Van Onderen, de multinationals, Denndal, de vakbewegings-ontwikkelingen, hebben ook de vele kritieken op mijn eerste boek tot deze nieuwe versie bijgedragen. Ik ben al die critici erg dankbaar voor hun vaak konstruktieve kritiek. Dan denk ik niet alleen aan boek-uitgaven en omvangrijke artikelen in officiële tijdschriften zoals van Keune, Van Tienen, Weynen, Hendriks, Van Benthem, maar ook aan skripties van studenten op sociale en pedagogische akademies, aan publikaties zoals van wereldwinkler Wageningen, en aan kritieken in persoonlijke gesprekken, in trainingen en scholingsprogramma's. Onder voetnoot 2 is een kort overzicht van deze kritieken opgenomen. Vele critici zullen hun kritiek verwerkt vinden in dit nieuwe boek over sociale actie. Ik blijf me voor ieders op- en aanmerkingen van harte aanbevelen.

Dit boek is niet alleen geschreven voor studenten op universiteiten, sociale en pedagogische akademies of daarmee verwante opleidingen. Het is ook bedoeld voor al diegenen die hun praktijk van sociale actie willen verbeteren door systematies over die praktijk na te denken. Daarom heb ik geprobeerd deze 'filosofie van de praxis' zo te schrijven, dat het boek voor beide groepen tegelijk leesbaar is. Dat heeft als konsekwentie dat de 'noten' achter in het boek nogal vitaal zijn voor degenen die dieper op de inhoud willen ingaan. Ook hebben ze vaak een verklarende betekenis. Bovendien is achter die noten nog een lijst van termen- en woordverklaringen opgenomen. Dat alles is dus gedaan om de bruikbaarheid van het boek te vergroten.

Tenslotte wijs ik graag met nadruk op de 'vragen op de man af' die in het laatste hoofdstuk van dit boek worden gesteld aan allen die het met de grondkonseptie van sociale aktie eens zijn. Herbert Marcuse heeft eens opgemerkt dat een hoogontwikkelde maatschappij zoals onze kapitalistische er een is, niet kan worden verworpen zonder dat de leden van die maatschappij ook zichzelf verwerpen. Het gaat er bij sociale aktie niet in de eerste plaats om iets voor anderen uit te denken of te doen; eerst en vooral zijn wijzélf, ben ikzélf in beeld, met mijn groep, klasse, rol, milieu, mijn valse bewustzijn, mijn verantwoordelijkheid, mijn georganiseerde bijdrage aan het scheppen van voorwaarden voor revolutie.

Gees - Odijk april 1974

1. VERANTWOORDING

- 1.1. Unctad III: einde van het idealisme
- 1.2. multinationals: noodzaak tot dialektiek
- 1.3. Chili: de les van het fascisme
- 1.4. democratie: de multiple choice van een ander
- 1.5. Van Onderen: bewustwording door aktie
- 1.6. Dennendal: de zachte sektor verhardt
- 1.7. filosofie van de praxis.

1.1. UNCTAD III: einde van het idealisme

Er was niet weinig aandacht besteed aan UNCTAD III (Santiago de Chile, april-mei 1972). Al in 1971 was er in ons land een 'UNCTAD-strategiegroep' gevormd, waarin allerlei Derde-Wereldbewegingen en actiegroepen hun activiteiten koördineerden. Vele plaatselijke groepen zorgden voor aansluiting op de basis. Er ging vanuit Nederland een legertje van 25 journalisten van tv, radio en pers naar Santiago. Eindelijk kon niet langer worden gezegd dat olympische spelen of andere sportfestijnen wél, maar zoveel belangrijker zaken als UNCTAD niét behoorlijk werden verslagen. Dagelijks kwam het nieuws op vele manieren door, evenals commentaar en kritiek. Na vijf weken vergaderen eindigde UNCTAD III. 'In de vroege Pinkstermorgen van 1972 gaf UNCTAD III de geest. De tongen van de afgevaardigden vielen stil. De journalisten staakten hun verslaggeving. Vermoeid verliet het internationale gezelschap het gastland Chili. En toen viel de grote stilte. De stilte van de teleurstelling, de schaamte, de frustratie. Ook de actiegroepen, die maandenlang massale belangstelling voor UNCTAD hadden proberen te kweken, deden er het zwijgen toe. Slechts af en toe onderbroken door de notitie: UNCTAD III is mislukt³. En toch hadden sommigen al lang de mislukking van UNCTAD III voorspeld. De toenmalige minister van ontwikkelings-samenwerking Boertien b.v. Want toen ik hem naar aanleiding van de lang-voortslepende discussies over de wereldscheepvaart vroeg, of er nog beslissingen waren te verwachten, merkte hij op dat échte beslissingen natuurlijk niet genomen konden worden. Waarom niet? 'De reders zijn immers niet aanwezig', de eigenaren van de wereldscheepvaart. Zo ook waren de mijn-eigenaren, de bankiers en de leiders van de grote ondernemingen niet aanwezig. Er viel dus helemaal niets te beslissen. UNCTAD was slechts een schijn-gestalte van de macht. De werkelijke machthebbers waren er niet, en degenen die er wel waren, waren over het algemeen maar al te bereid op afstand de belangen te dienen van hun werkelijke broodheren, al dan niet vereenzelvigd met hun formele chefs: nationale regeringen. Slechts de afgevaardigden van enkele landen probeerden duidelijk te maken waar in werkelijkheid de oorzaken voor het mislukken van UNCTAD (en andere internationale pogingen om vraagstukken als Noord-Zuid, oorlog-vrede, milieu e.d. tot

een oplossing te brengen) liggen. De in september 1973 vermoorde president van Chili, Salvador Allende, was een van hen. In de openingsrede bracht hij in wezen al de analytische verklaring van de mislukking: 'Een ontwikkeling die zonder twijfel van vitaal belang is, en die de huidige structuur van de internationale economische betrekkingen omvat en doorkruist, en die in de praktijk internationale overeenkomsten tot spotternijen maakt, is de uitbreidende macht van de grote multinationale ondernemingen. De financiële, commerciële en technologische mogelijkheden, daarin gekonsentreerd, nemen steeds meer toe. De multinationale ondernemingen worden steeds meer de eigenlijke machtsfactor achter de trekken die de wereld-economie momenteel vertoont. Zij hebben hun eigen doelstellingen, hun eigen handelsbeleid, hun eigen scheepvaartpolitiek, hun eigen investeringsbeleid en politiek van economische integratie, hun eigen opvattingen, hun eigen actiepatroon, hun eigen wereld'⁴. Deze analyse - en de poging haar in een strategie om te zetten - is, zoals later gebleken is, Allende niet in dank afgenomen. De moord op hem heeft evenwel zijn analyse bevestigd. Ook de vertegenwoordiger van Cuba maakte aan de hand van concreet feiten-materiaal duidelijk waar het vraagstuk precies zit. Bij het agenda-punt 'overdracht van technologie' overlegde hij de vergadering een rapport waaruit bleek dat dit agendapunt niet meer behandeld hoefde te worden: in de laatste vijftien jaar bleken er maar liefst 60.000 jonge intellectuelen uit Latijns-Amerika door de Verenigde Staten te zijn weggekocht. 'Brain-drain', het opkopen van intellect door de krachten die reeds het grootste kapitaal hebben, betekent dat de Derde Wereld rijkdom (van talent) levert aan de kapitalistische ontwikkelde wereld. Daarvoor was UNCTAD dan nog functioneel: het was en is een gelegenheid tot analyse, tot het aandragen van objectieve feiten die groepen mensen tot een ander bewustzijn kunnen brengen. 'Ontwikkelingshulp' blijkt er immers al lang te zijn: van Zuid naar Noord: rijkdom aan grondstoffen, arbeidskrachten, talenten gaan van arm naar rijk in plaats van andersom. De arme landen blijken arm-gemaakte landen. En ook wanneer zij zich wegens gretige onderwerping (door binnenlandse terreur) zoals in het geval van Brazilië, economies gesproken snel ontwikkelen, dan wordt pas met recht duidelijk dat de 'onderontwikkeling', de uitbuiting-binnen-het-land-zelf steeds groter wordt. Zelfs een man als Mc-

Namara, directeur van de Wereldbank en waarlijk geen marxist, maakte dat duidelijk op UNCTAD III. De Braziliaanse ontwikkeling wordt betaald door de massa's in Brazilië zelf.⁵ Tenslotte blijken verhoudingen tussen rijke en arme landen tevens altijd klasse-verhoudingen te zijn. De tegenstellingen die er tussen de landen zijn, zijn er binnen de landen ook tussen de klassen. In de landen van de Derde Wereld zijn steeds betrekkelijk kleine groepen die als binnenlandse bezittende klasse (bourgeoisie) slechts hun bestaan danken en steun van de internationale economische machten ontvangen naarmate zij bereid en in staat zijn de massa's van de werkenden uit te buiten en te terroriseren.⁶

Het gaat er in deze paragraaf niet om de mislukking van UNCTAD III in al zijn details te analyseren. Dat is elders reeds gebeurd. Wie de globale analyse die hierboven gegeven is wil controleren, raadplege de betrokken literatuur.⁷ Waar het hier om gaat is de juiste konklusie uit de werkelijkheid van UNCTAD te trekken: het vraagstuk rijk-arm is een zaak van macht en niet van principes en beweging, die los staan van een zo realistische mogelijke analyse van de machtsverhoudingen in de wereld. Beginselen als gerechtigheid, de plechtige belofte van de Verenigde Naties de wereld te vrijwaren van de gesel van gebrek, gevoelens, al zijn het sterke, van humaniteit en broederschap zijn niet bestand tegen het realisme van de economische macht en alle andere macht die daarvan is afgeleid. Met beginselen, hoe duidelijk ook geformuleerd, vallen geen feiten te bestrijden. Salvador Allende merkte op: 'In Chili is al sinds 150 jaar elke Chileen gelijk voor de wet, maar kijkt u eens in Chili rond'. En ook de universele verklaring van de rechten van de mens stelt vast (notabene in artikel 1) dat 'alle mensen gelijk in waardigheid en rechten geboren worden'. Maar kijken we eens rond ons heen. Daarom betekende UNCTAD III voor vele mensen het einde van het idealisme. Zij zijn genoodzaakt voortaan de werkelijkheid-zelf allereerst aan het woord te laten, en te konstateren dat daarin klaarblijkelijk een overheersende rol speelt welke (economische) macht mensen hebben. Wie eerlijk, dat wil zeggen zo objectief mogelijk, de werkelijkheid van UNCTAD analyseert komt noodzakelijkerwijs ertoe het failliet van de idealistische beschouwingwijze vast te stellen en de wereld voortaan wat 'materialistischer' - vanuit de werkelijkheid zelf te bekijken.

1.2. **multinationals: noodzaak tot dialectiek**

De 'documentos secretos de la ITT', die Chili in 1972 uitbracht, zijn in wezen de documenten over de multinationale onderneming.⁸ Want ITT kon de Wereldbank en de CIA, de Amerikaanse regering en de rechtse Chileense pers voor haar doeleinden organiseren, omdat zij reeds lang daarvoor macht had veroverd in en over al die invloedssferen. In de top van ITT zaten al de voormalige directeuren van CIA en Wereldbank, er waren al lang verbindingen met het Amerikaanse internationale persburo UPI en via de Chileense bank Edwards met de grote rechtse dagbladpers in Chili. ITT zorgde voor een schijnbaar incidenteel schandaal, maar tegelijkertijd voor algemene kennis betreffende het wezen van elke multinationale onderneming. Datzelfde deden de zeven onderling verbonden wereld-oliemaatschappijen tijdens de energiekrisis van '73. Samen controleren deze 90% van de totale olieproductie in de niet-socialistische wereld. En we hebben het geweten ook. Dat hun belangen tijdelijk parallel liepen met die van olieleverende landen verandert niets aan het feit, dat de olie-krisis in grote mate kunstmatig is gebleken. Mede door de oliemaatschappijen gemáákt om schaarste voor te wenden, hogere winsten te kunnen maken, kapitaal te sparen voor investeringen in nieuwe energie-mogelijkheden. Onze regering bleek niet in staat om een 'aardolie-distributie-buro' op te zetten zonder een legertje van Shell-beambten te huren, dat over de nodige informatie beschikte en er na de distributie ook weer mee naar Shell terug gegaan is. De enigen die in die tijd eveneens over informatie bleken te beschikken waren de haven- en industrie-arbeiders in Rijnmond. Zij zijn het immers die de tankers binnen laten lopen, de olie laden en lossen, opslaan, raffineren. Wie naderhand het financiële jaarverslag van Pakhoed (opslagtank-bouwer) las, ontdekte dat dit bedrijf in de tweede helft van 1973 de schitterendste resultaten kon boeken en prachtige perspectieven voor zich zag.⁹

De grootste multinationale onderneming ter wereld is General Motors. Omzet 75 miljard gulden per jaar. Dat is een bedrag dat ongeveer gelijk is aan twee-derde van het nationaal produkt van Nederland. Op de voet volgt Standard Oil, de grootste onder de oliegiganten, met een jaaromzet van zo'n 60 miljard

gulden. General Electric en Ford behoren ook tot de allergrootsten in de wereld. Ook onze 'eigen' Koninklijke Olie (Shell) met een jaaromzet van ongeveer 40 miljard, Unilever met 25 miljard, en Philips met een jaaromzet van meer dan 15 miljard tellen in de wereld duchtig mee.

Deze multinationale ondernemingen moet men zich vooral niet te klein voorstellen. Alleen al de 100 grootste Amerikaanse multinationals zetten gezamenlijk per jaar om voor een waarde van 1000 miljard gulden dat is gelijk aan één-tiende van de totale wereldproduktie. En de nederlandse 'grote vier' - Shell, Unilever, Philips en AKZO - zijn samen goed voor 90 miljard, meer dan driekwart van de nederlandse nationale produktie. Zij maken met zijn vieren per jaar een winst van 4½ tot 5 miljard gulden en hebben meer dan één miljoen werkers in dienst.¹⁰

Deze 'multinationale' ondernemingen - die dus over de nationale grenzen heen opereren - zijn giganten aan het worden, waarbij de macht van nationale staten steeds verder achterop raakt. Uiteraard het eerst die van de kleinere, maar geleidelijk aan ook van de grotere. Vele multinationals hebben vestigingen in landen, die economies gesproken kleiner zijn dan de betreffende ondernemingen. Over de machtsinvloed die de multinationals in zulke landen hebben, hoeft niemand zich illusies te maken. Maar niet slechts door de economiese omvang, ook door de verwevenheid met overheidssectoren, onderwijs, reclame, informatie hebben de multinationals een steeds uitbreidende macht over de maatschappij.¹¹ Men behoeft nauwelijks een gedetailleerde analyse te maken om deze bewerkingen te kunnen controleren. De dagelijkse nieuwsvoorziening tekent een duidelijk beeld. Waar blijven oud-ministers en hoge ambtenaren? Nooit gaan ze naar de arbeidersbeweging; heel vaak naar werkgeversorganisaties, naar topfuncties in banken en fabrieken. Waarom nam Shell deel in de financiering van het onderzoek door het Amerikaanse buro Mc Kinsey naar herstructurering van het hoger onderwijs? Wie ziet niet de uitruil tussen hoogleraren en topbestuurders van grote ondernemingen? Ieder kan de misleidende informatie van de grote wereld-persburo's (in handen van multinationale ondernemingen) volgen.¹² En zij hebben ook op dit gebied vrij sterke monopolieposities. Een reklamedeskundige van het nederlandse bedrijfsleven beschreef enkele jaren geleden al hoe

vrij de konsument in een hoogontwikkelde kapitalistische samenleving nog is: 'De toepassing van moderne markt-en-reklame-metodes heeft tot gevolg dat er niet langer sprake is van een werkelijk vrij gedrag van de koper. Dit gedrag wordt namelijk niet langer als gegeven aanvaard, maar wordt naar believen beïnvloed.'¹³ Niet alleen door Unctad, de gebeurtenissen in Chili, de energiekrisis en de milieuproblematiek, maar ook door het werk van actiegroepen en van de internationale arbeidersbeweging komt de laatste jaren de multinationale onderneming steeds meer voor het voetlicht. September 1973 kwam het Wereldverbond van de Arbeid in Evian bijeen om het verschijnsel van de multinationale onderneming te bestuderen en een strategie van de arbeidersbeweging te ontwerpen. Aan de hand van lijvige rapporten met veel gegevens over de multinationals, kwam men tot omschrijving van de voornaamste kenmerken (waarbij met name de verhouding Noord-Zuid in het geding was):

'De multinationale ondernemingen exploiteren de ongelijkheden tussen de landen en spelen in op de tegenstellingen, die het gevolg zijn van de verschillen in ontwikkelingsstadium. Zij kijken uit naar landen die enerzijds rijk aan grondstoffen zijn, en anderzijds naar landen en gebieden die koopkrachtige klanten tellen. Zij maken vooral in de landen waar de lonen laag zijn superwinsten; de landen die belastingvrijdommen geven en geheimhouding van de financiële en economiese gegevens verzekeren, zijn bevoorrechte plaatsen voor de vestiging van de zetels van multinationals. De multinationals eisen subsidies en garanties (bijvoorbeeld tegen politieke gebeurtenissen die het investeringsklimaat beïnvloeden) in die landen die niet buiten de technieken van die ondernemingen kunnen. De multinationals maken misbruik van mogelijke tegenstellingen onder de werkers, van het ene land tegenover het andere, van de ene fabriek tegenover de andere. Zij spekuleren op het niet-bestaan van internationaal gezag, en zo ontsnappen zij aan alle controle en spelen verschillende wetgevingen tot eigen voordeel tegen elkaar uit. De multinationals spelen het klaar om hun geld, hun economiese macht en eventueel de militaire macht van de grote mogendheden te gebruiken om hun greep te handhaven op de economiese en politieke situatie van een land.'¹⁴

Ook het Internationale Verbond van Vrije Vakverenigingen liet zich op haar wereld-economiese konferentie van 1971 in

gelijke zin uit.¹⁵ Charles Levinson, sekretaris-generaal van de Internationale Federatie van arbeiders in de Chemie (IFC) en Emilio Maspero, sekretaris-generaal van het Clat (Latijns-Amerikaanse vakbeweging, aangesloten bij het WVA) zijn twee van de voormannen van de arbeidersbeweging, voorzover deze analyse van en strategie tegen de multinationale ondernemingen bevordert.¹⁶ In de dokumenten van het WVA-kongres was een soort 'samenvatting' van alle analyses opgenomen, die als volgt luidde: 'Het kapitalisme ontwikkelt zich door zijn eigen logika: steeds meer en sneller produceren, de produktie snel afzetten hetgeen een absoluut meesterschap over de grondstoffen, de prijzen, de markten, de kapitalen, de mensen, de technieken vereist, alsook controle over de staatsmacht. Zodoende dringt het kapitalisme zijn eigen karakter van groei, organisatie en beheer aan de wereld op en het verhindert de ontwikkelingsmogelijkheden van de volkeren door hun 'kulturele waarden' te breken. Het 'beschaaft' op zijn manier, namelijk door andere beschavingen te vernietigen. Het werk van de mensen en de behoeften van de konsumenten worden uitgebuit om de winsten te verzekeren en de macht van de bezittende klasse te vermeerderen. Het kapitalisme ontwikkelt een maatschappij van ongelijkheid waar de niet-produktieven buitengesloten en benadeeld worden. Omdat de beslissingsmacht ver weg ligt en in handen is van slechts weinigen, worden de arbeiders in een ondergeschikte positie gehouden, zonder daadwerkelijke en beslissende bevoegdheden.'¹⁷

Heel die 'logika van het kapitalisme' zit overigens vol tegenstrijdigheden. Zijn beschaving bestaat bij de gratie van de vernietiging van beschaving. In tegenstelling tot de weergalozige groei van de technologie en het produktie-vermogen, groeien honger, machteloosheid, armoede, tot in het hart van het kapitalisme toe, de Verenigde Staten. Terwijl vele landen pure hongersnood kennen zijn er miljoenen landarbeiders en boeren werkeloos in de wereld en worden honderdduizenden vruchtbare hektares landbouwgrond niet bewerkt. Het kapitalisme produceert aan de ene kant volkomen overbodige luxe-goederen, die ons via geraffineerde reclame moeten worden aangepreft, en is er anderzijds klaarblijkelijk niet toe in staat miljoenen de meest elementaire goederen te verschaffen. Het scheidt samenwerkingsvormen over alle grenzen heen, vormt maatschap-

pijen van wereldallure, waarin honderdduizenden met elkaar samenwerken in een arbeidsdeling die ongekend is. Daartegenover konsentreren zich de winsten uit deze 'maatschappijen' en de navenante macht steeds meer in handen van steeds kleinere groepen partikulieren. Het 'verspilt' grandioze kapitalen aan oorlogsindustrie, terwijl zulke kapitalen niet beschikbaar komen voor de ontwikkeling van achtergebleven of door datzelfde kapitalisme onderontwikkeld gemaakte delen van de wereld. Het produceert welvaart die het tegelijk via de inflatie weer aanvalt. Het ondermijnt zijn eigen bestaansvoorwaarde - de grondstoffen - door deze veel te slordig te gebruiken en nauwelijks pogingen te doen ze na gebruik terug te winnen of te herstellen.

Kortom: het kapitalisme zit vol tegenstrijdigheden. De grootste en meest fundamentele (waarop dus alle andere op de een of andere manier terug te voeren zijn) is evenwel die tussen kapitaal en arbeid. Wat er ook ter wereld aan produktie plaats vindt, steeds komt deze elementair tot stand doordat de mens omgaat met de natuur, ofwel: arbeid verricht. De wol wordt van een schapehuid geschoren, het kopererts wordt uit de grond gehaald, de bouwstenen worden gebakken en het boek wordt gedrukt *door arbeid*. Pas daarna hebben deze waren een waarde die in geld uitdrukbaar is. Elke keer als er iets gedaan wordt met een grondstof, steeds in een verdere fase van produktie krijgt die grondstof toegevoegde waarde. Door arbeid. Niet voor geld. Arbeiders voegen door hun arbeid die waarde toe. Zij krijgen slechts geld om de volgende dag weer met dezelfde energie op het werk terug te kunnen komen. Ze worden betaald voor hun arbeidsenergie en niet voor hun arbeidsprestatie. Het verschil tussen beide (de meerwaarde) vermeerderd het kapitaal van de ondernemer. Hij en hij alleen beslist over de aanwending daarvan: nieuwe investeringen, fusies, reclame, nieuwe produkten. Het kapitalisme berust dus op een scheiding tussen kapitaal en arbeid die in feite uitbuiting betekent, al krijgt een arbeider daar nog zo'n aantrekkelijk loon voor ~~de~~ afleiding in de konsumptiesfeer. Want uitbuiting is niet anders dan de door anderen geproduceerde waarde voor een deel ontnemen, zich de meerwaarde toeëigenen. Daardoor hoopt het kapitaal zich steeds meer op. Want dit proces gaat alsmear door. Door de technologie wordt de arbeidsproduktiviteit verhoogd. In kortere tijd produceert de arbeider meer.

Hij heeft dus ook in kortere tijd zijn eigen levensonderhoud verdiend (het deel dat hij uitbetaald krijgt), werkt langer voor zijn baas en levert dus ook meer meerwaarde. De ondernemingen die in die race niet mee kunnen, omdat ze b.v. onvoldoende technologie kunnen kopen, omdat ze te 'sociaal' zijn of omdat ze zich niet tijdig kunnen verzekeren van grondstoffenmarkten, vallen genadeloos af. De grotere onderneming slokt de kleinere op. De concentratie wordt steeds groter, de concurrentie steeds kleiner. Totdat er nog maar weinig superondernemingen (multinationals) zijn die mt elkaar heel de wereldproductie controleren door de opeenhoping van het kapitaal, dat verkregen is uit de meerwaarde-productie van alle arbeiders ter wereld. De tegenstrijdigheid voert zo tot zijn uiterste. Heel de massa werkt voor een kleine groep kapitaalbezitters. Gekonsentreerde macht staat tegenover massale onmacht. Die massale onmacht wordt daardoor machtig. Op voorwaarde van bewustzijn, van inzicht in deze fundamentele tegenstrijdigheden, deze dialectiek van het kapitalisme.

Nogmaals: dit is geen poging om een uitvoerige maatschappijanalyse te geven. De lezer zij daarvoor verwezen naar de desbetreffende literatuur.¹⁹ Hij kan daarin deze globale analyse meer verfijnd controleren. Waar het hier om gaat is aan te geven hoe de gebeurtenissen en ontwikkelingen van de laatste jaren de 'eerlijke' waarnemer en deelhebber in de maatschappelijke werkelijkheid dwingen zijn ogen te openen voor de dialectiek, de tegenstrijdigheid van die werkelijkheid. Om hem vervolgens tevens te dwingen daarin positie te kiezen en deel te nemen in die strijd.

1.3. Chili: de les van het fascisme

'In Chili is een uniek proces aan de gang, waarbij de revolutionairen de veranderingen zonder geweld trachten door te voeren. Dit is nog nooit vertoond in de geschiedenis van de mensheid. Nooit tevoren werd getracht om het revolutionaire proces te leiden langs de bestaande grondwet en de bestaande wetten. Nooit tevoren is geprobeerd het bestaande wettelijke apparaat te gebruiken om datzelfde apparaat fundamenteel te veranderen . . . Ik hoop dat u het zult halen. Wij wensen dat u zult overwinnen. Venceremos.'²⁰

Aldus Fidel Castro, toen hij ruim een jaar nadat de regering

Allende op demokratiese wijze aan de macht was gekomen, Chili bezocht. Al degenen die met bijzondere belangstelling naar Chili keken, misschien met de hoop in hun hart dat het mogelijk mocht blijken - zonder geweld en binnen het kader van het recht - bevonden zich in goed marxisties gezelschap. Fidel Castro zei het met evenzovele woorden. Al was het nog nooit vertoond, dat wilde niet zeggen dat het niet kon. Tenslotte waren de omstandigheden in Chili weer heel anders dan die in de Sovjet-Unie, China en Cuba. In Chili zat, bij wijze van spreken, alles mee. Al in 1902 was er een behoorlijk ontwikkelde vakbeweging en een socialistiese partij. Luis Emilio Recabarren, legendaries arbeidersleider, stelde toen reeds vast dat er pas fundamentele veranderingen in de chileense maatschappij zouden kunnen plaats vinden 'als werkelijke vertegenwoordigers van het volk in de Moneda (het presidentiële paleis) zouden zetelen, mensen die geen andere belangen te verdedigen hadden dan die van de bezitlozen'. Het zou nog bijna 70 jaar duren voor het zover was. Maar enkele tientallen jaren daarvoor was er, als verworvenheid van arbeidersstrijd, reeds één vakcentrale, die alle arbeiders en werkers - ook de beambten - omvatte. Er waren toen al behoorlijk ontwikkelde linkse partijen, een socialistiese, een kommunistiese en een radikale, die later aangevuld werden door partijen van linkse christenen. Chili was er in 1970 aan toe, en onderlinge verdeeldheid aan de rechterzijde maakte de greep naar de politieke macht mogelijk. Van de drie kandidaten voor het presidentschap kreeg Salvador Allende de meeste stemmen (36,6%). Drie jaar later, bij parlamentsverkiezingen, liep het percentage stemmen voor de partijen van de Unidad Popular, het volksfront, op tot 44,4. En ongetwijfeld zou een absolute meerderheid verkregen zijn, ware het niet dat het fascisme op de meest bloedige en tevens 'wetenschappelijke' wijze had ingegrepen, juist uit vrees voor een demokratiese meerderheid voor links. Van de gebeurtenissen in Chili valt veel te leren. Het is een 'ontwikkeld' land binnen de Derde Wereld, de demokratiese traditie was er niet jonger dan b.v. in Nederland. Er was een uitgebreid geschoold kader, het onderwijs had een hoog nivo. Economies had het land goede mogelijkheden door bodemrijkdommen, visvangst, landbouw. Het politieke bewustzijn van de massa's was zeer sterk. Chili kende al enkele jaren geen zwijgende meerderheid meer. De omstandigheden leken dus

uitermate gunstig voor een geweldloze, democratische revolutie in socialistiese zin. Ook groeide vanuit de basis van het volk, de arbeiders in de fabrieken, de boeren op het land, de bewoners in de volkswijken, een vorm van basis-democratie die geleidelijk aan de traditionele, burgerlijke democratie had kunnen vervangen.

Iedereen weet hoe het afgelopen is. Reeds vóór de installatie van Allende als president begon het verzet, de sabotage van rechts. Vervolgens werden de kredietkranen van Wereldbank, IMF en Im-exportbank dichtgedraaid. De Verenigde Staten gingen tot een blokkade over, zodat geen onderdelen van de (amerikaanse) machines, transportmiddelen, communicatiemiddelen meer konden worden verkregen. De koperprijzen op de wereldmarkt werden kunstmatig gedrukt, waardoor Chili zijn inkomen scherp zag dalen. Miljoenen dollars werden via de CIA besteed aan steun aan rechtse partijen en terreurgroepen, aan de bond van transportmiddelen-eigenaren die het land tot chaos probeerde te brengen met haar stakingen. De 'middenklasse' werd in een groot, van buiten uit gefinancierd ideologies offensief benaderd. Via de Edwards-bank, verbonden met het buitenlandse kapitaal, als uitgever van het grote rechtse dagblad 'El Mercurio' werden de vreselijkste verhalen over de dreigende kommunistiese diktatuur verspreid. En intussen werd er op technokratiese, wetenschappelijke wijze gewerkt aan een overname van de macht doormiddel van een staatsgreep van rechts. Die kwam op 11 september 1973, nadat het land door stakingen van de patroons, door zwarte markt, door blokkade en terreur reeds volkomen in de chaos was terecht gekomen.²¹. Allende werd tesamen met tenminste 30.000 andere Chilenen vermoord. Door een systeem van 12.000 betaalde verklikkers, wetenschappelijke methodes van foltering, uithongering en doodstraffen op werk-sabotage, door boekverbranding en massaontslagen van 'marxisten' (dat is ieder die niet rechts is), door scherpe prijsverhogingen zonder loonstijging wordt het chileense volk op de meest schandelijke wijze onderdrukt. Het veel geroemde konstitutionele leger levert het beulswerk, geleid door amerikaanse deskundigen in fascistiese terreur, met een gemak dat niemand voor mogelijk had gehouden. Van de traditionele, eveneens veelgeroemde chileense democratie is niets meer over.

De les van Chili is deze: de parlementaire democratie is

slechts zolang het kleeft van de economiese machthebbers als hun macht er niet fundamenteel door wordt aangetast. Gebeurt dat wel dan leggen zij hun democratische klederen af en tonen hun ware fascistiese aard. De 'grootste democratie ter wereld' (V.S.) blijkt overal ter wereld bereid en in staat via haar geheime agenten, haar folterdeskundigen, haar economiese pressiemiddelen fascistiese regimes te baren, die fundamentele maatschappelijke veranderingen moeten tegen houden.

Betekent de les van Chili dat een socialistiese revolutie dus niet mogelijk is binnen het kader van recht en democratie? Men kan ook het tegendeel beweren, en minstens met evenveel recht. Chili heeft bewezen dat het juist wél ging. Het imperialisme kon het bewustzijn van het volk, de opmars van het volk naar een socialistiese samenleving immers niet meer binnen het kader van recht en democratie tot staan brengen. Het moest naar de meest weerzinwekkende instrumenten van het fascisme grijpen om zijn belangen veilig te stellen.²² Chili heeft ons geleerd dat de weg via de democratie niet per sé onmogelijk is, maar dat dan tegelijkertijd de strijd om de middenklasse, de strijd om het leger en de politie zodanig gevoerd moeten worden, dat het fascisme zo min mogelijk middelen ter beschikking krijgt om de weg naar revolutionaire veranderingen misdadig te blokkeren.

1.4. **Democratie: de multiple choice van een ander**

'Thans wil ik proberen te begrijpen, hoe het mogelijk is dat zoveel mensen, zoveel dorpen, steden, volken één enkele tiran dulden, die geen macht heeft behalve de macht die ze hem geven; die hen slechts kan schaden als zij dat zelf willen verdragen; die hun geen enkel kwaad zou kunnen doen, als zij dit niet liever wilden verduren dan hem te weerstaan. Toch is het zelfs niet nodig zo'n tirannieke enkeling te bestrijden; men behoeft zich niet eens tegen hem te verdedigen: hij is immers vanzelf verslagen indien het land niet meer toestemt in de slavernij.'²³

Thans wil ik dus proberen te begrijpen hoe het komt dat ene Richard Nixon na alle fraudes en verduisteringen, na alle inbraken in andermans kantoren en landen, na het opzetten van een gigantiese afluisterstaat, tot op de dag van vandaag nog

steeds in de Verenigde Staten de dienst uitmaakt.

De geciteerde tekst zou vandaag de dag door een erudiete Amerikaanse humanist met een tikkeltje naïviteit geschreven kunnen zijn. Maar in feite is het citaat uit een verhandeling die reeds in 1548 door Etienne de la Boétie, een Franse humanist, werd geschreven. De tekst zou overigens ook vandaag de dag kunnen slaan op de tirannie van de economische macht, van de reclame, van de misleiding.

Want de tirannie van de 16de eeuw is er nog steeds, zelfs krachtiger dan ooit. Skepter en kroon van de absolute vorst zijn kapitaal en komputer van de kapitalistische samenleving geworden. De hermelijnen mantel van de despoot is de burgerlijke democratie en het paleis is het multinationale bedrijf geworden. De onderdanen zijn arbeiders en consumenten.

Ik wil proberen te begrijpen hoe het komt dat de democratie niet werkt. Zo kunnen we dus voor onze omstandigheden de vraag van Etienne de la Boétie vertalen.

Slechts twee Nederlandse bedrijven (Unilever en Akzo), hebben samen met een Amerikaanse onderneming 90% van de wasmiddelenproductie in handen. Toch zijn er enkele tientallen wasmiddelen op de markt. De een konkurreert met de andere. De huisvrouw denkt gemakkelijk dat ze uit evenzovele fabrieken komen. Maar heel haar keuzemogelijkheid wordt in de laboratoria van slechts twee bedrijven ontworpen. De konkurrentie wordt 'gespeeld', kunstmatig gemaakt. En wij maar denken dat koning klant vrijheid van keuze heeft.

Zo is het ook met andere produkten. De reclameman die in de paragraaf over de multinationale onderneming werd geciteerd, stelde al vast dat het gedrag van de koper naar willekeur kon worden beïnvloed. Onze consumentenvrijheid is een vrijheid die in de fabrieken wordt gemaakt.

Vervolgens wordt onze mening gevraagd. We mogen meedoen aan de 'multiple choice': vindt u dat de regering te veel, te weinig of voldoende ontwikkelingshulp aan de arme landen geeft? We laten ons dwingen binnen deze drie, door een ander bedachte mogelijkheden. De vierde mogelijkheid - die realiteit is - blijft zo buiten het gezichtsveld: tegen elke gulden die wij aan ontwikkelingshulp besteden komen er drie terug. De maatschappijkritikus die dat weet, en in de bedoelde multiple choice invult dat de regering te veel aan ontwikkelingshulp doet, wordt verkeerd geïnterpreteerd: rechts.

Studenten van de afdeling politiekologie in Nijmegen namen onlangs het inter-universitaire onderzoek naar kiezersgedrag onder de loep, dat rond de kamerverkiezingen in 1972 was gehouden. Ze kwamen tot de konklusie dat dit soort onderzoekingen het vragen is naar de antwoorden, die er door de maatschappij van te voren in zijn gestopt.²⁴ Nederlandse arbeiders zullen in groten getale op de vraag of zij uitgebuit worden niet met ja antwoorden. Als hen gevraagd wordt wie er dan wel in de wereld worden uitgebuit zullen ze veelal naar de arme landen verwijzen. Zo is hun dat geleerd. Berekeningen tonen inmiddels aan, dat Nederlandse arbeiders veel sterker worden uitgebuit dan hun klassegenoten in de Derde Wereld.²⁵ Door de heerschappij van de auto in onze binnensteden hebben kinderen er geen ruimte meer om te spelen. Dus moeten er aparte speelplaatsen worden gebouwd. Als dat gebeurt worden de benodigde materialen, de arbeid, de gemaakte winsten van de bouwer bij het 'nationale produkt' opgeteld. Als er door diezelfde partikuliere verkeersvorm meer ongelukken gebeuren, en er dus meer klinieken moeten worden gebouwd, en meer chirurgen aan het werk moeten worden gezet, dan tellen we dat alles bij het nationale produkt op. Ons wordt dan verteld dat we weer 'rijker' zijn geworden: met minder speelruimte en meer ongelukken! En wie het in zijn hoofd haalt maximum snelheden in te stellen of steden auto-vrij te maken, haalt zich de georganiseerde woede van pomphouders, olie-maatschappijen en autoindustrie op de hals. En niet voor de eerste keer (wie maakte er ook weer een einde aan de benzinedistributie in 1974?) zal dan blijken dat een regering, een provinciaal of gemeentelijk bestuur zeer waarschijnlijk zwicht.

We wilden proberen te begrijpen dat de democratie in onze maatschappij neerkomt op een hermelijnen mantel rond een absolute machthebber. Een belangrijke verklaring is dat die 'machthebber' niets heeft nagelaten om ons ideeën te verstreken die ver van onze werkelijkheid verwijderd zijn. Door onderwijs, door reclame, door informatie, door het werk van sociologen, sociaal-psychologen en agogen in dienst van ondernemingen en overheden, wordt ons een vrijheid gesuggereerd die in feite niet bestaat. We worden als het ware volgestopt met antwoorden, waarnaar vervolgens wordt gevraagd.²⁶ Daarmee is de democratie niet onbruikbaar geworden. Maar willen we er werkelijk iets van maken, dan zullen we zo nauwkeurig

mogelijk de technieken van de misleiding moeten analyseren, ons eigen valse bewustzijn ontdekken in een onbarmhartige konfrontatie ervan met onze realiteit. De burgerlijke democratie is niet onbruikbaar om tot maatschappelijke veranderingen te komen, maar vooralsnog is zij meer een verhulling van onze werkelijke onvrijheid dan een stimulans tot vrijheid.

1.5. Van Onderen: bewustwording door aktie

Juist toen we met Herbert Marcuse begonnen te geloven dat de arbeidersmassa in het westen niet langer meer de feitelijke draagster was van de revolutie, kwamen de arbeiders weer in beweging.²⁷ 'De één-dimensionale mens' bleek tegenstrijdiger dan hij er op het eerste gezicht uitzag. De harmonieuze overlegorganen van Sociaal Economische Raad (SER) en Stichting van de Arbeid - toeristische attracties van het arbeidsvredige Nederland - begonnen moeilijker te functioneren. De 'vrije loonpolitiek' bracht aktie aan de basis in de bedrijven. Het bedrijvenwerk ontwikkelde zich, en daarmee de strijd lust op de werkvloer. Stakingen in de havens, in de strokarton, en zelfs bij Hoogovens, later bedrijfsbezettingen met als eersteling die van Enka, conflicten tussen bedrijvenwerk en ondernemingsraden waren evenzovele tekenen van het feit dat er 'van onderen' beweging kwam.²⁸ De georganiseerde arbeidersbeweging reageerde op deze beweging, probeerde die beweging leiding te geven maar kon dat slechts doen door een hardere opstelling tegenover het kapitaal. De 'immateriële' eisen kwamen in het onderhandelingspakket over de arbeidsvoorwaarden: vrijheid van werken voor de bedrijvenwerkers bijvoorbeeld, meer zeggenschap voor de arbeiders in de leiding van de onderneming. Nivellering van inkomen werd een belangrijke inzet van de vakbeweging, gekaderd in de bredere doelstelling: een rechtvaardiger verdeling van macht, kennis en inkomen. Het is waar dat deze gewijzigde opstelling van de vakbeweging het bestaande kapitalistische systeem nog niet aantast. Tegelijkertijd is waar, dat in het verschuiven van de vakbondsstrategie van overleg -, via onderhandelingen -, naar konfliktstrategie de beweging in de arbeidersklasse zichtbaar wordt.²⁹ Waarmee ook de kontekst van sociale aktie zich wijzigt. De tegen-kulturele aanval op de bestaande maatschappij gaat geleidelijk over in de strategie van 'de lange mars door de strukturen'.³⁰

'In den beginne is de daad', stelt Rosa Luxemburg, sprekend over bewustwordingsprocessen. Het onbewuste, het ageren vanuit bedreigde belangen, of die nu de arbeidsvoorwaarden of de voorwaarden van wonen en milieu betreffen, gaat aan het bewuste vooraf. Vanuit de bijzondere ervaringen kan pas de algemene kennis groeien, het maatschappelijk inzicht. Eerst is er de konkrete belangenstrijd aan de basis. Maar daardoor komt dan ook een bewustwordingsproces op gang, of althans ontstaan de voorwaarden daartoe, dat wel degelijk afrekenet met de idee, als zou klassestrijd een versleten begrip uit de oude marxistische rommeldoos zijn.³¹

We zullen twee arbeiders uit 'Van Onderen' (VARA-tv serie voor en door arbeiders) aan het woord laten, die ieder vanuit een eigen 'inspiratie' in feite hetzelfde bewustzijn tot uiting brengen. 'Ik zou het wel willen uitschreeuwen, het vliegt me soms naar de keel. Bij de fabriekspoort houdt de vrijheid op ... Niets is erger dan geestelijk dood te zijn. Dit doet de moderne fabriek met wetten, daterend van de 19de eeuw. Ik verlang naar steun in de rug. De verworpenen der aarde worden nog gevonden in de fabriek. Ik ben geen rode rakker. Het is de bijbel die mij inspireert en stimuleert om te vechten tegen het harde onrecht, begaan door moderne mensen met 19de eeuwse gedachten. Die nieuwe machines uitvonden, maar niet in staat waren zichzelf te vernieuwen, laat staan de maatschappij.'³²

'Dat er een enorm wantrouwen is (tegen de organisaties van de arbeidersbeweging, P.R.) dat kan toch niet anders! Hoe is het nou in vredesnaam mogelijk - al die mensen die jarenlang gehoord hebben van je moet samenwerken, algemeen belang, terwijl een kind weet dat zolang de mensheid bestaat het algemeen belang het belang van de heersende klasse is. Maar ze moesten het maar slikken. Nou hebben ze dus op hun manier goed en fatsoenlijk samengewerkt. Plotseling hebben de heren weer eens een kink in de kabel van hun rottige ekonomie gemaakt. De centjes gaan gevaar lopen, bedrijven worden gesloten. En al die jongens die zo braaf hebben samengewerkt, krijgen een schop onder hun kont en staan op straat. Bovendien krijgen ze dan nog eens een trap na, want, zeggen ze, door jullie hoge looneisen veroorzaken jullie de inflatie, en die inflatie is een van de oorzaken waardoor het bedrijf gesloten moest worden. Wat dan weer de zoveelste

leugen is, want zolang we 4 tot 5 miljard gulden weggoeien aan dat ouwe ijzer voor defensie, kun je de arbeider niet de schuld geven van de inflatie. Het moet toch voor iedereen duidelijk zijn dat de defensie de grootste inflatiemaker is. Geld in circulatie brengen waar geen maatschappelijke productie tegenover staat . . .

Met lief zijn voor elkaar, daar komen we geen stap verder mee, dat is een sprookje. Alleen één grote vakbond heeft macht. En die macht moet je gebruiken, die moet je proberen om te zetten in politieke macht, en alleen met die politieke macht zou je wat kunnen bereiken. En denk erom dat dat een verdomd harde strijd zal worden, want dat geven ze beslist niet uit handen - dat je werkelijk macht in een bedrijf krijgt. Dan kom je misschien naar een arbeiderszelfbestuur. Ik ben er heilig van overtuigd dat we daar nog lang niet aan toe zijn. Maar je zal die richting opmoeten, wil je wat veranderen in die rotmaatschappij zoals die op het ogenblik reilt en zeilt. Anders blijft het gewoon stumperen, doorstumperen en nog eens stumperen.³³

De begrafenis van de klassenstrijd betrof een schijn-dode. De aktualiteit maakt dat duidelijk en bevestigt daarmee een analyse, die de tegenstrijdigheid tussen kapitaal en arbeid voor onze maatschappij als fundamenteel ziet. Arbeiders kunnen terecht stellen: 'Wij zijn het die koper delven en katoen verbouwen. Die koffie branden en rijst pellen, wijn persen en boeken drukken. Wij leggen wegen aan en laten schepen varen, bouwen huizen, slopen krotten. Wij spinnen garen en maken kleding, drukken geld en bestellen de post. Wij maken instrumenten en ontwikkelen films, verzorgen vee en bevoeien het land . . . Maar als zonder arbeid niets in de wereld tot stand komt, dan kan ook door arbeid onrecht ongedaan worden gemaakt. Dan kan ook door arbeid een einde worden gemaakt aan machtsoppeenhoping, aan onderdrukking, onvrijheid, uitbuiting. Wij zijn met velen. Ons soort mensen kan het maken. Als we maar willen, ons organiseren en de wereld tonen waar onze macht ligt: in de arbeid.'³⁴

Als 'steun in de rug' kan de nieuwe middenklasse van welzijnswerkers en intellectuelen op bepaalde voorwaarden wellicht van dienst daarbij zijn. Al was het maar door op te houden een dolkstoot in de rug van de arbeidersklasse te zijn.

Maar ook door de technieken van versluiering die zij gebruiken, de middelen tot misleiding die zij bedienen, om te zetten in technieken en middelen tot ontsluiting en bewustwording. Aansluitend bij de konkrete actie van de basis. Maar daarover meer in het hoofdstuk over strategie.

1.6. Dennendal: de zachte sektor verhardt

Het waren helemaal geen revolutionairen die een jaar of vijf geleden binnen de Willem Arntsz-stichting de geleidelijke ontwikkeling van een ander type gezondheidszorg begonnen. Hun theorie was die van de humanistische psychologie, die van de menselijke relaties.³⁵ Hun praktijk was dat ze in Dennendal niet zozeer iets áán de zwakzinnigen wilden doen, maar voortaan mét de zwakzinnigen wilden leven. Ze zouden pas later ervaren dat zo'n beslissende keuze in konflikt komt met heel de maatschappelijke werkelijkheid. Toch lag in die oorspronkelijke keuze het zwaartepunt. Daar en toen werd in wezen besloten om de gangbare methodiek van welzijnswerk (wat dit stuk gezondheidszorg in feite is) uit te dagen. Want 'de cliënt-systemen die objekt zijn van hulpverlening'³⁶ mogen klaarblijkelijk niet tot 'aktie-systemen' worden gemaakt. Het objekt van handelen mag niet het subjekt van handelen worden. Want dan worden de hiërarchieën van de mediese wereld aangetast, de belangen van farmaceuten, dan wordt het onrustig want de klant gaat zich als koning gedragen. De 'verdunning' - haal zwakzinnigen uit hun isolement, meng ze met 'normale' mensen - was opnieuw een aanval op de bestaande maatschappij. Het was slechts bedoeld als een vergroting van de kansen voor zwakzinnigen om gewoon mens-met-de-mensen te zijn. Het was slechts de konsekwentie van het sociale, het relationele model. Maar het pakte uit als een aanval op de maatschappelijke structuren van een kapitalistische samenleving. Want de onproduktieven dienen apart te worden gezet. Het is al erg genoeg dat ze niets presteren, geen meerwaarde produceren en nog overheids gelden vergen ook. Zwakzinnigen, psychopaten, bejaarden, woonwagenbewoners, kortom allen die niet passen in de partikuliere produktie-maatschappij moeten geïsoleerd blijven, zij het tegenwoordig 'modern', met alle hulpverlening aan het cliënt-systeem vandien. De beslissingen van de Dennendallers betekenden ook dat verbouwing

en uitbreiding niet moesten worden gerealiseerd door een bouwonderneming die als uiterste konsessie een flat vol zwakzinnigen plat op de grond wilde leggen inplaats van de hoogte in te steken. Dennendal wilde een soort dorp bouwen met verspreide laagbouw. En dus kwam het in konflikt met bouwbelangen en financieringsbelangen, en tevens met een bestuur dat in zijn voorzitter via kommissariaten goed verbonden was op die belangenwereld.

En tenslotte kwam daardoor de beslissing om mensen niet langer als objekt maar als subjekt te benaderen, in konflikt met een bestuur, dat niet alleen de zwakzinnigen als kliënt-systeem van de werkers zag, maar ook de werkers als het kliënt-systeem van het bestuur. En toen was het konflikt compleet. De zachte sektor - het geduldig zorgen voor zwakzinnigen, het runnen van een klubhuis om de buurtjeugd bezig te houden, het geven van vormingsmogelijkheden voor werkende jongeren - bleek ineens een harde: de Steenkoolhandelsvereniging bleek ermee te maken te hebben, de relaties van dr. G. Veldkamp, voorzitter van het interimbestuur, bleken tegelijk het harde ondernemen en het zachte zorgen te omvatten en aaneen te knopen, de vakbeweging bleek in het geding, het kabinet Den Uyl wachtte af hoe een meningsverschil tussen minister Vorrink en staatssekretaris Hendriks in de Kamer zou vallen, en er werd het een en ander openbaar van het stokoude, medies-hiërarchiese inspektiesysteem. Enkel en alleen omdat werkers in een stukje welzijnszorg hadden besloten niet langer aan de mensen te sleutelen maar ze uit te nodigen zichzelf te zijn. Dezelfde humanistische psychologie, die zo kunstig binnen bedrijven wordt gebruikt om de relaties tussen funktionarissen ten voordele van de produktie te verbeteren, was hier de onschuldige aanleiding tot een omvangrijk, tot in het harde hart van de maatschappij reikend konflikt.³⁷

We leren ervan dat we de welzijnssëktor ten onrechte de zachte sektor noemen. Zij wordt onmiddellijk hard als 'het kliënt-systeem als objekt van hulpverlening' de gelenheid krijgt om als subjekt van zijn eigen geschiedenis te gaan optreden.

'Welzijn is een toestand waarin de leden van een kollektiviteit of sociale kategorie (buurt, gezin, wijk, gemeente, land, streek, bevolkingsgroep etc.) voldoening ervaren in het geheel van de belangrijke individuele en gezamenlijke aspekten van hun le-

ven', heet de definitie van welzijn zoals dr. A. J. M. van Tienen, de opbouwwerk-ideoloog van CRM, die als uitgangspunt van werken stelt.³⁸ Als je vervolgens met Van Tienen van mening bent, dat onze samenleving geen fundamentele veranderingen behoeft, dan betekent deze definitie dat de leden van die samenleving moeten worden geholpen om hun bewustzijn en hun gevoelens zo te vormen dat zij 'voldoening ervaren' in die bestaande maatschappij. Dan wordt ook duidelijk wat Van Tienen met welzijnsplanning bedoelt en hoe we zijn konklusie in het boek 'Anatomie van het welzijn' moeten verstaan: 'Welzijnsbeleid vraagt managers en heel verstandige technokraten om de reusachtige taken die het sociaal-kulturele welzijnsveld bevat, via veel inspanning tot een goed einde te brengen.'³⁹ En dat is de tweede reden waarom we het welzijnswerk m.i. niet langer als 'zacht' moeten beschouwen, als een stuk 'bovenbouw' dat weinig relatie heeft met het ekonomies systeem waarop onze maatschappij is gebouwd. De schijn-demokratie van het moderne welzijnswerk kan niet verhullen dat het ertoe dient om mensen voldoening te helpen geven in de bestaande maatschappij en dus om hun eventuele onvrede daarmee en hun wil tot fundamentele veranderingen te bezweren. Het welzijnswerk is een bizonder saillante faktor geworden tot behoud (en dus ook tot verandering) van onze kapitalistiese maatschappij. En hoe gevaarlijk de technokratie van het welzijnswerk wel is, moge blijken uit de visie die de deskundige managers hebben met betrekking tot 'de bevolking' (waarom werd in de definitie van het welzijnswerk trouwens de fabriek, het kantoor weggelaten?): 'Gaan we nog even na hoe de definitie van welzijn luidt, dan is het duidelijk dat *de bevolking* (afzonderlijke staatsburgers en groeperingen) een zeer belangrijk element is, zonder welk niet van een echt welzijnsbeleid gesproken kan worden.'⁴⁰ Een gewaarschuwd man telt voor twee, vooral als hij tot 'de bevolking' behoort - in tegenstelling klaarblijkelijk tot de welzijnstechnokraten - als 'element' van welzijnswerk. Dank zij Dennendal en de Kinkerbuurt, het Oude Westen en de Bijlmer zullen de welzijns-technokraten waarschijnlijk inderdaad 'een reusachtige taak' eraan hebben om de bevolking voldoening te schenken in ons maatschappelijk bestel. Ik voor mij zie het als een hopeloze taak. Eind 1973 verscheen trouwens al het eerste nummer van 'De Gekkenkrant!⁴¹

1.7. filosofie van de praxis

De voorgaande paragrafen hebben gediend om mijn eigen ontwikkeling duidelijk te maken en wellicht anderen gelegenheid voor herkenning te geven. Ze hebben ook gediend om duidelijk te maken op welke gronden ik tot het besluit kwam SOCIALE AKTIE te herschrijven. Met de titel van een boek van de italiaanse marxist Antonio Gramsci heb ik in deze verantwoording geprobeerd mijn 'filosofie van de praxis', dus ook mijn veranderende filosofie door veranderende werkelijkheden en participatie daarin, weer te geven. 'Het begin van kritiese ontwikkeling is het bewustzijn van wat men wérkelijk is, d.w.z. 'ken je zelf' als resultaat van het histories proces tot nu toe: een proces dat een oneindige hoeveelheid sporen in je heeft achtergelaten die je overgenomen hebt zonder er zelfs maar inventaris van op te maken. Begin met het opmaken van zo'n inventaris.⁴² Die inventaris was niet gedetailleerd, doch wel globaal compleet. Ik wil proberen uit de voorgaande paragrafen een en ander samen te vatten. Veel zaken zullen overigens uitvoeriger in dit boek terugkomen, met name onder 'analyse' en 'strategie'.

1. De werkelijkheid van de voorafgaande jaren heeft me gedwongen het denken in idealistische categorieën te verlaten. Daartegenover beken ik me nu tot een manier van kijken naar de werkelijkheid die met de term 'materialisme' valt aan te duiden (zie verder onder 'analyse', par. 3.2.1.).
2. De gebeurtenissen hebben getoond dat de werkelijkheid van onze maatschappij, van onze geschiedenis vol tegenstrijdigheden is, dat ik in die strijd een keuze moet maken en dat in en door de strijd van de tegendelen maatschappelijke veranderingen tot stand komen. Over deze 'dialektiek' leze men verder onder 'analyse' (par. 3.2.4.).
3. Het onderscheid tussen Noord en Zuid, tussen de rijke en de Derde Wereld heeft door de gebeurtenissen een ernstige knauw gekregen. De verhoudingen tussen de hoogontwikkelde kapitalistische landen en de landen van de Derde Wereld doen nog wel ter zake, doch slechts in het kader van de verhoudingen tussen klassen in heel de wereld en binnen alle landen. Chili-activiteiten en politiek vormingswerk, ijveren voor de erkenning van Guinee-Bissau en

basiswerk in de wijk zijn daarmee tot een geïntegreerd geheel geworden.

4. Sociale aktie kan niet slechts bedreven worden door de 'aparte' groep, die vanuit een tegen-kulturele positie de bestaande maatschappij attackeert, maar vooral ook door groepen en enkelingen die binnen de bestaande politieke, sociale en economische structuren de groei van het socialisme in de schoot van het kapitalisme willen helpen bevorderen. 'Hoe kan men een tijgerwelp vangen zonder in het hol van de leeuw te gaan?', zegt men in China (zie verder onder 'strategie', blz. 69).
5. Werkelijk fundamentele veranderingen van ons maatschappelijk bestel kunnen niet tot stand worden gebracht als dat niet vanuit de basis gebeurt en als niet juist de arbeiders en werkers daar met de macht van hun arbeid op aan sturen. De 'een-dimensionale mens' die overal in berustte, was slechts een slapende tegenstrijdigheid. Die maatschappelijke verandering zit erin, want de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid dwingt tot strijd en verandering (zie onder 'strategie', blz. 69).
6. Het welzijnswerk blijkt een veel hardere sektor dan aanvankelijk gedacht werd. In de bemiddeling tussen macht en onmacht, tussen bezittende en niet-bezittende klasse speelt het een indringende rol: het verhult of het ont-hult, het scheidt vals bewustzijn of levert zijn faciliteiten om juist écht bewustzijn te bevorderen (zie 'strategie', blz. 69).

Ik wil deze verantwoording besluiten met het (vrij) navertellen van een oud chinees verhaal dat Mau Tsetoeng vertelde aan het slot van een kongres van de chinese kommunistiese partij. Het verhaal heeft me geïnspireerd om door te gaan met, en het herzien van, sociale aktie.

Er was eens een oude man, die men Oude Zonderling noemde. De weg van zijn huis naar het wenkende Zuiden werd geblokkeerd door twee grote bergen. De Oude Zonderling nam het besluit om samen met zijn zoons de bergen met houwelen weg te breken. Een buurman lachte hem uit en zei: 'Jullie zijn hartstikke gek. Jullie kunnen toch onmogelijk met zo weinig mensen zulke grote bergen wegbreken?' Maar de Oude Zonderling antwoordde hem: 'Als ik sterf dan blijven mijn kinderen; sterven mijn kinderen dan blijven de kleinkinderen, en

zo zullen de generaties in een eindeloze reeks elkaar aflossen. Je hebt gelijk, deze bergen zijn hoog, maar zij kunnen niet hoger worden. Doordat wij ze afgraven worden zij lager. Waarom zouden we ze dus op den duur niet kunnen wegbreken?" Nadat de Oude Zonderling de verkeerde opvatting van zijn buurman aldus weerlegd had, begon hij aan het karwei. Zonder ook maar in het minst te twijfelen ging hij met zijn zoons dag in dag uit de bergen afgraven. Dit nu ontroerde God en hij stuurde twee van zijn boodschappers naar de aarde, die beide bergen op hun rug wegdroegen . . .

De ene berg is die van het imperialisme, het internationale kapitalisme; de andere is die van het fascisme, de diktatoriale autoriteit. Mau zei erbij: "Wij moeten ons besluit standvastig in daden omzetten, we moeten onvermoeid werken en dan zullen we eveneens God ontroeren, en onze God is niemand anders dan de volksmassa's van China. Als het gehele volk zich verheft om samen met ons deze twee bergen af te graven, zouden wij ze dan niet kunnen afgraven?"⁴³

2. KONSEPTIE

2. Konseptie

Op zaterdag 6 april 1974 velde het Tweede Russell-tribunaal in Rome vonnis over 'de autoriteiten die de facto de macht uitoefenen in Brazilië, Chili, Uruguay en Bolivia'. De kern van het vonnis, uitgesproken door de italiaanse senator Lelio Basso, luidde als volgt: 'Deze regeringen zijn schuldig bevonden aan ernstige schendingen van de rechten van de mens en wel op frekwente en systematische wijze. De aard van de schendingen maakt deze tot een misdaad tegen de mensheid . . . Wij hebben deze week de schaduw gevoeld van Leviathan, vreselijker dan de geschiedenis ooit heeft gezien: niet meer de oude diktaturen of het fascisme zoals Italië dat gekend heeft, of het duitse nazisme, maar iets dat veel erger is, namelijk een poging om de volkeren van een heel kontinent onder het juk te brengen van enkele multinationale ondernemingen, een poging om alle mensen tot slaaf te maken van een almachtig, geheimzinnig apparaat, om hun psychiese weerstand te breken en hen te reduceren tot onbetekenende radertjes in een mechanisme dat louter uit is op winst . . . Voor zover deze misdaden de individuele verantwoordelijkheden te boven gaan en deel uitmaken van de logika van regeringen of beter gezegd van de logika van het imperialisme, vormen zij een bedreiging zonder weerga voor de toekomst van het latijns-amerikaanse kontinent en voor de gehele mensheid'.⁴⁴

Al spreekt de werkelijkheid nog zo'n duidelijke taal, mensen behoeven er nog niet altijd naar te luisteren. Hun positie kan aanleiding zijn om een en ander weg te moffelen in het onderbewuste en de feiten te vertekenen. Hun relaties, hun geschiedenis kan hun ogen ongeschikt maken om de realiteit te zien. Maar tenslotte is er steeds dat moment van een persoonlijke keuze, een konseptie die de doorslag geeft. Iemands milieu mag sterk medebepalend zijn voor wat hij denkt, bedoelt en wil, het laatste woord van de keuze blijft aan hemzelf.

Wat mijzelf betreft: ik heb vanuit mijn middenklasse-positie duidelijk gekozen voor het proletariaat in de wereld, voor de onderdrukten, voor de onmachtigen, de uitgebuiten. Ik heb gekozen tegen het imperialisme en zet dus mee mijn handtekening onder het vonnis en de onderliggende analyse van het tweede Russell-tribunaal. Ik heb gekozen voor de arbeid en tegen het

kapitaal. Ik zie noodzaak in van socialisatie van de machtige produktiemiddelen. Niet als panacee voor alle kwalen, maar wel als voorwaarde voor zinnige pogingen van de mensheid een aantal fundamentele kwalen te trachten op te lossen. Bij de strijd om tot socialisatie van de produktiemiddelen te komen zie ik niet alleen het imperialisme, maar ook het fascisme en het autoritaire, technokratische dirigeren - ook in een moderne democratische staat - als een vijand. Daarom wil ik die strijd ook zo strijden, dat niet opnieuw door de wijze van strijden en de oplossing van de 'organisatie-vraagstukken' een nieuwe centralistische autoriteit ontstaat op basis van een staats-socialisme. Want het gaat en ging juist om de vrijheid van mensen om samen mens te zijn en daarbinnen zich zelf. Ik ga er vanuit dat de arbeiders, de werkers in onze maatschappij de voornaamste kracht vormen - omdat ze de voornaamste tegenpool zijn - die tot revolutionaire veranderingen moet dwingen. Tegelijk zie ik in dit proces voor de middenklasse, met name voor 'het kulturele apparaat' een saillante rol: haar januskop, die tegelijk naar de top en de basis, naar het kapitaal en naar de arbeid kijkt, af te schudden en haar faciliteiten, haar vermogens en talenten in dienst te stellen van het volk.

Wie mij op grond van het voorgaande 'marxist' wil noemen, die mag dat doen, tenzij hij het vulgariserende beeld daarvan bedoelt dat vele encyclopedieën daarvan ophangen in overeenstemming met de heersende westerse ideologie. Ik zie dat marxisme vooral als een methode van analyseren die uit zijn eigen aard ertoe dwingt nooit tot dogmatiese stellingnamen te komen, omdat het enige permanente van de werkelijkheid haar verandering is, haar historische, bewegende karakter. Ik zie het socialisme als een embryo groeien in de schoot van het kapitalisme en wil ertoe bijdragen de voorwaarden te helpen bevorderen waaronder een voorspoedige geboorte mag verwacht worden. Ik zie de zaak van het socialisme als een mondiale aangelegenheid, niet in de laatste plaats omdat het kapitalisme dat ook geworden is. En voor alles ben ik het eens met de opdracht die Frantz Fanon, die getuige van de verdrukten in de Derde Wereld in zijn boek 'De verworpenen der aarde' gaf: 'Overal de mens te laten triomferen, eens en voor altijd . . . Deze kolossale taak, het opnieuw binnenvoeren van de mens in de wereld, de totale mens, zal gerealiseerd worden met de

beslissende hulp van de europese massa's, die zich, en dat zullen ze moeten erkennen, ten aanzien van de koloniale problemen vaak achter de standpunten van onze gezamenlijke meesters hebben gesteld. Daarvoor moeten de europese massa's eerst besluiten wakker te worden, hun hersens te gebruiken en op te houden met het onverantwoordelijke Doornroosje spelen.⁴⁵

3. ANALYSE

- 3.1. over de noodzaak van analyse
- 3.2. grondbegrippen, grondhouding
 - 3.2.1. materialisme/idealisme
 - 3.2.2. bovenbouw/onderbouw
 - 3.2.3. zijn/bewustzijn
 - 3.2.4. dialectiek: progressief/regressief
 - 3.2.5. kwantiteit/kwaliteit
 - 3.2.6. samenvatting
- 3.3. vuistregels voor onderzoek
- 3.4. de organisatie van het onderzoek

3.1. over de noodzaak van analyse

Alle kennis ontstaat uit onderzoek en ondervinding met de toepassing ervan in de maatschappelijke praktijk. Onderzoek en ondervinding zijn de sleutelwoorden tot praktische kennis die gebruikt kan worden in de strijd voor maatschappelijke veranderingen. Beide kunnen we ook samenvatten in de activiteit die we 'analyse' noemen: onderzoek van de situatie, van de werkelijkheid vooraleer we gaan handelen, én onderzoek van de effecten van het handelen op basis van de kennis verkregen uit het onderzoek vooraf.

We zondigen daar vaak en veel tegen. Gedegen onderzoek laten we maar al te vaak het voorrecht van de zogenaamde waardevrije beoefening van gedrags- en natuurwetenschappen. We beginnen al te vaak onze sociale acties zonder goede analytische kennis van situatie, probleem, weerstanden, tegenstrijdigheden. En vaak verzuimen we ook analyse te verrichten op de resultaten, inclusief de mislukkingen van de actie. Zo blijven we domme activisten, die, als ze toch om een of andere reden revolutionair willen zijn of lijken, maar voor het gemak vluchten in enkele handzame dogma's.

Niemand minder dan Mao Tsetoeng heeft zich in de meest verstaanbare termen tégen de luiheid van idealisten, dogmatici, en vóór de noodzaak van nauwgezette analyse uitgesproken. 'Wie een zaak niet bestudeert, heeft geen recht van medezeggenschap... Veel kameraden praten de hele dag als een kip zonder kop... Hoe kan men zijn ogen sluiten voor de werkelijkheid maar er daarentegen de mond van vol hebben? Men moet op de eerste plaats onderzoeken. Er moet een einde komen aan het geleuter! Iedere konklusie blijkt pas als het onderzoek naar een bepaalde zaak beëindigd is, niet als het begint... Alleen een dwaas breekt zich alleen of samen met anderen het hoofd, om zonder onderzoek naar de stand van zaken "een methode te bedenken" of "een inval te krijgen".'⁴⁶

'Onze dogmatici zijn luijaards. Ze willen geen enkele nauwgezette studie maken van concrete dingen. Zij beschouwen de algemene waarheden als dingen die uit de hemel komen vallen. En ze maken er zuiver abstracte formules van waar de mensen niet bij kunnen. De normale weg die mensen volgen om tot kennis van de waarheid te komen verloochenen zij en keren zij om.'⁴⁷

'Met gesloten ogen mussen vangen, als een blinde tastend naar vis zoeken, ruw en botweg handelen, brallend praten en tevreden zijn met een minimum aan oppervlakkige kennis: deze uiterst kwalijke manier van werken blijft nog steeds bij een groot aantal kameraden in onze partij voortbestaan... Vele van onze kameraden wie het aan analytische instelling mankeert, willen van ingewikkelde zaken niet telkens weer diepgaande analytische studie maken, maar houden ervan eenvoudige gevolgtrekkingen te maken die óf absoluut bevestigend, óf absoluut ontkennend zijn... Van nu af aan moet deze toestand verbeterd worden!'⁴⁸

Dat laat niets aan duidelijkheid te wensen over. De vraag die dus klemmend wordt is: op welke wijze, van welke grondhouding uit, met welke middelen en hoe georganiseerd te analyseren. Die vraag willen we in dit hoofdstuk gaan bekijken. Wie evenwel niet van de noodzaak tot analyse overtuigd is, doet er beter aan dit boek niet verder te lezen en eerst nog maar eens goed zijn hoofd te stoten. Bijvoorbeeld door tekstielarbeiders te vertellen dat het noodzakelijk is om hun industrie naar de Derde Wereld over te plaatsen. Of door op elke situatie Mao's bewering dat de macht uit de loop van een geweer komt, toe te passen, ook als klaarblijkelijk alle geweren aan de verkeerde kant zijn. Wie concreet onderzoek wil doen, moet alle vooringenomenheden - anders dan de keuze voor de uitgebuiten, de onderdrukten, de vervreemden - uit zijn hoofd zetten. Hij moet bereid zijn de werkelijkheid te onderzoeken en die tot zich te laten spreken.

In dit hoofdstuk over analyse zullen we eerst een aantal grondbegrippen bekijken, die bepalend zijn voor de wijze waarop we analyseren, de werkelijkheid bekijken. Daarna volgen methodiese regels voor een goede analyse. Tenslotte gaan we het over de organisatie van de analytische activiteiten hebben.

3.2. grondbegrippen, grondhouding

Bij het onderzoeken van de werkelijkheid gaan mensen op heel verschillende manieren te werk. De een vertrekt vanuit beginselen, geloofsuitspraken of een ideeënleer; de ander neemt zijn belangen als uitgangspunt van zijn onderzoek. De een

vertrekt vanuit zijn bewustzijn - dat wat hijzelf ziet en vindt -, de ander luistert naar de taal van de samenhangende feiten. De een onderzoekt de werkelijkheid om achter de kenniswaarheid te komen, de ander om zijn strijdpositie te vinden. We zijn daarin niet vrij in die zin dat we tegen onszelf zouden kunnen zeggen: laat ik nou eens kiezen hoe ik naar de werkelijkheid ga kijken. Onze kom-af, onze sociale groep, onze opvoeding, ons belang spelen een dominante rol voor de wijze waarop wij de werkelijkheid onderzoeken.

Die dominantie behoeft daarom nog niet dwingend te zijn. Wij zijn in staat om net als Teresa Hayter (zie blz. 7) ons door de werkelijkheid te laten leren, en als vrucht van reflectie op wat we zien en meemaken tot de keuze van een bepaalde onderzoeksmethode te komen. Wat mij betreft is die keuze, samenhangend met die voor de uitgebuiten, de verdrukten, de vervreemden, uitgevallen voor de methode van het dialektisch-materialisme. In de hiernavolgende onderdelen van deze paragraaf over grondbegrippen hoop ik niet alleen deze grondbegrippen duidelijk te maken, maar tevens te verhelderen waarom deze methode van onderzoeken onmisbaar is voor degenen die revolutionaire maatschappelijke veranderingen in socialistische zin beoogt.

3.2.1. *materialisme/idealisme*

Een groep christen-studenten nodigt me uit een lezing te komen houden over 'de vraag naar de geoorloofdheid van het geweld'. Met zo'n vraag heb ik langzamerhand enige moeite gekregen. Ik moet dan altijd denken aan de protestante theoloog Karl Barth, die eens op de vraag naar wat hij van het verschijnsel oorlog vond, antwoordde met de wedervraag: welke oorlog bedoelt u? Toch ging ik op het verzoek in. Ik kwam in een zaal met een 80-tal tamelijk burgerlijke, aankomende intellectuelen terecht. Ze waren zo 'verstandig' geweest om hun eigen vraagstelling al wat te relativiseren door de avond te beginnen met de vertoning van een film over Vietnam, die het hele arsenaal van de moderne wetenschappelijke Amerikaanse wapens toonde. Ik kon daar goed op aansluiten en probeerde in een half uurtje datzelfde of soortgelijk geweld elders in de wereld te beschrijven. Het geweld van de niet-verklaarde oorlogen tegen de volkeren van de Derde Wereld, de folteringen, de dictaturen, de economische onderdrukking, het kulturele

geweld, het geweld van de hersenspoeling. We kwamen tot de konklusie dat onze wereld boordevol geweld is. Ik probeerde duidelijk te maken dat de vraag of dat alles mócht niet zo erg interessant was. Want als we vanavond met een groep christenstudenten bijeen, goed gevoed en gekleed, denkend zonder directe ervaring, tot de konklusie zouden komen dat het níet geoorloofd was, dan zou dat toch niets uitmaken voor de werkelijkheid? Beter konden we kijken naar de oorzaken van dat geweld, de systematiek ervan, de strekking ervan. Tijdens de discussies bleven er wel enkelen steeds vragen aandragen als 'vindt u dat de bevrijdingsbeweging van Guinee-Bissau wél geweld mag gebruiken, en zo ja, meet u dan niet met twee maten?', maar velen gingen toch mee in mijn andere aanpak. Zodat we althans de werkelijkheid zo min mogelijk geweld hoefden aan te doen.

Idealisme is daarom: de werkelijkheid geweld aan doen. Het betekent dat vanuit voorafgevormde ideeën de realiteit wordt bekeken. Die ideeën kunnen transcendent zijn, als onomstotelijke waarheid van buiten af in de mens worden gebracht, ze kunnen zelf bedacht en verworven zijn. Maar het blijven ideeën, waar de werkelijkheid klaarblijkelijk moeilijk door in de greep te krijgen is. Idealisme is ook de wijze van kijken naar de werkelijkheid die er vanuit gaat dat de menselijke geest de realiteit schept. En wie zal ontkennen dat de menselijke geest creatief kan zijn? Maar tegelijk en eerder kan gesteld worden dat nu juist die menselijke geest het produkt is van de geschiedenis, van de veranderende werkelijkheid.

Elk onderzoek dat werkelijkheidsbetekenis wil hebben begint bij het tasten, meten, wegen, grijpen van de werkelijkheid. Alle kennis begint zintuiglijk, empiries, in de ervaring, in het deelhebben aan de feiten. Uit die materieel, voor ieder verifieerbaar verkregen zintuiglijke kennis wordt het 'hogere denken' verkregen. Van het uiterlijke proberen we te komen tot het innerlijke, in de veelheid van gegevens proberen we de interne orde te vinden, de wetmatigheden in het gebeuren. De aldus uit empiries onderzoek verkregen en door reflectie op kerninhoud, verband, strijdigheid, verworven kennis, vindt zijn toetsing in de praxis, het maatschappelijk gebruiken van die kennis. Daar ligt de toets op de 'waarheid' van de verkregen kennis.⁴⁹

Daarmee is het begrip materialisme nog niet compleet (daar-

voor is ook het volgende onderdeel van deze paragraaf nog nodig), maar wel is reeds het verschil in benadering tussen idealisme en materialisme fundamenteel aangegeven: van het subjektieve óf van het objektieve uit gaan onderzoeken, van ideeën óf van de praktijk uit, van de geest óf van de materie uit. Van de meest onnozele, tot de meest belangrijke voorbeelden zijn er die duidelijk maken hoe sociale aktie geen doel treft als deze niet materialisties wordt onderbouwd. Wie de stoelen in de zaal waar een aktiegroep een protestmeeting houdt wat ruimer zet, kan de zaal wel eerder vol laten lijken, maar daarom is de zaal nog niet vol. Een aanval tot demokratisering op een autoritair schoolbestuur beginnen, waarvan de aktionisten niet weten hoe het in elkaar zit en welke tegenkrachten ze oproepen, houdt onnodige tegenslagen in die tot frustraties kunnen leiden. Begaanheid, morele verontwaardiging hebben in de geschiedenis zelden tot werkelijke veranderingen geleid. Waarom gaan we er dan toch mee door? Textielarbeiders die benaderd worden met het ontwikkelingsidee dat hun werkgelegenheid naar ontwikkelingslanden moet worden overgebracht, blijken moeilijk te winnen voor zo'n daad van 'klasse-solidariteit' (wat het dan ook niet is!) In multiple choices de mening van mensen vragen (als analyties vertrekpunt van een aktie b.v.) blijkt over het algemeen slechts het antwoord te geven dat we reeds kenden, omdat de maatschappij, de opvoeding, de voorlichting het er al in hebben gestopt. Waarom dan toch doorgedaan met zulke analyses? Je wereldwinkel verkopen als een plaats waar oude ideeën tegen nieuwe kunnen worden ingeruild blijkt aanzienlijk minder op te leveren dan als Derde Wereldwerkers deel te nemen in een stuk konkrete belangenstrijd van de buurt, waardoor vaak wél oude ideeën tegen nieuwe worden ingeruild. Van Dennendal had alleen de idealist - in dit geval de aanhanger van de ideeën van de humanistische psychologie - of de slordige, luie materialist niet kunnen verwachten dat de hele maatschappij met al zijn machtsfactoren erin zou kunnen gaan meespelen. De materialistische analytikus had een groot deel daarvan kunnen voorzien. Want het zat er dik in. Waarom zouden we toch als kikkers in een diepe put zijn die beweren dat de hemel zo groot is als het gat van de put? Dat dit voor hém op dát moment zo is, wil immers niet zeggen dat de werkelijkheid-hemel niet groter is?⁵⁰

3.2.2. *bovenbouw/onderbouw*

Wie op de hierboven bepleite wijze gaat onderzoeken waar de verschillen in wetten, zeden, religie, opvattingen, maatschappelijke verhoudingen in de diverse maatschappijen vandaan komen, komt tot een heel opvallende konklusie. Opvallend vergeleken bij de ideologie van onze eigen maatschappij, de denkbeelden die we van die maatschappij hebben ontvangen. De konklusie waartoe hij namelijk komt, is, dat steeds de wijze waarop zo'n maatschappij zichzelf van bestaansmiddelen voorziet, al die andere dingen beslissend beïnvloedt. Globaal gezegd: de afspraken, de wetten, de gewoontes, de feesten, de religie van een volk dat zich door middel van de jacht in het leven moet houden, zien er heel anders uit dan die van een landbouwvolk. Met name wegens het feit dat dit volk door de jacht en niet door landbouw in zijn levensonderhoud voorziet. Op dezelfde wijze ziet een agrarische maatschappij er weer anders uit dan een industriële. En kapitalistische maatschappijen hebben onderling weer verschillen naar de mate dat kapitalisme verder ontwikkeld is (van konkurrentie naar monopolie b.v.), naar gelang bodemrijkdommen, afhankelijkheid e.d. De engelse sociologen Coulson en Riddell doen over deze kwestie in 'Sociologie, een andere inleiding' een interessant boekje open⁵¹ met veel empiries materiaal. Meer abstrakt kunnen we op grond van deze empiriese kennis stellen dat de 'produktie-wijze' - de wijze waarop goederen worden geproduceerd - kennelijk bepalend is voor de wijze waarop de maatschappij verder vorm krijgt. Anders gezegd: de onderbouw is bepalend voor de bovenbouw. Dat wil geenszins zeggen dat dit een soort mechanisme is dat elke menselijke creativiteit, strijd, fantasie, wilsbeslissing uitsluit. Het wil wél zeggen dat zulke bovenbouwaktiviteiten pas kans van slagen hebben als 'het er in zit' in de onderbouw. Mau Tsetoeng maakte eens de vergelijking tussen een ei en een steen. Ze kunnen even-groot, en van dezelfde kleur zijn, toch kan uit het ei een kuiken komen, en uit de steen - al wordt er een eeuw op gebroed - komt nooit een diertje. Gewoon omdat 'het er niet in zit'. Intussen blijft in het geval van het ei de voorwaarde van het broeden wel noodzakelijk. Al zit het er in, het komt er niet uit als niet de juiste temperatuur gedurende een bepaalde tijd wordt gebruikt. Waarden als individuele verantwoordelijkheid en partikuliere vrijheid kunnen tot in het oneindige ge-

preekt worden in een maatschappij waarvan de leden afhankelijk zijn van kollektieve landbouw, ze zullen pas aanslaan als zo'n maatschappij binnen de geld-ekonomie terecht komt, de ene boer in staat wordt gesteld de andere in dienst te nemen en de konkurrentie zijn intrede heeft gedaan. Socialisatiepleidooien hebben geen werkelijkheidszin in een maatschappij die nog overwegend wordt bepaald door zelfstandige ambachtlieden of kleine ondernemingen, waarin de baas en zijn paar knechten moeten opboksen tegen hun konkurrenten. In een maatschappij die in de bovenbouw nog overheersend individualisties is, maar die een produktiewijze kent die volop kollektief en maatschappelijk is, hebben pleidooien tot socialisatie duidelijk meer kans. Het zit er dan in, want de produktiekrachten en middelen zijn immers al maatschappelijk geworden: georganiseerd in een immense ekonomiese trust. Zo houden oorlogen op wanneer de verlies-en-winstrekening daarvoor aanleiding biedt, kan een vakbeweging moeilijk medezeggenschapseisen hard maken als de werkloosheid groot is en zal de katholieke kerk niet duidelijk tegen het imperialisme positie kiezen zolang haar eigen ekonomie mede afhankelijk is van de aandelen die ze in imperialistiese bedrijven heeft.

3.2.3. *zijn/bewustzijn*

Met het laatste voorbeeld zijn we al duidelijk op een nieuw terrein gekomen, op nieuwe begrippen die we bij onze analyse nodig hebben. Want niet alleen maatschappijen verschillen naar hun produktiewijze; binnen die maatschappijen zijn er ook weer verschillen tussen mensen en groepen naar gelang ze hun belangen binnen die produktiewijze hebben liggen. Ook weer niet mechanisties, automaties, maar wel als voordehand-liggend. Waarom kijkt een ekonomies directeur van een krant anders tegen de inhoud van de krant aan dan de in loondienst werkende journalisten? Waarom verlaten mensen die eindelijk een huis gevonden hebben zo gemakkelijk de vereniging of aktiebeweging die ze nodig hadden om een dak boven hun hoofd te krijgen? Dat zijn meer 'journalistieke', maar daarom niet minder opvallende en sprekende voorbeelden. Op een meer algemeen nivo blijkt dat de ekonomiese positie van mensen nogal bepalend is voor wat zij denken; meer specifiek nog: de positie die zij innemen m.b.t. de produktiewijze, het al dan niet bezitten of beheren van de pro-

duktiemiddelen. De plaats die zij in het produktieproces innemen (hun 'zijn') en de mate van zeggenschap die zij over dit proces hebben, bepalen in sterke mate hun bewust-zijn, datgene wat zij denken, de opvattingen die zij hebben, hun kulturele, politieke, religieuze posities. 'Als een mens sukses wil behalen in zijn werk, d.w.z. als hij de verwachte resultaten wil bereiken, moet hij zorgen dat zijn gedachten overeen komen met de wetten van de objektieve wereld rond hem heen.'⁵² Met andere woorden: dan moet de mens zorgen dat zijn 'zijn' en zijn 'bewust-zijn' met elkaar in overeenstemming zijn.

Stellen we ons eens voor dat een ondernemer de vastenbrief van de nederlandse bisschoppen van 1974 serieus zou willen nemen. Zijn bewustzijn zegt hem, dat hij inderdaad zijn macht en inkomen met de arbeiders in zijn bedrijf moet gaan delen. Daartoe roepen immers de bisschoppen hem op. Hij voelt zich aangesproken en probeert de uitspraak van zijn bewustzijn om te zetten in de praktijk. Hij praat met de arbeiders en maakt samen met hen een winstdelingsregeling, en ze spreken onderling af dat ze in gezamenlijk overleg beslissingen zullen nemen over de produktie. Stellen we ons die figuur eens voor. Wat gebeurt er dan met onze ondernemer en zijn onderneming? Het sociale gedrag van de betrokken ondernemer kost hem een deel van zijn kapitaal. Hij kan dus minder investeren in b.v. vernieuwing van het machinepark, verhoging van arbeidsproduktiviteit, uitbreiding van het produktiepakket. Zijn produkten zullen in verhouding tot die van overeenkomstige ondernemingen duurder worden. Hij prijst zichzelf dus uit de markt door zijn prakties gevolg geven aan het appél dat de nederlandse bisschoppen op zijn bewustzijn hebben gedaan. Houdt hij die nieuwe gedragswijze konsekwent vol, dan gaat zijn onderneming naar de knoppen, plus de werkgelegenheid van zijn arbeiders. Hij zal voortaan, als gevolg van zijn verlies aan produktiemiddelen, zelf ook zijn arbeidskracht aan anderen moeten aanbieden. Hij wordt loon-afhankelijk... Hoewel zulke gevallen zich weinig voordoen, komen ze in de praktijk toch een enkele keer voor. De firma Bruynzeel deed analoge ervaringen op met een directeur van het surinaamse bedrijf van deze houtindustrie.⁵³ Deze uitzonderingen bevestigen de regel: wil een kapitalist sukses hebben en kapitalist kunnen blijven, dan moet hij zorgen dat zijn bewustzijn in overeenstemming is met zijn zijn. In concreto: hij moet de nederland-

se bisschoppen laten kletsen. Dat doet hij doorgaans dan ook vakkundig. En terecht vanuit zijn positie gezien.

Maar de wet van het maatschappelijk succes - de overeenstemming tussen zijn en bewustzijn - geldt ook voor de andere kant, de arbeiders. Ook zij kunnen geen resultaten behalen in hun strijd voor een rechtvaardiger samenleving als hun denken, hun opvattingen, hun politieke opstelling in strijd zijn met hun werkelijke positie. Hun objectieve positie is er een van niet-bezitten, van onderhorigheid, van meerwaardeleveranciers. Het is objectief verifieerbaar dat slechts hun arbeidskracht (energie) door de ondernemer wordt uitbetaald en dat de rest van de waarde die hun arbeid oplevert naar de ondernemer, naar het kapitaal gaat. Ook al hoort bij de vergoeding van de kosten van levensonderhoud tegenwoordig in de hoogontwikkelde kapitalistische landen vaak een TV of autootje, dat neemt het objectieve feit niet weg dat alle arbeiders in het kapitalisme worden uitgebuit. Als arbeiders zich daar niet bewust van zijn, als hun bewustzijn niet in overeenstemming met hun zijn is, dan zijn ze zogezegd aan de beulen overgeleverd. Dan kunnen ze in elk geval geen strijd leveren om kapitaal en arbeid op één hand te brengen, om de toenemende machteloosheid van toenemende massa's tegenover de oplopende macht van steeds minder multinationale ondernemers om te zetten in strijd voor een nieuwe maatschappij. Daarom is het zo belangrijk (we komen daar onder 'strategie' op terug, zie blz. 69 e.v.) dat de kloof tussen zijn en bewustzijn, dus het valse bewustzijn, de misleiding bestreden worden. En de groepen die tussen ondernemers en arbeiders in zitten? De middenklassen? We kunnen het nauwelijks, zoals we verder zullen bespreken in het hoofdstuk over strategie, over de middenklasse hebben. Daarbinnen zijn vele lagen, ook weer afhankelijk van de positie die ze innemen t.o.v. de produktiewijze, de macht over de produktiemiddelen. Een socioloog in een bedrijf, een zelfstandige arts, een garagehouder, een kleinwinkelier vormen evenzovele groepen. Maar ook zij zitten met de diskrepantie tussen hun feitelijke positie en hun bewustzijn ervan. Dat blijkt uit het feit dat kleinwinkeliers, terwijl ze worden weggekonkurreerd door het grootwinkelbedrijf, toch hun heil zoeken bij politieke partijen van de bezittende klasse. Het blijkt ook uit het gedrag van een vakbond als de Unie

B.L.H.P. (hogere beambten) die doorgaans de strategie van de vakbeweging als geheel bemoeilijkt, maar die bij de Enka-bezetting in 1972 mede de leiding van de bezetting leverde. De hogere beambten bleken toen net zo in hun werk bedreigd te worden als de arbeiders. Hoe het zij: willen groepen hun maatschappelijke doeleinden kunnen realiseren, dan dienen zij ervoor te zorgen dat hun bewustzijn overeenkomstig de werkelijkheid is. Het is duidelijk, dat waar die overeenstemming er vaak niet is, het vragen naar de meningen (het bewustzijn) van mensen weinig zinvol is als niet tegelijk hun zijnsituatie daarmee vergeleken wordt. Want juist in de ontdekking van het niet-overeenstemmen van beide worden mensen gemotiveerd om tot actie over te gaan.

3.2.4. *dialektiek: progressief/regressief*

De indiese dichter-filosoof Tagore, van wie in Nederland spreuken en gedichten zijn gepubliceerd in bundels als 'Zwervende vogels' en 'Vuurvliegen', schreef in de oude oosterse traditie nogal wat 'dialektiese' verzen. Een van de spreuken luidt: 'De bijl van de houthakker bedelde bij de boom om zijn handvat. De boom gaf het.'⁵⁴

Dialektiek, wat is dat? De dingen, de gebeurtenissen zijn niet één-dimensionaal, éénvoudig, éénpolig. Ze blijken tegenstrijdigheden in zichzelf te hebben. Ze hebben als het ware een voor- en tegengesteld kant die vooruitstreeft (progressief) en een kant die terug wil (regressief). Die twee polen strijden met elkaar. Ook al lijkt het ding, de werkelijkheid, de maatschappij, de situatie in rust. Veranderingen, ontwikkelingen komen tot stand als gevolg van die tegenstellingen binnen de werkelijkheid zelf. Het oude strijdt met het nieuwe, het afstervende met het zich ontwikkelende. De nieuwe knop drukt het oude blad van de tak. Beginnen we met actie-voorbeelden. In Chili waren er tijdens het bewind-Allende nogal wat ministers, die zich meer tussen de arbeiders, de boeren, de volkswijkbewoners bevonden dan op hun burelen. Ze stelden zich niet aan, ze waren van en met het volk. Niemand had ook moeite in de omgang met hen. Alleen militairen vlogen in de houding als er een minister aan kwam. Nu waren het uitgerekend die jongens, die later dezelfde ministers overhoop schoten. (Als Ferry Hoogendijk dus voor de televisie meedeelt dat hij nog steeds niet kan appreciëren dat sommige reporters de minister-president op de vrij-

dagavondpraatjes interviewen zonder stropdas om, dan is het uitkijken geblazen.) Maar goed, het leger in Nederland kent tegenwoordig activiteiten als die van de VVDM. Die beweren dat de kadaver-discipline wat vermindert, dat ook dienstplichtige soldaten wat kritieser worden, dat niet maar zo het raarste bevel wordt opgevolgd. Dat ziet er uit als een progressieve zaak. Het voorkomt wellicht dat op een gegeven moment dezelfde soldaten die als een knipmes groeten voor de democraties aangestelde autoriteiten, even makkelijk gaan schieten op diezelfde mensen, omdat weer andere autoriteiten dat zo wensen. Kortom: we kunnen achter de VVDM-activiteiten staan. We noemen ze progressief. Tegelijkertijd hebben deze activiteiten evenwel een ander effect: de druk in de richting van een beroepsleger neemt toe. Juist ook door activiteiten zoals door de VVDM ondernomen. En dat is een regressieve zaak. Met een beroepsleger hebben we een staat binnen de staat, waarop het volk veel minder invloed heeft dan op een dienstplichtigen-leger. Dit soort analyse kan iedereen maken. Het betreft de konstatering van een aktie-dialektiek die eruit bestaat dat de ene aktiviteit twee kanten tegelijk heeft, een positieve en een negatieve.

Toch moeten we nog wat dieper graven. Het woord 'dialektiek' komt van het griekse 'dialego' en het duidde destijds de kunst van het debatteren aan, die eruit bestond de waarheid te vinden door de tegenstrijdigheden in de redenering bij de opponent bloot te leggen. Dialektiek is de leer van de tegenstellingen, de tegenstrijdigheden. Het gaat daarbij steeds om tegenstrijdigheden die elkaars bestaansvoorwaarde zijn en tegelijk door hun strijd tot veranderingen leiden. 'Zonder leven zou er geen dood zijn, zonder dood geen leven. Zonder 'boven' zou er geen 'onder' zijn, en zonder 'onder' geen 'boven'. Zonder geluk zou er geen ongeluk zijn, zonder ongeluk geen geluk. Zonder gemakkelijkheden geen moeilijkheden en omgekeerd. Zonder grootgrondbezitters geen pachters, zonder pachters geen grootgrondbezitters. Zonder bourgeoisie geen proletariaat, zonder proletariaat geen bourgeoisie.'⁵⁵ Het is als met een rivier; zij wordt gevormd door de tegendelen: stromend, uitvloeiend water, én de bedding die het water keert. Door die tegenstrijdigheden binnen de dingen zelf, is er beweging, verandering. Het dialektiese van de werkelijkheid is daarom ook het wezen van de geschiedenis, de ontwikkeling, de beweging.

Zonder bazen zijn er geen knechten, zonder knechten geen bazen. De beide tegengestelden vullen elkaar aan in die zin dat er geen baas is als er geen knechten zijn en omgekeerd. Maar dat wil niet zeggen dat ze intussen niet aan elkaar tegengesteld en met elkaar strijdig zijn. De tegenstrijdigheid in de baas-knecht, of de kapitaal-arbeid-verhouding kan soms uiterlijk in rust zijn, in het wezen van die relatie blijft de tegenstrijdigheid aanwezig. Onder bepaalde voorwaarden brandt de strijd los. Die leidt ertoe dat er een nieuwe verhouding wordt gevonden, dat de knecht baas wordt en de baas knecht, of dat baas en knecht, kapitaal en arbeid met elkaar versmelten en uit de strijd te voorschijn komen als een nieuwe eenheid. Maar hoe dan ook is er beweging als gevolg van tegenstrijdigheid. De moeilijkheid bij analyties onderzoek naar de dialektiek in de dingen, is vaak dat er een menigte van tegenstrijdigheden tegelijkertijd werkzaam zijn. Ervaring en reflectie daarop leren evenwel, dat ook binnen een complex geheel met vele tegenstrijdigheden één van die tegenstrijdigheden dominant is, de voornaamste, en dat de andere sekundair, en daarvan afhankelijk zijn.⁵⁶ Een manifest kompleks van tegenstrijdigheden als het Dennendalkonflikt b.v. daagde uit om de voornaamste tegenstelling in dit komplexe geheel te vinden. Psychologische trekken suggereren ons altijd dat dat tegenstellingen tussen personen zijn. Hoewel zulke tegenstellingen er zijn, zijn ze veelal echter niet de dominante. Integendeel: ze worden gekonditioneerd door andere tegenstrijdigheden, in dit geval van een medies kontra een sociaal model, dat zich uitte in bouwen en financieringsbelangen en in bestuursbenoemingen. Aktionisten die vanuit een goede analyse willen vertrekken moeten altijd zeer op hun hoede zijn voor de 'reduktie' van de voornaamste tegenstellingen tot persoonlijke betrekkingen!

Het is erg belangrijk, dat we ons zintuig voor dialektiek ontwikkelen. Voor de strategie van de sociale aktie is dit zintuig van overwegend belang. Een niet-dialektiese benadering leidt altijd tot een één-dimensionale dogmatiese, tot verdediging of tot verwerping van een bepaalde toestand, aktiviteit, ruimte voor werken. Als hart, longen en nieren vitaal zijn voor menselijk leven, dan zijn ze ook 'vitaal' voor de dood. Als welzijns-werk van belang is voor het behoud van de bestaande orde, dan is het ook vitaal voor de verandering daarvan. Revolutie

moet niet gezocht worden in de marges van het Vondelpark en nog ongesubsidieerde ondergrond-struktuurtjes, maar in het hart van de samenlevingsstructuren, de tegenstrijdigheden binnen het maatschappelijke gebeuren zelf. In de tegenstrijdigheden b.v. die het kapitalisme uit zichzelf gedwongen scheidt, en waarover we elders reeds nagedacht hebben. In de tegenstrijdigheden binnen de arbeidersbeweging zelf ook. Elke druk van de basis op de organisatie leidt tot enig toegeven om de basis de baas te blijven. Elk 'toegeven' kan de kracht van de basis weer versterken. Zonder inkapseling geen prijs, zonder prijs geen inkapseling. Het wordt wat moeilijker actie-voeren op die manier. Er moet méér worden nagedacht, beter worden geanalyseerd. Maar dat loont, want een nieuwe maatschappij ontstaat niet naast de oude, maar binnen in de oude: in de tegenstrijdigheden die er het kenmerk van zijn. Het gaat er straks om in de strategie een maximaal gebruik te maken van deze dialektische analyse.

3.2.5. *kwantiteit/kwaliteit*

'Meneer' vertelde dat al in de vierde klas van de basis-school: de geschiedenis herhaalt zich. En die uitspraak herhaalde zich ook, al werd het later 'l histoire se répète' of 'non novi sub sole', wat allemaal dus op hetzelfde neerkomt. Oorlog zou er trouwens ook altijd zijn, evenals rivaliteit, egoïsme, armoede ('de armen zult ge altijd bij u hebben') en zondigheid. Geschiedisonderricht was dan ook het leren onthouden van die zich herhalende oorlogen met tussenliggende vredes en wapenstilstanden. Er was eigenlijk maar één verandering: schaalvergroting. Eerst oorlogen tussen stammen, nu tussen continenten. Eerst met knotsen, nu met atoombommen. Van hetzelfde steeds meer, steeds groter, steeds kwaadaardiger, steeds meer mensen treffend. Kwantitatieve verschillen, geen kwalitatieve. In die geest zijn en worden we opgevoed in onze maatschappij. Op zo'n manier kan er uiteraard nooit iets kwalitatief veranderen, en niemand zou het ook ooit wensen ware het niet dat de opvoeding niet doorslaggevend is, maar de structurele positie die mensen innemen in de materiële productieprocessen. En daar ontdekken we wel degelijk kwalitatieve veranderingen of mogelijkheden daartoe.

Maar laat ons eerst het verband tussen kwantiteit en kwaliteit eens goed bekijken. De natuurwetenschappen weten ons daar-

over erg veel te vertellen. Darwin toonde aan dat uit 'meer van hetzelfde' iets anders ontstond. Organies leven is uit opeenhoping van anorganies leven ontstaan. Een mierenkolonie ziet er veel geordender uit dan een tijgermaatschappij. Klaarblijkelijk heeft de opeenhoping kwalitatieve veranderingen gegeven, of liever gezegd: heeft de grotere kwantiteit tot een andere kwaliteit gedwongen. Bij een bepaalde hoeveelheid tijd en temperatuur (dus kwantiteit) kruipt er een kuiken uit het ei (kwaliteit). Als het aantal graden temperatuur kleiner wordt ontstaat de kans dat water tot ijs wordt. De kwantitatieve verandering, de opeenhoping of afstapeling geschiedt langzaam, zij het meetbaar en voelbaar. De kwalitatieve verandering komt plotseling: bij een zeer bepaalde kwantiteit (nul graden in het geval van water/ijs).⁵⁷ De wetenschap over kwantiteit en kwaliteit, de gedurige wisselwerking tussen beide, behoeft niet alleen op de natuur toegepast te worden, ze kan en moet ook op maatschappelijke werkelijkheden toegepast worden. Naar de mate het kapitaal zich ophoopt, de macht zich concentreert, naar de mate het proletariaat omvangrijker wordt, de 'maatschappelijkheid' van de produktiekrachten groter wordt (in de gigantiese multinationale ondernemingen) tegenover een steeds sterkere 'privatisering' van het kapitaal, naar de mate meer mensen hun bewustzijn in overeenstemming krijgen met hun zijn... naar de mate van deze kwantitatieve veranderingen komen plotselinge kwalitatieve veranderingen in de sfeer van de mogelijkheden. Het gaat hier om wat Mau Tsetoeng noemt 'de twee bewegingsvormen in alle dingen': de kwantitatieve, die als uiterlijke vorm de betrekkelijke rust en harmonie der tegendelen heeft, en de meer schoksgewijze, de inhoudelijke, de kwalitatieve verandering. Je zou de eerste ook de lichamelijke, uiterlijke beweging kunnen noemen, en de tweede de innerlijke, de inhoudelijke. De eerste ontwikkelt zich altijd geleidelijk, de tweede plotseling.⁵⁸

Wat is de zin van deze analytische grondbegrippen? Welke betekenis hebben ze voor actie? Antonio Gramsci probeert daar een antwoord op te geven: 'Als kwantiteit en kwaliteit niet te scheiden zijn, dan rijst de vraag hoe men op de meest doeltreffende wijze gebruik kan maken van de eigen wilskracht: door ontwikkeling van de kwantiteit of van de kwaliteit? Welk aspect is het eenvoudigst te controleren, welk is het eenvoudigst te meten, over welk van de twee kunnen voorspellingen

worden gedaan, op welk van de twee kunnen programma's worden gebaseerd? Het antwoord is ongetwijfeld: het kwantitatieve aspekt. Maar de bewering dat men zijn aktiviteit op de kwantiteit wil richten, dat men het 'lichamelijke' aspekt van de werkelijkheid wil ontwikkelen, houdt niet in dat men de 'kwaliteit' zou willen verwaarlozen; het omgekeerde is waar: daardoor benadert men juist het kwalitatieve probleem op de meest konkrete en realistische manier, d.w.z. men tracht de kwaliteit te ontwikkelen op die ene manier waarbij die ontwikkeling controleerbaar en meetbaar is.⁵⁹ Water in ijs veranderen, dat kunnen we niet. Wel kunnen we de temperatuur verlagen. Een kuiken uit een ei halen kunnen we slechts langs de weg van het scheppen van de kwantitatieve voorwaarden. Uit een kapitalistische samenleving een socialistiese tevoorschijn toveren dat kunnen we slechts door daarvoor de temperatuur te leveren, de voorwaarden te helpen ontwikkelen die aansluiten op 'wat er in zit'.

3.2.6. *samenvatting*

Saul Alinsky, die men als grondlegger van de sociale aktie zou kunnen beschouwen, beweegt zich, te oordelen naar zijn jongste publikatie, buiten de geschiedenis van de revolutie. Onder het motto 'we moeten wel enig perspektief houden' gaat hij in de inleiding te keer tegen Maoïsten, Castristen en meer van dat tuig. Zo ongeveer klinkt het. We moeten niet vergeten, zo stelt hij 'dat we ons in ons systeem met al zijn represies nog steeds kunnen uitspreken en de regering aanklagen, het beleid aanvallen, een politieke basis van oppositie opbouwen . . . Dat is meer dan ik in Moskou, Peking of Havana kan doen.'⁶⁰ Op Saul Alinsky komen we terug in het hoofdstuk over 'sociale aktie'. In deze samenvatting van de grondbegrippen van de dialekties-materialistische analyse-methode wil ik met nadruk wijzen op de valse beeldvorming, die ook progressieven zoals Alinsky m.b.t. 'Peking' koesteren. Ik stel met de titel van het boek waarin die onzin staat: 'Dat hoef je niet te nemen'. Het is gewoon domme roddelpraat, overgenomen van, en dus dienstig aan de heersende westerse ideologie, om het beeld van China zo luguber, zo ondemokraties af te schilderen. Mensen die aan mijn kritiek twifelen, moeten eens een boek als 'ARTIKELEN OVER KLASSENSTRIJD, PRODUCTIE EN ORGANISATIE' van Mau lezen.⁶¹ Of 'De chinese

weg naar het socialisme'.⁶² Ze zullen versteld staan. Het chinese marxisme past namelijk de dialektiek ook op zichzelf toe. Daarin mag het zich inderdaad onderscheiden van de Sovjet-Unie, het is ideologische luiheid of geïndoktrineerdheid om de eigen betrekkelijke westerse vrijheid te stellen tegenover het vermeende gebrek aan dialoog, aan meningsuiting, aan participatie van de massa in de beslissingen, zoals dat op China wordt geprojecteerd.

Ik zal dus rustig doorgaan de chinese werkelijkheid en uitspraken van Mau Tsetoeng aan te halen waar me dat dienstig lijkt voor de sociale aktie, zoals ik die zie als voorwaardescheppend voor revolutionaire veranderingen. Ook het fameuze 'rode boekje' komt daarbij goed van pas. Daarin kunnen we in de hoofdstukken over 'onderzoek en studie' o.a. het volgende lezen: 'Onderzoek is als een 'tien maanden durende zwangerschap', de oplossing van een probleem als 'de geboorte in één morgen'. Onderzoeken, dat is het probleem oplossen.'⁶³ In de voorgaande deelparagrafen hebben we de grondbegrippen van de methode tot analysering van de maatschappelijke werkelijkheid leren kennen. We hebben gezien hoe we deze werkelijkheid materialisties en dialekties moeten benaderen, hoe we zijn en bewust-zijn moeten onderscheiden en hoe we de procesmatige verhoudingen van kwantiteit en kwaliteit in het vizier moeten houden. In de komende paragraaf zullen we een en ander in methodiese regels samenvatten en verder ontwikkelen. In de slotparagraaf zullen we ons bezig houden met de vraag hoe we zo'n analyties onderzoek kunnen organiseren.

3.3. **vuistregels voor onderzoek**

1. Wees bij het onderzoeken van de werkelijkheid, het ding, het gebeuren zo *objektief* als maar enigszins mogelijk. Vermijd alle subjektiviteit, alle vooringenomenheid. Ban de eigen verwachtingen en wensen t.o.v. het objekt zoveel mogelijk uit. Neem geen genoeg met 'samenvattingen' of symbolen van dat wat onderzocht wordt. Verzamel zoveel mogelijk verifieerbare gegevens. Tast, tel, meet, weeg, beschrijf, verzamel zo konkreet mogelijk. Vul niet te gauw ontbrekende gegevens met vermoedens in.
2. Houd tegelijkertijd de *totaliteit*, de samenhang, en de

veelvoudigheid van het te onderzoeken objekt in het oog. Het objekt zit vol deel-objekten met hun onderlinge betrekkingen. Onderzoek die deel-objekten, hun onderlinge betrekkingen en hun betrekkingen tot de totaliteit. Beoefen zoveel mogelijk tegelijkertijd analyse en syntese, ontleed in delen en houd de band van die delen met de totaliteit intussen in beeld.

3. Geef aandacht aan de *universaliteit* van het ding, de gebeurtenis, het probleem. Ieder objekt is met elk ander objekt verbonden in het geheel van de maatschappelijke werkelijkheid. In elk objekt is in wezen heel het maatschappelijk gebeuren present; in feite gaat dat ook onder bepaalde voorwaarden meespelen. Vergeet dus nooit de betrekkingen van het te onderzoeken objekt met heel de maatschappelijke werkelijkheid te onderzoeken.
4. Maak de gang van *het uiterlijke naar het innerlijke*, van het zintuiglijke naar de kern van het objekt, van de beschrijving van de verschijnselen naar het begrijpen van het wezen van de dingen. De empiriese kennis is slechts de gids die ons langs de weg van 'abstraktie', het doordringen tot de kern, tot het begrijpen van de dingen leidt. Het gaat er immers om straks door middel van dit begrijpen de handeling te verbeteren, tot strategie van aktie te komen.
5. Onderzoek de *dialektiek* die eigen is aan de werkelijkheid die onderzocht wordt; neem niet te gauw genoegen met maar één, globale dialektiek, maar ga er van uit dat het objekt waarschijnlijk kompleks is, meerdere tegenstrijdigheden kent, die onderling ook weer betrekkingen van eenheid of tegenstrijdigheid met elkaar hebben. Onderzoek deze dialektiek goed, en doe dat zonder vooringenomenheid en subjektiviteit.
6. Onderzoek waar de *eenheid* van de tegendelen ligt, waaruit deze bestaat, in hoeverre de tegendelen elkaars bestaansvoorwaarde zijn, en in hoeverre er *strijdigheid* van de tegendelen is. Welke van de twee is dominant? Is de dialektiek in schijnbare rust (kwantitatieve verandering)

of in sterke beweging (kwalitatieve verandering)?

7. Probeer erachter te komen welk van de tegendelen *progressief* is en welk *regressief*, waar het positieve, het opene, het nieuwe, het toekomstige ligt, en waar de gesloten, de oude, afstervende pool ligt. Onderzoek welke van de twee binnen de tegenstelling dominant is.
8. Probeer te vinden waar in een kompleks geheel van tegenstrijdigheden de *dominante dialektiek* zit, de tegendelen waarbij vergeleken alle andere sekundair zijn en veelal ook afgeleid van de dominante dialektiek. Voor de strategie van handelen is het erg belangrijk dat deze dominanties (van de punten 8 en 7; let op, het gaat om verschillende dominanties!) worden opgespoord.
9. Tracht mede aan de hand van het voorgaande de *ontwikkeling* in en van het onderzochte objekt te beschrijven en te begrijpen. In welke richting beweegt ze zich, welke beweging wordt door de tegenstrijdigheden veroorzaakt, en waar tendeert deze beweging naar? Is de beweging in overeenstemming met de universaliteit van het objekt, de maatschappelijke inbedding?
10. Spoor zoveel mogelijk de *voorwaarden* op waaronder veranderingen binnen het objekt kunnen plaats vinden. Het gaat hierbij om de *externe* voorwaarden die vervuld moeten worden, en *interne* mogelijkheden tot verandering, voortspruitend uit de tegenstrijdigheden, te bevorderen. Vind dus 'het broeden op het ei'.
11. Onderzoek de 'schijnbare herhaling' op haar *kwantitatieve* verandering, haar schaalvergroting, opeenhoping of afstapeling, en tracht daaruit enig begrip te krijgen van de kans op *kwalitatieve* veranderingen. Het eerste is beter onderzoekbaar, meer verifieerbaar dan het tweede, maar dat neemt niet weg dat geleidelijk aan - naar de mate van het onderzoeken en het toetsen van de verkregen kennis in de maatschappelijke praktijk - ook begrip ontstaat voor de kwalitatieve kant van de veranderingen.

12. Bij het onderzoek dient ook het gegeven te worden betrokken en onderzocht dat *zijn* en *bewustzijn* van mensen een bepaalde relatie hebben, die voor de ontwikkeling van groot belang is. Niet alleen bij het verzamelen van kennis (mensen als informanten) moet dit gegeven in de gaten worden gehouden (bij gebrek aan overeenstemming tussen zijn en bewustzijn wordt informatie immers onbetrouwbaar), maar juist ook bij het dieper doordringen in het object, het trachten te verstaan van de tegenstrijdigheden, de ontwikkelingen en de voorwaarden tot veranderingen.

Het is vanzelfsprekend geen gemakkelijk werkje om met in acht-neming van zulke vuistregels te analyseren.⁶⁴ We moeten er dan ook niet aan beginnen vanuit een soort verbeterheid die alles ineens wil kunnen, noch moeten we dat onderzoeken laten omdat we vrezen het niet ineens allemaal goed te kunnen realiseren. Het gaat erom naar de mate van het kunnen te onderzoeken. Van de fouten die we maken, en die we in de praktische strijd pas echt ontdekken, leren we ook weer. Ook hier is er dialectiek, van theorie en praxis, van waarheid en onwaarheid, van goed en fout. Die tegenstrijdigheden vormen ook eenheden: zonder dwaling, zonder fouten, zonder onjuistheden is er geen waarheid, geen echtheid, geen juistheid. In de strijd tussen beide ontwikkelt zich de waarheid, wordt de aktie verbeterd, wordt de strategie doeltreffender. Wie geen fouten durft te maken, durft dus niets te doen. Laten we dus maar midden in de tegenstrijdigheden aan het werk gaan met ons onderzoek.

3.4. de organisatie van het onderzoek

Een behoorlijke analyse, overeenkomstig de methode die hiervoor uiteengezet is, maakt men niet in zijn eentje. Allereerst is het werk voor een enkeling te omvangrijk, maar vervolgens begaat een enkeling veel te gemakkelijk vergissingen. Door het ontbreken van kritiek, uitgebracht door anderen, sluipen veel te gemakkelijk bij een individueel onderzoek valse interpretaties in, subjektieve gegevens.

1. Analyse is dus het werk van een groep mensen. Dat is de eerste methodies-organisatorische opmerking. Het is *de ge-*

organiseerde groep (eventueel voor het doel van het onderzoek georganiseerd) die analytisch onderzoek verricht. Dat neemt overigens niet weg dat binnen het kollektieve onderzoek *individueel* onderzoek noodzakelijk is, niet alleen als bijdrage in het werk van de groep, maar ook vanwege de persoonlijke betrokkenheid, de participatie. 'Want een persoonlijk onderzoek en een schriftelijk verslag zijn twee verschillende dingen',⁶⁵ vooral natuurlijk als dat schriftelijk verslag van anderen afkomstig is.

2. De tweede methodiese regel is, dat analytisch onderzoek *participatie*, betrokkenheid in de werkelijkheid, in de aktie, in de strijd vooronderstelt. Niet van ieder groepslid afzonderlijk in alles, maar wel van de groep als geheel.
3. Daarom is vervolgens de *samenstelling* van de analysegroep van groot belang. Zij moet zo samengesteld zijn, dat mensen erin deelnemen, die met het object te maken hebben. De arbeidssituatie in een strokarton-fabriek wordt dus niet onderzocht door artsen, maar door arbeiders uit deze fabriek. Niet uitsluitend, maar wel als kern. En kunnen de betrokkenen om bepaalde redenen niet rechtstreeks deelhebben in de onderzoeksgroep, dan dienen ze toch minstens onrechtstreeks te participeren.
4. De vierde organisatorische kwestie betreft de *programming* van het onderzoek en de taakverdeling in die programmering. De onderzoeksgroep moet precies en gedetailleerd omschrijven wat allemaal moet worden onderzocht. Zij kan dat het beste doen door vragenlijsten op te stellen, die zo nauwkeurig mogelijk zijn. Vaak zal dat in meer dan één fase moeten gebeuren. Na een eerste onderzoek kunnen namelijk in een tweede bijeenkomst van de onderzoeksgroep de vraagstellingen gekorrigeerd en verfijnd worden. Het is van belang een en ander vast te leggen, ook wat de taakverdeling betreft. Notulen maken dus, en wel nauwkeurige! Die dienen dan in een volgende bijeenkomst nagelopen te worden, met name op de juistheid en op de uitvoering van de afgesproken taken (besluitenlijstje!).
5. De vijfde aanwijzing betreft de *diskussie*, de konfrontatie op grond van het verzamelde materiaal. Het ging immers niet om de gegevens op zichzelf, maar om het verstaan, het begrijpen van die gegevens in hun tegenstrijdigheden,

hun ontwikkelingsmogelijkheden, de externe voorwaarden daartoe, de kwantitatieve en kwalitatieve veranderingen, het universeel karakter e.d. (zie de vuistregels voor analyse).

Dat soort kennis komt alleen maar tot stand door de objectieve, empiriese gegevens die verzameld zijn samen te bediskussiëren, er literatuur bij te halen die van dienst kan zijn.

6. Ten zesde is er het probleem van de *leiding* van het onderzoek, de bewaking ervan, de leiding van de vergaderingen. Daarmee in verband stelt zich ook de kwestie van de grootte van de onderzoeksgroep. Beide zijn op elkaar betrokken, de kwaliteiten van degene die de organisatorische leiding heeft en de grootte van de groep hangen samen. Van de ene kant is namelijk een groot aantal deelnemers interessant uit het oogpunt van de verzameling van gegevens, van verificatie-mogelijkheden, van kritiek, van betrokkenheid. Van de andere kant is een groot aantal deelnemers weer een bedreiging voor de discipline van het onderzoek, het onderzoek wordt snel on-exakter, de discussies warriger. 'Moet men de voorkeur geven aan een groter of kleiner aantal deelnemers op werkvergaderingen?' Laten we eens kijken hoe in China, waar men vele en goede ervaringen heeft met dit soort analytische onderzoek, die vraag beantwoord wordt: 'Dat hangt af van de bekwaamheden van de organisator. Wie in staat is om zo'n vergadering te leiden, kan er tien tot twintig personen voor uitnodigen . . . Toch moeten er minstens drie aanwezig zijn, want anders zal men alleen beperkte en eenzijdige inlichtingen verkrijgen die niet overeenkomstig de realiteit zijn.'⁶⁶ Tussen het minimum van drie en het maximum van twintig lijkt inderdaad een behoorlijke onderzoeksgroep mogelijk. Blijft de voorwaarde overeind, dat er een bewaamde organisator van het onderzoek moet zijn.
7. Als zevende punt moeten de *bronnen* van kennis nog aan de orde komen. Allereerst zijn de participanten in het onderzoek uiteraard bron van kennis, vooral als zij overeenkomstig onze tweede organisatie-regel ook participanten zijn in het te analyseren object. Arbeiders uit de havens, wijkbewoners, studenten zijn, wanneer het respectievelijk gaat om de havens, de wijk, de universiteit, de eerste

kennisbronnen. Vervolgens is het actieve onderzoek van de groep, via de programmering en taakverdeling zoals we die besproken hebben, bron van kennis. *Eigen onderzoek* dus. Dan is er *literatuur* als bron van kennis. Men vergis zich hier niet: veel van de gegevens die we zoeken zijn gepubliceerd. Niet alleen in boeken, ook in tijdschriften, in kranten, op stencils. Ook zijn er veel gidsen (vergeet b.v. de plaatselijke sociale gids niet als het om betrekkingen van mensen gaat!), instituten, overheden, archieven waar veel kennis valt te halen. Ook de publikaties van de 'te-gengestelden' moeten we niet vergeten.⁶⁷ Daarna is de *diskussie* over de verzamelde gegevens bron van kennis. Deze heeft immers een verifiërende, kritiserende en abstraherende betekenis. En tenslotte is het *toetsen* van verkregen kennis *in de aktie* ook weer een nieuwe bron van kennis. We ervaren daarin de leemtes in onze kennis, de fouten, de verkeerde interpretaties.

8. Tenslotte is het van belang *hulpmiddelen* bij het vastleggen en ordenen van de uit het onderzoek verkregen kennis te gebruiken. Natuurlijk spelen ook daar - en dus niet alleen bij de taakverdeling - de notulen een belangrijke rol. Daarnaast kunnen echter hulpmiddelen worden gebruikt als een kaartsysteem, een journaal en grafiese middelen zoals het uittekenen, in modellen onderbrengen van de verkregen kennis. Dit soort hulpmiddelen is niet slechts van belang voor het ordenen, overzichtelijk en inzichtelijker maken van de verkregen kennis, maar helpt ook om daarin bepaalde leemtes te ontdekken, toont eerder verbanden, betrekkingen, tegenstrijdigheden. Laat niet iedereen in de onderzoeksgroep aan dat kaartsysteem of aan die grafiese modellen werken: voor de systematische handtering van zulke hulpmiddelen is het beter dat één of twee personen, daartoe in de vergadering aan te wijzen, dit werk doen ten bate van de gehele groep.

Na deze acht regels voor de organisatie van analytische onderzoek wil ik nog op een bepaald aspect dat het geheel raakt wijzen. Wie met de vuistregels voor analytische onderzoek (3.3) en volgens de organisatiemethode uit deze paragraaf aan het werk gaat, zal merken dat hij vrij gauw ervaring opdoet, en dus ook nieuwe kennis, die het hem gemakkelijker gaat ma-

ken analyties onderzoek te verrichten. Hij ervaart in wezen hetzelfde als bij het 'lezen'. Wie leert lezen moet letter voor letter, woord voor woord en zin voor zin 'spellen'. Maar geleidelijk aan, naar de mate van het doen, krijgt men aan minder tekens van letters, woorden en zinnen voldoende om de tekst te kunnen lezen. Op deze ervaring berusten spelletjes: hoeveel tekens heeft iemand nodig om een bepaald woord of een bepaalde zin te lezen. Wie aan de hand van de minste 'lidtekens' het betrokken woord of de bedoelde zin 'herkent' heeft gewonnen.

Iets soortgelijks is er aan de hand bij analyties onderzoekswerk. Het wordt steeds 'gemakkelijker', de ervaring en de herkenning gaan een rol spelen. De 'universaliteit' van het te onderzoeken objekt wordt eerder gezien. Deze opmerking wordt beslist niet gemaakt om ideologische luiheid te honoreren (mensen die vóór het onderzoek al de afloop kennen) maar om beginners te stimuleren. De eerste onderzoekingen zijn de moeilijkste. Hoe was het ook weer?: een tien-maanden-durende zwangerschap . . . maar opeens is het er!

4. SOCIALE AKTIE

4. Sociale aktie

Lang voordat in de Verenigde Staten 'social action' als functie van maatschappelijk werk werd bepleit, in de tijd dat de slavernij nog onverhuld was, sprak de neger Frederick Douglas: 'Zij die belijden de vrijheid te bevorderen en te steunen, en die daarbij toch agitatie afwijzen, zij zijn als mensen die willen oogsten zonder eerst de grond te ploegen; ze willen regen zonder donder en bliksem. Ze willen de oceaan zonder het gebrul van zijn watermassa's... Geen enkele macht doet ongevraagd concessies. Zo min als dat ooit gebeurd is, zo min zal het in de toekomst gebeuren. Vind uit waar een volk zich gewillig aan zal onderwerpen, en je weet precies hoeveel onrecht en kwaad het zal ondergaan. Het zal niet eindigen voor er, met woorden, geweld of met beide, verzet geboden wordt.²¹ Agitatie, verzet, konflikt, dat zijn trefwoorden van sociale aktie. Geen heersende macht geeft ongevraagd en ongedwongen iets prijs. Meer vrijheid voor de een gaat ten koste van die van de ander. Iets daarvan begonnen Amerikaanse maatschappelijk werkers te begrijpen in de crisisjaren voor de tweede wereldoorlog. De nationale vereniging voor maatschappelijk werkers riep in 1934 een speciale afdeling 'social action' in het leven. Deze kreeg tot taak de publieke opinie te mobiliseren, sociale wetgeving te bevorderen en publieke bestuursorganisaties onder druk te zetten. Dat alles omdat de besten onder hen tot de ontdekking kwamen dat de individuele hulp aan noodlijdenden tot-in-het-oneindige door kon gaan als niet de structuren, die deze nood schiepen, werden veranderd. Het maatschappelijk werk (dat in Amerika ook een stuk cultureel werk omvat) kon niet langer beperkt blijven tot het puin ruimen ten behoeve van een desastreus maatschappelijk systeem.⁶⁸ Het zou nog lang duren voor er werkelijk iets van die 'social action' terecht kwam. De meeste maatschappelijk werkers bleven, individualisties en liberaal-demokraties opgevoed en opgeleid als ze waren, bezig met het lenigen van individuele nood en het aanpassen van maatschappelijk onaanangepasten. Juist als in ons land overigens waar alleen de beste club- of buurthuiswerkers, de beste maatschappelijk werkers beseffen dat ze door hun opruim- en aanpassingswerk in feite onrechtvaardige structuren overeind houden. De tot nu toe gebruikte methodes van case-work (indi-

vidueel gericht maatschappelijk werk), groepswork en opbouwwerk (gemeenschapsorganisatie) zijn in de praktijk sterk gericht op integratie, op harmonie van de betrokkenen binnen de samenlevingsstructuren zoals die nu eenmaal bestaan.

De Amerikaanse opbouwwerker (community organizer) Saul Alinsky was eigenlijk de eerste maatschappelijk-kulturele werker die bewust en stelselmatig de sociale aktie beoefende. In de vijftiger en zestiger jaren ontwikkelde hij een aktiepraktijk, gericht op structurele veranderingen, die sterk afweek van het traditionele, op integratie en aanpassing gerichte opbouwwerk. Alinsky ontwikkelde een strategie gebaseerd op de macht van massale volksorganisatie. Opbouwwerk is voor hem 'het leger opbouwen' tegen de 'vijand': dat is vooral de welvaartsindustrie, die zich onder andere weet te handhaven door het werk van de 'speciale koloniale agenten' die de meeste maatschappelijk en kultureel werkers zijn. Terug naar de underdog, zegt Alinsky. Via het werken met kleine groepen, het opsporen van typerende knellende plaatselijke structuren, het organiseren van grotere massa's tegen die structuren, ontwikkelt hij zijn oorlogsstrategie. Dit konflikt, zegt Alinsky, wordt gevoerd tegen de hechtst georganiseerde instanties in de samenleving. We kunnen dan ook niet volstaan met bewegingen à la de vredesbeweging en de beweging voor de burgerrechten. We moeten ons krachtig organiseren, massaal rond kernen die als Gideonsbendes zijn. Door middel van kleine, beweeglijke groepen organiseert Alinsky het volk, dat underdog is, tegen de machtigen, tegen hen die de beslissingen nemen en de controlemechanismen in de samenleving beheersen. Om zo als 'social actionist' bezig te kunnen zijn, zegt Saul Alinsky, moet je 'een goed geïntegreerde schizofreen' zijn, een soort sociaalpatologies patiënt die zich door geen psychiater wenst te laten behandelen. Zicht op het verschil tussen de wereld zoals die is en zoals die dient te zijn moet de spanning van deze op-voet-voor-oorlog-situatie steeds weer voeden.

Het komt er kort en goed op neer dat Saul Alinsky opbouwwerkers en maatschappelijk werkers de stuipen op het lijf heeft gejaagd met zijn omvorming van het opbouwwerk tot 'social action' tegen het 'welvaartskolonialisme van de sociale welvaartsindustrie'. Kliënten onder zich heeft hij niet, slechts medestrijders rond zich heen. Besturen boven zich kent hij niet, slechts vijanden die bestreden moeten worden. Integratie

in een rechtvaardige maatschappij vergt konflikt met de huidige.⁶⁹

Saul Alinsky, die zijn pensioengerechtigde leeftijd al heeft bereikt, is enkele jaren geleden tot de konklusie gekomen, als ervaring van zijn sociale aktie, dat vooral de middenklasse omgeturnd moest worden. Hij heeft samen met zijn medewerkers een instituut opgericht, waarin met name progressieve middenklassers worden opgeleid tot wat Alinsky 'organisators' noemt. Het gaat dan om het vormen van de 'wel-geïntegreerde schizofrenen'. Intussen heeft hij het wel wat aan de stok gekregen met de jongere generatie, die hem veel te 'marxisties' is. Die willen de hele bestaande orde plat branden, zegt hij, en ze ontlopen het volhardende, weinig ideologische werk om met de armen, de verdrukten samen hun burgerrechten gerealiseerd te krijgen. In 'Dat hoef je niet te nemen' zet Alinsky zijn ideeën en zijn methode van sociale aktie uitvoerig uiteen.⁷⁰

Toen Alinsky's ervaringen en ideeën eenmaal de oude wereld hadden bereikt, stortten zich allerlei mensen, die uit hoofde van hun beroep of uit behoefte geïnteresseerd waren, op 'de nieuwe welzijnsmetodiek'. Er kwam een stroom van definities tot stand, bijna de vloed akties evenarend. Voor wie er in geïnteresseerd is verwijs ik naar voetnoot 71. Ik meng me liever niet in die definitie-diskussies. Ze kosten energie, tijd en papier en gaan waarschijnlijk over de hoofden van veel van mijn lezers heen. Een enkele opmerking slechts met betrekking tot de twee stromingen die in de literatuur vallen te onderscheiden: er is de poging om sociale aktie tot één van de methodes van welzijnswerk te maken en die vervolgens in het opbouwwerk te integreren, én er is de stroming die sociale aktie als een aktiviteit ziet die in de geschiedenis van de revolutie moet worden geplaatst. Tot die laatste stroming wil ik me duidelijk bekennen. Het gaat er dan niet om sociale aktie te identificeren met revolutie, maar deze wel te beschouwen - en vooral te beoefenen - als een vóórwaarde tot revolutionaire veranderingen in socialistiese zin (zie konceptie, blz. 35). Sociale aktie kan in die zin 'het broeden' worden genoemd op het embryo van een socialistiese maatschappij. Hanteren we de analytiese begrippen die in het vorige hoofdstuk zijn gebruikt, dan kunnen we sociale aktie op verschillende manieren omschrijven.

Sociale aktie is dan door stelselmatige analyse opsporen van de tegenstrijdigheden in de maatschappelijke werkelijkheid, met de bedoeling de progressieve pool te versterken en de regres-sieve te verzwakken. Of: sociale aktie is het stelselmatig onderzoeken van de kloof tussen zijn en bewustzijn met de bedoeling de betrokkenen zelf deze diskrepantie te doen ervaren en hen van daaruit te motiveren tot (georganiseerde) aktie. Of: sociale aktie is de stelselmatige poging kwantitatieve veranderingen, die tot kwalitatieve omslagen kunnen leiden, te versnellen. *In al deze omschrijvingen is steeds de kern, dat sociale aktie op zichzelf een strategie is, te weten die van het helpen scheppen van de voorwaarden, waaronder een socialistiese maatschappij op de meest voorspoedige wijze uit de schoot van de kapitalistiese kan voortkomen.* Saul Alinsky, die ook voor mij een inspirator is geweest, is er helaas niet toe gekomen zijn geweldige inspanningen ten behoeve van en tot aktivering van de gedeprimeerden in het rijkste land ter wereld, te enten op de wortels van de historiese strijd voor een klas-senloze samenleving. Dat neemt niet weg dat hij met zijn sociale aktie veel verder is gekomen dan diegenen die haar als uitlaatklep of bijsturingsmechanisme voor 'het kliëntstysteem' willen definiëren. Meer wil ik over de kwestie van het definiëren van sociale aktie niet zeggen. Het gaat om de historiese praxis van de strijd. We moeten daarom snel naar de strategie en de taktiek.

5. STRATEGIE

- 5.1. over doelen, middelen en technieken
- 5.2. meer dan multinationaal
- 5.3. waarde en onwaarde van de tegen-kultuur
- 5.4. over recht en geweld
- 5.5. klassen en sociale groepen
- 5.6. voorwaarden tot maatschappelijk succes:
 - 4.6.1. het kulturele apparaat
 - 4.6.2. het valse bewustzijn
 - 4.6.3. bewustwordingsprocessen
 - 4.6.4. organisatie van de basis
 - 4.6.5. welzijnswerk

5.1. over doelen, middelen en technieken

Volgens erkende woordenboeken is strategie het maken en uitvoeren van plannen voor strijdbewegingen op grote schaal; die strategie moet dan in overeenstemming zijn met een analyse van de omstandigheden, en moet de doeleinden van de strijd formuleren. Analyse, doeleinden en middelen dus. Maar als we over doelen en middelen spreken, dreigt al onmiddellijk verwarring. Bij de strategie gaat het nog niet om middelen in de zin van technieken, middelen tot uitvoering. Middelen in de zin van strategie zijn 'sub-doelen'. Technieken komen pas aan de orde binnen de taktiek, de actuele keuze van uitvoeringsmiddelen binnen een bepaalde strategie. Strategie en taktiek verhouden zich als lange en korte termijn, algemeen en bijzonder, histories en actueel. Taktiek valt zodoende binnen de strategie, en technieken vallen binnen de middelen, de sub-doelen van de strategie.

Om dit alles wat concreet te maken kunnen we het best een doelen- (of middelen-) plan bekijken. Een groep die zich uit wijkbewoners heeft gevormd wil de gemeentelijke plannen voor het slopen van woningen veranderd zien in 'renovatie'-activiteiten. *Waaróm* wil die groep dat? Omdat ze niet weg wil uit de buurt? Omdat ze toch al een appeltje met de gemeente te schillen heeft? Omdat ze de mede-wijkbewoners wil activeren? Omdat ze hen uit de doffe berusting wil halen? Omdat ze maatschappelijke bewustwording wil bevorderen? Omdat ze wil bijdragen tot fundamentele veranderingen van de maatschappij, te beginnen bij de basis? Dat zijn allemaal doelen die elkaar kunnen uitsluiten of in elkaars verlengde kunnen liggen. Dat hangt af van de aktie-groep, haar positie, haar bewustzijn, haar 'doelen-plan'. Stel dat er een andere groep is, die als werkdoel heeft gekozen het activeren van de wijkbewoners. *Waardóór* wil ze dat dan bereiken? Door het organiseren van de buurt tegen sloopplannen van de gemeente? Of stel dat er een organisatie, groep of partij is die socialistiese bewustwording wil bevorderen. Waardoor wil ze dat dan bereiken? Door b.v. buurten te activeren? En waardoor wil ze dat activeren bereiken? Door akties tegen sloopplannen van de gemeente? Met andere woorden: wat doelen en wat middelen zijn in de zin van strategie hangt helemaal af van de vraag die de groep zichzelf heeft gesteld: *waaróm of waardóór* wil-

len we bereiken wat we willen. Het ene doel is dus middel (of sub-doel) tot het andere doel. Het gehele doelen- (of middelen-) plan kan men de strategie noemen. Het is voor elke sociale aktie van belang om die strategie goed te formuleren. In het hoofdstuk over de aktiegroep (zie blz. 187) komen we daar uitvoeriger op terug. Maar nu reeds is het van belang op te merken dat er minstens twee belangrijke kanten zitten aan het formuleren van de aktie-strategie. Ten eerste hangt de kohesie en de aktie-kracht van een groep in belangrijke mate samen met het formuleren van het doelenplan. Als het ene lid van de groep slechts tot doel heeft in de buurt te blijven wonen, terwijl het andere lid aktivering van de buurt beoogt en weer een ander socialistiese bewustwording, dan kan die groep rekenen op interne konflikten die de aktie vrijwel onmogelijk maken. De tweede reden voor het formuleren van de strategie is gelegen in het bepalen van de mogelijkheden tot allianties, samenwerking. Er zijn vaak andere groepen te vinden, die 'tot op zekere hoogte' (van het doelenplan) willen samenwerken. Daarmee is dan precies tot op die hoogte een bondgenootschap te sluiten. Zo'n bondgenootschap vereist dan evenwel van de radikalere partner, dat die zijn verdergaande doeleinden niet al te zeer ventileert.

Passen we het bovenstaande op sociale aktie in het algemeen toe, of met andere woorden: werken we de strategie van het ontwikkelen van voorwaarden waaronder revolutionaire veranderingen tot stand kunnen komen, nader uit, dan komen we de deeldoelen of middelen tegen waaruit dit hoofdstuk over strategie is opgebouwd. Willen we die voorwaarden tot veranderingen helpen ontwikkelen, dan is een meer dan multinationalaal aktiebewustzijn vereist (zie 5.2). Dan is het krachtig pomen van alternatieven, tegelijk met het verrichten van het dagelijkse vuile-handen-werk noodzakelijk (zie 5.3). Dan gaat het erom in de spanning tussen recht en geweld de dialektiek van de democratie volledig te benutten (zie 5.4). Dan is het nodig vanuit een analyse van klassen en funkties in de maatschappij (zie 5.5) te komen tot kennis van de werking, en tot kunde van bewerking van 'het kulturele apparaat' (zie 5.6.1) dat zo'n overheersende rol speelt in de verhouding tussen zijn en bewustzijn (zie 5.6.2). Dan gaat het dus om middelen tot het bevorderen van bewustwordingsprocessen (zie 5.6.3) en

organisatie van de basis (zie 5.6.4). Tenslotte kunnen we dan nog meer specifiek kijken naar de mogelijkheden van en binnen het welzijnswerk en zijn verhouding tot de arbeidersbeweging (zie 5.6.5).

5.2. meer dan multinationalaal

Terwijl arbeiders 'de internationale' zongen, hebben ondernemers de 'multinationale' gemaakt. Het kapitalisme is aan de verwezenlijking van zijn hoogste stadium, te weten het 'imperialisme' bezig. Het heeft het merendeel van de produktie van grondstoffen, waar die ook ter wereld worden gedolven of geteeld, het merendeel van de transportmiddelen, van de industriële produktiemiddelen, van de distributie en de markten in handen. Liberale ideologen van dit multinationale bedrijfsleven 'verkopen' deze ontwikkeling als de werldeenheid waarnaar de mensheid in heel haar geschiedenis zo dorstte. Maar daar klopt in feite niets van. Want tegelijk met het economies overschrijden van alle grenzen en het scheppen van dienovereenkomstige internationale lichamen die het wereldkapitalisme dienen, wordt ideologies het 'nationaal belang' nog steeds met verve bevorderd. Het is voor het wereldkapitalisme namelijk voordelig dat er nationale staten bestaan, waarvan de regeringen, de belastingfaciliteiten, de nationale burgerijen, de arbeidersklassen tegen elkaar vallen uit te spelen. Dank zij de diverse staten, kan 'onder liberiaanse vlag' worden gevaren, kunnen stakingen in het ene land gebroken worden door de arbeiders in een ander land aantrekkelijk overwerk te laten doen, kan grof verdiend worden met monetaire bewegingen (dollarstromen b.v.) en kunnen vooral de landen van de Derde Wereld, via onderlinge concurrentie van de nationale burgerijen, eronder gehouden worden. 'Vanuit het standpunt van de hogere klassen is niets zo voordelig als een van de kernpunten van het nationalisme, de opvatting dat elke staatsburger in laatste instantie trouw dient te betuigen aan het "nationaal belang", dat vereist dat iedereen bereid moet zijn al zijn andere belangen, vooral klassebelangen, op te offeren aan een hoger, allesomvattend doel dat rijk en arm, kapitaal en arbeid, meester en dienaar in zich verenigt.'⁷² Dit nationalisme resulteert tegelijkertijd in twee uiterst kwalijke gevolgen. Allereerst is de mythe van 'het nationaal be-

lang' en alles wat daarbij hoort, in feite bevordering van de belangen van die krachten die dominant zijn voor de bestaande orde. De activiteiten van de overheid in de nationale staat die kapitalisties geordend is, komen 'van nature' het meest ten goede aan de bezittende klasse. Van het uitgraven van een olietankergel tot het aanleggen van tunnels en wegen, van de werkloosheidswetgeving tot de inflatiecorrectie. En zelfs de 'bastard socialisatie' van b.v. het optrekken van de minimum-inkomens komt per saldo in een kapitalistische maatschappij neer op versterking van de heersende macht. De stimulerende werking die ervan uitgaat 'op de economie', zoals we dat dan noemen, betekent immers in een kapitalistische economie versterking dáárvan.

Maar het tweede kwalijke effect van het nationalisme is dat er steeds ruimere mogelijkheden voor het kapitalisme ontstaan om tamelijk straffeloos landen, klassen, belangen, regiemes, wetgevingen tegen elkaar uit te spelen. De arbeiders in de wereld beschikken nauwelijks over een internationale vakbeweging, doch helemaal niet over dat soort machtige lichamen als waarover het multinationale bedrijfsleven beschikt: Wereldbank, Internationaal Monetair Fonds, OESO (europees economiese samenwerking), GATT (wereldinstelling tot vrijmaking van handel en tarieven).⁷³ 'Internationale solidariteit is voor werknemers een geheiligde frase die zich zelden of nooit in de werkelijkheid manifesteert; voor het bedrijfsleven is het daarentegen een permanente realiteit.'⁷⁴ De laatste tijd mogen er wat meer tekenen zijn van een poging ook van arbeiderszijde tot meer doeltreffende internationale samenwerking te komen, vooralsnog moet vastgesteld worden dat het kapitalisme tamelijk vrij zijn gang kan gaan. De aandrijvers van de socialistiese beweging hebben op grond van hun analyses steeds gesteld dat slechts een internationale, permanente revolutie het socialisme kon brengen. 'De socialistiese revolutie bereikt haar voltooiing alleen bij een definitieve overwinning van de nieuwe samenleving op onze hele planeet', zo betoogde Trotski.⁷⁵ Zijn visie steunde toen reeds op konkreet analyties materiaal. Dat materiaal is evenwel door de verdere ontwikkeling van het kapitalisme steeds dwingender geworden. We kennen allemaal de pressie die de wereldondernemingen op de arme landen uitoefenen via investeringen, voorwaarden voor ontwikkelingshulp (via de internationale hulp-instellingen), schul-

den-regelingen e.d. 'Deze pressie beperkt zich tegenwoordig echter niet meer tot de onderontwikkelde landen van de Derde Wereld, maar strekt zich eveneens uit - en met succes - tot de regeringen van hoogontwikkelde landen, en dit vormt uiteraard een uiterst belangrijk element bij eventuele conflicten tussen het nationaal bedrijfsleven en het regeringsbeleid. De klassenstrijd heeft in kapitalistische landen altijd een internationale dimensie gehad, maar deze is in onze tijd belangrijker dan ooit tevoren.'⁷⁶ Voor wie nog toelichting bij deze tekst wenst: hoe komt het dat ontwikkelingsminister Jan Pronk, in tegenstelling tot het politieke standpunt dat het kabinet Den Uyl innam t.o.v. Chili, en ook haaks op zijn eigen uitspraken, toch zijn handtekening zette onder de regeling tot sanering van de chileense schulden? Men mag toch niet aannemen dat Pronk door politieke of etiese argumentatie zijn standpunt zo compleet kon wijzigen. De economische druk van multinationale bedrijven die ook in ons land werkzaam zijn, en van 'nederlandse multinationals' die ook in Chili werkzaam zijn (Philips en Unilever met name) is ongetwijfeld de oorzaak van Pronk's zwenking.⁷⁷

Het bovenstaande leidt tot de konklusie dat we ons er niet langer toe moeten laten verleiden in termen van nationaliteiten en van 'nationaal belang' te denken, in termen van rijke en arme landen, van akties voor de Derde Wereld of akties tbv. onze eigen samenlevingen. Dat zijn evenzovele fiktieve en minstens slechts ondergeschikte tegenstellingen. De multinationale onderneming, het imperialisme daagt ons uit tot meer dan multinationaal denken. Natuurlijk niet abstrakt, maar altijd concreet in de daad, de aktie. En dan stoten we uiteraard op het feit dat we niet overal tegelijk mee bezig kunnen zijn: met wijkwerk en met steun aan het chileense verzet, met vakbewegingswerk in het bedrijf en met het inzamelen van dekens voor Angola, met democratisering van de universiteit en met het analyseren van een multinationale onderneming. Ofschoon... slechts taak-verdeling is aanvaardbaar, maar dan binnen één meer-dan-multinationale beweging die zich bezig houdt met het scheppen van de voorwaarden - hier en ginds en overal - voor een wereldrevolutie.

Dat alle genoemde activiteiten vanuit zo'n analyse en visie

zin krijgen, neemt niet weg dat de georganiseerde arbeidersbeweging meer specifieke aandacht en aktiviteit behoeft. Daar is het immers waar de werkers van alle landen als de grote tegenspeler van de multinationale kapitalistische macht verschijnen. Leden van de vakbeweging (en welke loonafhankelijke is dat nog niet?) kunnen op allerlei wijzen de meer-dan-multinationale bewustwording in de arbeidersbeweging helpen bevorderen. Er komen de laatste tijd steeds meer aanknopingspunten voor zulke aktiviteiten. Zo bieden de zich ontwikkelende samenwerkingsvormen tussen de internationales van de vakcentrales en die van de internationale beroepssekretariaten (bonden), hun akties, studies, konferenties goede mogelijkheden tot verbreiding, ondersteuning, informatie. Het werk van de 'concern-raden' (ondernemingsraden binnen multinationale bedrijven) biedt ook toenemende mogelijkheden. Dan zijn er de 'internationale' vormingsmogelijkheden die instellingen als de Stichting Ontwikkelingssamenwerking Vakbeweging bieden. Het organiseren van scholingskursussen, van onderzoek binnen de bedrijven waar men werkt, het publiceren van de uitkomsten van zulke onderzoekingen, het vragen van aandacht van bonden of centrales voor economische en politieke kwesties in andere landen zijn evenzovele mogelijkheden tot de bedoelde bewustwording.⁷⁸

Zoals we verderop in dit hoofdstuk nog zullen uitwerken is bij dat alles werken vanuit de basis van groot belang. De vakbeweging heeft daarvoor vooralsnog veel te weinig oog, of liever: een weinig geschikte structuur, een te centralistische aanpak. Van de andere kant is de ervaring opgedaan, dat al een paar tientallen leden de centrale instituten tot handelen kunnen brengen. Zo hebben de topleiders van het NKV in september 1973 hun handtekening gezet onder een 'dokument ter oriëntering', getiteld 'Naar de bevrijding van de werknemers door een solidaire strijd' dat vanuit de vakbeweging in de Derde Wereld in het 18de kongres van het Wereldverbond van de Arbeid (W.V.A.) was ingebracht. Dat dokument is in stencilvorm op alle sekretariaten van bonden en andere vakbewegingsinstellingen terecht gekomen, maar het heeft de basis niet bereikt. In zo'n geval moet de basis erom vragen. We mogen niet aannemen dat het NKV zich voor dit duidelijk socialistische dokument geneert. Zo zijn er op dezelfde konferentie (evenals op die van het IVVV in 1971) veel gegevens binnenge-

bracht over de multinationale onderneming. Waar blijven die gegevens?⁷⁹ Het zal duidelijk zijn dat degene die op dit terrein aan het werk wil gaan voldoende mogelijkheden heeft. De aktie van AKZO-werkers om politieke ontslagen binnen het spaanse bedrijf ongedaan te maken, de aktie die in IIT-bedrijven tegen de politiek van het concern worden gericht, de scholing in analyse op aard en werking van de multinationale onderneming, het vormings- en informatiewerk aan de basis, de ontwikkeling van druk naar boven in de vakbeweging zelf, het eisen van informatie... met dat alles is voldoende ervaring opgedaan om de betekenis van dit soort activiteit te kunnen onderstrepen. In elk geval vindt het Wereldverbond van de Arbeid 'dat door het ontwikkelen van massa- en klasse-akties, en van een volgens dat model georganiseerd syndikalisme, er een machtsverhouding tot stand zal komen, die gunstig is voor de vorming van een gemeenschappelijk internationaal front ter bespoediging van de revolutionaire hervormingen, voor de opbouw van een nieuwe maatschappij... De klassestrijd is een realiteit die de werkers beleven en ondergaan in alle delen van de wereld. Zij wordt veroorzaakt door het kapitalistische systeem zelf en wordt opgedrongen aan al diegenen die als uitgebuiten, achtergestelden of vervreemden dit systeem betwisten en het willen veranderen. Niemand kan neutraal blijven: men staat aan de zijde van de uitbuiters, ofwel aan de kant van de uitgebuiten. Men zal het kapitalisme nooit kunnen overtuigen; het moet overwonnen worden. Voor hen die uitgebuit, verdrukt of vervreemd worden is de strijd het enige middel om zich van hun uitbuiters te bevrijden.'⁸⁰

5.3. waarde en onwaarde van de tegen-kultuur

Het VVA-dokument stelt dat klasse-aktie óók gekenmerkt wordt door 'verwerping, niet-integratie in het systeem en voortdurende strijd tégen de ideologische voorstellingen daarvan'. Het stelt daarmee de taktiek van de 'weigering', die ook door de duits-amerikaanse neo-marxist Herbert Marcuse zo sterk is bepleit in 'Vertoog over bevrijding' en andere werken van zijn hand. Zijn 'grote weigering' heeft in de tweede helft van de zestiger jaren nogal wat intellektuele groepen aangesproken. Zij kwamen ertoe een eigen kultuur van waarden en normen te scheppen als een soort onaangepaste identiteit,

waarvanuit de bestaande maatschappij kon worden geatakeerd. Provo en Oranje Vrijstaat zijn daarvan in Nederland duidelijke uitdrukkingen geworden. 'De opkomst van de tegenkultuur' was een feit, met alle uiterlijke tekenen vandien. Niemand kan redelijkerwijze beweren dat deze stroming geen functie zou hebben gehad. Alle verandering begint met het 'nee' tegenover het bestaande, de negatie. En dat moeten we m.i. vasthouden, ook in onze sociale aktie, al moeten we er vervolgens ook de dialektiek van begrijpen, die juist daarin bestaat dat zij zich door haar radikale en georganiseerde nee isoleert van de tegenstrijdigheden binnen de heersende kultuur. Tegenkultuur, met andere woorden, gaat aan haar apartheid ten onder als ze niet tévens het tegendeel doet van het vormen van utopiese sub-samenlevingen: het maken van vuile handen in de dagelijkse tegenstrijdigheden binnen de bestaande strukturen. Wie de kapitalistische samenleving afwijst, moet wel binnen die samenleving de tegenstrijdigheden helpen ontwikkelen. Dat is 'de lange weg door de strukturen' die Rudi Dutschke in een lezing voor berlijnse studenten als vitaal stelde na zijn ruimschootse ervaringen met de grote weigering.⁸¹ Waarde en onwaarde van de tegenkultuur, van het neezeggen en het ontwikkelen van de utopia, van alternatieven, hangen dus samen met de dialektiek van de tegenkultuur. Wie nee zegt moet ook ja zeggen. Aangepastheid en onaangepastheid zijn elkanders voorwaarden.

Intussen blijft dan tevens overeind staan dat 'onze eigen medewerking vereist is om ons in sociale gevangenschap te begeven', zoals de Amerikaanse socioloog Peter Berger stelt.⁸² En aan deze ene pool in de tegenstrijdigheid van aangepast en onaangepast gedrag, gaan we nu eerst aandacht besteden. Berger beschrijft in zijn boeken vooral die 'sociale gevangenschap' van mensen in het geheel van rollen, verwachtingen, sankties, positie-toebedeling, afkomst, ideologische vooronderstellingen etc. Hij zegt dat de enige ontsnappingskans neerkomt op het neezeggen tegen de 'institutionele imperatieven', dat wat door de maatschappij van ons verlangd wordt. Sociale strukturen en instituties ziet hij als middelen van gedrags-kanalisering, die veel overeenkomst hebben met de manier waarop het instinkt het gedrag van een dier bepaalt. Er is evenwel één groot verschil: 'Als het dier zou nadenken over het volgen van zijn instinkten zou het zeggen 'ik kan niet anders'. Wanneer mensen wil-

len duidelijk maken, waarom zij hun institutionele imperatieven volgen, zeggen zij hetzelfde. Het verschil is echter, dat het hier de waarheid zou spreken, terwijl de mensen zich vergissen. Waarom? Omdat mensen in feite 'nee' kunnen zeggen tegen de samenleving, en dit ook dikwijls gedaan hebben. Er kunnen heel onaangename consequenties verbonden zijn aan dit nee-zeggen. Misschien overwegen zij niet eens de mogelijkheid van dit nee-zeggen, omdat zij hun eigen gehoorzaamheid vanzelfsprekend vinden. Hun institutionele karakter is misschien de enige identiteit, die zij zich van zichzelf kunnen voorstellen. Zij zouden het zodoende waanzinnig vinden om iets anders te willen. Dit verandert echter niets aan het feit, dat de woorden 'ik kan niet anders' in vrijwel elke sociale situatie onwaar zijn'.⁸³ Vervolgens brengt Berger dan het begrip *kwade trouw* binnen zijn sociologies denken. Dat begrip ontleent hij aan Jean-Paul Sartre.⁸⁴ Het betekent: voorwenden dat je geen keus hebt, terwijl je in feite wél kunt kiezen, hoe moeilijk dat vaak ook is. Kwade trouw doet zich in zo ontelbaar vele gevallen voor dat het geheel van rollen waarin ons sociale leven zich afspeelt, vanuit deze gezichtshoek op ons afkomt als één groot complex van kwade trouw. De rechter die zegt niet anders te kunnen dan de doodstraf over iemand uit te spreken, de zakenman die zegt geen andere keus te hebben dan zijn konkurrent te vernietigen, de dienstplichtige die beweert niet anders te kunnen dan in militaire dienst te gaan en de belastingbetaler die zich verontschuldigt wegens 'geen andere keuze'. In al deze gevallen wordt in feite wél een keuze gedaan: tussen boete, straf, verlies van baan, opleidingsmogelijkheden, imago, eigen inkomsten b.v. én hetgeen als 'geen andere keus' werd gepresenteerd. Berger konkludeert dan ook: 'Elke rol houdt de mogelijkheid van kwade trouw in. Ieder die met betrekking tot hetgeen zijn sociale rol van hem verlangt, verklaart dat hij geen andere keus heeft, is te kwader trouw. Nu kunnen wij ons gemakkelijk situaties voorstellen, waarin deze woorden ('ik heb geen andere keus') waar zijn in zoverre er geen andere keus is *binnen die rol*. Doch het individu heeft de mogelijkheid om *uit* die rol te stappen.⁸⁵ Dus toch: onze eigen medewerking is vereist om in sociale gevangenschap te gaan en te blijven. Onze samenlevingsstructuren geven ons overigens alle hulp bij het verborgen houden van die menselijke vrijheid. Ze maken het ons erg comfortabel om maar 'ja'

te zeggen. Dat wordt beloond. Op het 'nee' staan sankties van allerlei aard: boete, hechtenis, verlies van baan, minder promotiekansen, roddel, verkettering, uitstoting. Maar dat betekent meteen en tegelijkertijd dat hier ook een van de kwetsbaarste plekken van het sociale bestel ligt. Kwade trouw is de tegenkant van vrijheid. Als de normen en waarden, de wetten en kodes, de rituelen en rollen van het maatschappelijk bestel niet langer bevestigd worden, dan verliest dat bestel zijn basis. Het imago van de koning (ons maatschappelijk bestel) zakt in elkaar vóór zijn troon wankelt, stelt Berger vast. Op zijn eigen wijze zei Eldridge Cleaver dit alles precies zo in een speech op de Stanford-universiteit: 'Er bestaat zo iets als een eigen vrije wil, en als je niet te belazerd bent om de consequenties te dragen, kan je het zonder meer vertikken om het spelletje nog langer mee te spelen en ronduit voor je mening uitkomen. Wat je moet doen is tot daden overgaan, duidelijk stellen waar je staat en wat je vindt, en de eventuele belazerde gevolgen zoveel mogelijk vermijden'.⁸⁶ Dat alles is in zekere zin niets nieuws. Berger merkte terecht op dat er altijd in de geschiedenis mensen zijn geweest die 'nee' hebben gezegd. Maar de eigen aard van onze moderne welvaartsstaat maakt het zo vanzelfsprekend om hem maar steeds te bevestigen, je te voegen en te laten modelleren naar de maat van productie en consumptie, dat bovenuiteengezette sociologische analyse broodnodig is om de kardinale veranderingsfunctie van het nee-zeggen als het ware te herontdekken. De 'gemeenschappelijke waarden en symbolen' blijken dáár niet langer gemeenschappelijk, waar ze worden ontkend. Ze zijn trouwens in feite vaak al lang niet meer echt gemeenschappelijk; ze zijn doorgaans tot automaties gedragspatroon geworden van mensen die zeggen 'geen andere keus' te hebben. Maar dan is hier ook duidelijk een voorwaarde tot veranderingen ontdekt: leg de kwade trouw bloot, smaak de vrijheid en laat haar anderen proeven, toon de 'konsensus' (de gemeenschappelijkheid van waarden en symbolen) als zijnde voor een goed deel onecht, opgelegd, gespeeld in een grandioze manipulatie met rollen. Deze tegenbeweging, dit nee-zeggen, deze sabotage van de sociale machinerie behoort tot het wezen van 'sociale aktie'. We kunnen er moeilijk langs om nog tenminste één socioloog aan het woord te laten, die voor een strategie van sociale aktie onmisbare factoren aandraagt. Het is Herman Milikowsky,

die in 'Lof der onaangepastheid' - het proefschrift waarop hij in 1961 promoveerde - het 'nee-zeggen' tot een geschiedenis-makende functie ontwikkelt.⁸⁷ Hij stelt namelijk dat menselijke vooruitgang alleen mogelijk is door *onaangepast gedrag*. Dat is nu juist het verschil tussen mens en dier. Het dier past zich aan zijn omgeving aan, of zoekt een andere op als deze hem niet genoeg meer oplevert. Het typiese van de mens is, dat hij niet voor zijn omgeving op de vlucht slaat, maar deze bewerkt, verandert, aan zichzelf aanpast. Als hij niet past bij de omgeving, dan verandert hij die omgeving. Onvrede met de situatie, de omgeving, de structuren, is het begin van alle geschiedenis, alle verandering, vooruitgang. Het is opvallend, stelt Milikowsky, dat hoe meer men aanpassing aan de huidige orde wil bereiken, des te meer de onaangepastheid-uit-het-verleden wordt vereerd... Men is geneigd de onaangepaste-uit-het-verleden als voorbeeld te stellen en tegelijkertijd de onaangepaste-van-vandaag te veroordelen.⁸⁸ Het is inderdaad opvallend hoe zij die het verleden maakten door hun onaangepast gedrag zelfs worden uitgespeeld tegen hen, die vandaag de toekomst willen maken door zulk onaangepast gedrag. Want het wezen van de mens is tevens de motor voor geschiedenis: de onaangepastheid van de mens aan zijn levensmilieu, dat in grote mate bepaald wordt door het sociaal bestel waarin hij leeft. Deze niet-aanpassing vooronderstelt wel-aanpassing. Ik pas me bij mijn milieu, bij mijn samenleving aan door b.v. de taal daarvan te leren. Op basis van die aanpassing kan ik evenwel de taal gebruiken om die samenleving te lijf te gaan. De strijd om het bestaan is een strijd om de bestaansomgeving; deze te leren kennen, de problemen, hinderenissen, weerstanden voor de ontplooiing van de mens te ontdekken en inzichtelijk te maken teneinde er actie op te kunnen nemen, vóóronderstelt onaangepastheid en versterkt deze. De *rationalisatie*, het doordenken en inzichtelijk maken van de omgeving met haar problemen, verhoogt zo de kans op emancipatie, verhoogt het mens-zijn. Het is belangrijk oog te hebben voor het feit, dat Milikowsky duidelijk aangepastheid noemt als voorwaarde voor on-aangepastheid. Dat wil zeggen dat totale onaangepastheid niet mogelijk is. 'Stop de wereld, ik wil eraf' levert als thema wel een leuke musical of zoiets op, maar geen sociale actie. De onaangepastheid is pas dan voorwaarden-scheppend voor revolutionaire veranderingen, als zij

selektief, bewust en rationeel is. Maar dán is zij ook bruikbaar voor het krachtig poneren van alternatieven, voor de weigering aan bepaalde systeem-verwachtingen te beantwoorden en als middel om de vermeende konsensus in de maatschappij aan te vallen. 'De situatie van onrecht en structureel geweld is als zodanig nog niet revolutionair' schreef Daniël de Lange eens; 'de ontrechten dienen eerst overtuigd te worden dat er iets veranderen kan, en vervolgens welke verandering de beste is en hoe men daartoe door revolutionair handelen kan komen. Dat betekent dat vanaf de eerste inkubatieperiode al een soort model voorhanden moet zijn van de samenleving die men wil bereiken en van de weg daarheen'.⁸⁹ De explosieve rol van utopieën, van tegenmodellen, en de taak die een tegenkultuur heeft om deze te ontwerpen, mag evenwel - het wordt nog eens herhaald - niet functioneren als een isolement. Dan wordt die rol zelfs regressief, zoals Theodor Adorno in een studie heeft opgemerkt. De tegen-kulturelen worden vanuit de bestaande maatschappij handig gevoed met vragen naar concreetheid en uitvoerbaarheid, vragen die ze nimmer concreet genoeg kunnen beantwoorden. Het is juist de bestaande maatschappij die met de verplichting tot 'konstruktieve kritiek' de kritiek bij voorbaat de tanden uittrekt.⁹⁰ Zo zijn we weer terecht bij de tegenstrijdigheid van het nee-zeggen, het tegenkulturele, het stellen van krachtige alternatieven. Dat betekent dat sociale actie in de praktijk beide polen tegelijk honoreert als elkaars voorwaarden. De social actionist staat als het ware met zijn ene been in de tegenkultuur, met zijn andere binnen de tegenstrijdige structuren van de maatschappij; hij heeft 'zijn eigen groep' met zijn eigen waarden, doeleinden, kodes, en hij is tegelijkertijd deelnemer in de politieke, maatschappelijke en kulturele organisaties van de arbeidersbeweging en politieke partij; hij zoekt met zijn ogen naar een nieuwe toekomst en geeft met zijn handen de pasmunt daarvan uit.

5.4. over recht en geweld

'Wordt een zwaar geadverteerd soort tandpasta door de meerderheid van het volk gebruikt alleen en uitsluitend op grond van de een of andere fantastiese bewering in de propaganda, dan zal geen zinnig mens verklaren, dat het volk zich heeft

'uitgesproken' ten gunste van deze tandpasta. Het enige wat men zou kunnen zeggen is, dat de reclame voldoende efficiënt was om miljoenen in zijn beweringen te doen geloven... Hoe kunnen mensen 'hun' wil tot uitdrukking brengen, wanneer zij geen enkele eigen wil of overtuiging bezitten, maar slechts vervreemde automaten zijn, waarvan de smaken, meningen en voorkeuren kunstmatig gekweekt worden door de grote, alles bepalende machinerieën der samenleving? Onder deze omstandigheden wordt het algemeen kiesrecht tot een paskwil, een fetisj. Als een regering maar kan bewijzen, dat iedereen stemrecht heeft, en dat het tellen der stemmen eerlijk geschiedt, dan is zij democratisch'. Dit sombere beeld schilderde Erich Fromm in zijn befaamde boek 'De gezonde samenleving'.⁹¹ Op soortgelijke wijzen is door anderen de burgerlijke democratie in kapitalistische landen van de hand gewezen. Zij hebben vaak zware argumenten. Waar de stemmen gelijk zijn maar de economische en sociale posities geheel ongelijk, is dat stemmen minstens slechts heel betrekkelijk. Als dan nog blijkt dat de parlementaire democratie weinig te zeggen heeft over de belangrijke sociaal-economische beslissingen, die in toenemende mate in de administraties en pressuregroepen worden genomen, dan wordt de achting voor de democratie en het parlementaire bedrijf nog weer aanzienlijk minder. En als tenslotte dan nog in overweging wordt genomen dat de bestaande wetten vooral de uitdrukking zijn van de bestaande orde, en de regering, de rechtspraak, politie en leger die deze wetten moeten koesteren, tamelijk rechts van signatuur zijn, dan blijft er niets meer over van die democratie. Vanuit revolutionair oogpunt wordt deze dan verworpen als onbruikbaar middel om tot ingrijpende maatschappelijke veranderingen te komen. Als vanzelf blijft dan slechts de keuze voor gewelddadige middelen tot vernietiging van het kapitalisme over. Bewees dat ook de chileense werkelijkheid niet?

Voor dat standpunt valt steeds indrukwekkender materiaal aan te slepen. Wie het boek van Ralph Miliband over 'De staat in de kapitalistische maatschappij' leest vindt zeer veel van dat soort materiaal. En het is objectief, verifieerbaar.⁹² De grote economische beslissingen worden inderdaad buiten het parlement om genomen. Tussen bedrijfsleven en ambtenarij bestaat een intens verkeer. Hoe hoger de rang in het leger, hoe rechtser de betrokkenen denken. De Tweede Kamer is een midden-

klasse aangelegenheid. Weliswaar 'regeert' de grote ondernemer namelijk niet, maar hij 'beheerst' door de rechtse en middenpartijen. Maar ook de arbeiderspartijen vaardigen meer middenklassers dan arbeiders naar de Kamer af. Door dit feit is er een duidelijke limiet gesteld aan welke polarisatie tussen de antagonistische krachten in de samenleving ook.

Toch is al dat objectieve materiaal niet compleet, en we zouden te weinig dialekties analyseren, als we het bij het bovenstaande lieten. Lelio Basso, de italiaanse senator die we als voorzitter van het Tweede Russell-tribunaal al tegenkwamen, heeft in 1971 in Santiago de Chile een fundamentele lezing gehouden over de kwestie van recht en geweld in verband met revolutionaire veranderingen van een kapitalistische in een socialistische maatschappij. Hij besteedde daarin niet alleen aandacht vanuit de klassieke theorie, maar met name ook n.a.v. ontwikkelingen zoals in Chili.⁹³ Hij zette uiteen hoe de fundamentele tegenstrijdigheden binnen het kapitalisme vanzelfsprekend ook in wetgeving, wetgevende en uitvoerende macht doordringen. De toenemende vermaatschappelijking van de produktiekrachten is tevens toenemend in strijd met de toenemende privatisering van de produktieverhoudingen. Eenvoudiger gezegd: hoewel de produktie meer en meer door steeds grotere groepen in steeds hechtere organisatie en met steeds verfijnder machines plaats vindt, komen kapitaal, macht en winst steeds meer in handen van weinigen. Beide tegenkrachten werken op elkaar in. De tweede is duidelijk 'aan de macht', maar dat wil niet zeggen dat de eerste niet zijn sporen gedrukt heeft en drukt op het staatsapparaat, op de parlementaire democratie, op de wetgeving. Algemeen kiesrecht, sociale wetgeving, uitbreiding van de publieke taken van de overheid zijn even zovele verworvenheden die voor rekening van de historische strijd van de faktor arbeid komen. Ook als die verworvenheden in het algemeen ten gunste van het kapitaal uitpakken komt dat door de overwegende machtspositie daarvan. Maar deze verandert als b.v. de arbeiderspartijen de politieke macht weten te veroveren en vastberaden genoeg zijn om een programma van revolutionaire veranderingen door te voeren. Voor een gedeelte zijn namelijk de instrumenten waarmee ze die taak moeten uitvoeren al door de dialektiek van de strijd in het apparaat van de staat, in de wet, in de instituties terecht gekomen.⁹⁴ Dat alles wil zeggen dat het instrumentarium

van de burgerlijke democratie, in al zijn tegenstrijdigheden, óók dienstbaar kan worden gemaakt aan de zaak van de socialistische revolutie. Niet zonder voorwaarden. Het is weer als met het ei en de noodzakelijke temperatuur. Kennen we die voorwaarden, dan liggen er dus weer taken voor sociale actie in de zin als we in dit boek verstaan.

1. De eerste voorwaarde is gelegen in de mate van bewustzijn, van klassebewustzijn en dus ook politiek bewustzijn van de arbeidersklasse, de lagere middenklasse en een deel van 'de nieuwe middenklasse', de dienstverlenende intellectuelen. Het zijn trouwens ook die drie groepen die numeriek nodig zijn om een parlementaire meerderheid te veroveren. Dat bewustzijn moet dan niet 'hervormingsgezind' zijn, zoals dat het geval is met de sociaal-demokratiese partijen zoals wij die nu kennen, maar revolutionair, n.l. vastbesloten om alle instrumenten van de staat, van de arbeidersbeweging, van de economie aan te wenden om het kapitalisme te vernietigen en de weg naar het socialisme op te gaan.

2. De tweede voorwaarde is dat de arbeidersklasse vertegenwoordigers van de eigen klasse naar het parlement stuurt en niet 'de bovenmeester' of de kruidenier, omdat die toevallig eerder konden lezen en schrijven dan zij. Men moet eens kijken hoeveel arbeidersstemmen 'verloren' gaan, met name binnen christelijke partijen; ik doel hier niet alleen op het programma van die partijen, maar vooral op het feit van ondervertegenwoordiging van de eigen klasse. Bij de fractie van de anti-revolutionairen vindt men na goed kijken twee mensen uit arbeidersmilieu, terwijl die partij het voor meer dan een-derde van arbeidersstemmen moet hebben.⁹⁵ Maar ook een Partij van de Arbeid ziet er veel middenklasseriger uit dan haar ahang is. Voorwaarde voor een revolutionair gebruik van de parlementaire democratie is dat de arbeidersklasse eigen vertegenwoordigers naar de vertegenwoordigende lichamen stuurt.

3. Vervolgens moet het operationeel dialecties vermogen worden ontwikkeld, dat nodig is om, wanneer de kans van de politieke macht zich voordoet, heel de dubbelzinnigheid van het heersende recht te kunnen gebruiken voor de zaak van het socialisme. In Chili had men die 'lenigheid' om alle bestaande wetten, de gehele legaliteit en alle instituties van de staat binnenste buiten te keren en te interpreteren en toch binnen de wet te blijven. 'Want de rechtsorde is geen bloempje dat

midden in de woestijn opbloeit. De wet drukt altijd de visie van de maatschappij uit. Zij geeft een beeld van de groepen die achter deze visie staan en zij geeft uitdrukking aan de belangen die worden gediend wanneer de samenleving in die wettelijke vormen gehandhaafd blijft... Wegens de tegenstrijdigheden binnen de wet zelf maakte de rechtsorde - een spel van burgerlijke democratie dat werd ontworpen om de eigen machtspositie van de heersende klasse te handhaven - het mogelijk dat het volk de politieke macht kreeg. Een rechtsorde die werd ingesteld om overheersing te laten voortduren, opende de poorten naar de staatsmacht voor de onderdrukten...'⁹⁶ De rechtsorde in Chili was vol van tegenstrijdigheden, juist en vooral ook door het feit dat de heersende klasse revolutionaire veranderingen tot voor kort steeds weer wist te voorkomen door deze in te kapselen door bepaalde wettelijke toegankelijkheden. Zo kwamen, net als bij ons, sociale wetten tot stand, algemeen kiesrecht e.d. 'Het volk had reeds wortels van de eigen macht in de wetgeving van de bourgeoisie geplant.'

4. Willen we de formele democratie gebruiken om tot een echte volks-democratie te komen, dan zullen we ons in politiek opzicht minder elitaire partij- en groepsvorming moeten veroorloven. Dan zal alle politieke kracht, van arbeiders, lagere middenklasse en nieuwe middenklasse gebundeld moeten worden in een of twee grote arbeiderspartijen of althans zeer duidelijk samenwerkende partijen, een 'volksfront' zonder dat de leiding weer eens wordt afgestaan aan de middenklasse of de intellectuelen, die als puntje bij paaltje komt vaak weer bij voorbaat concessies doen aan de heersende klassen. Zoals we er nu in landen als Nederland voorstaan, veroorloven studenten en intellectuelen zich nog de meest elitaire en sektarische bewegingen. Die zijn de keerzijde van het massale gebrek aan klasse-bewustzijn van de werkers. 'Maar naarmate de geschiedenis voortschrijdt en de strijd van het proletariaat zich duidelijker aftekent, hebben zij slechts rekenschap af te leggen van wat zich onder hun ogen afspeelt, en moeten zij zich slechts tot het orgaan daarvan maken.'⁹⁷ Van de andere kant kan men evenwel stellen, dat de elitaire intellectuele progressiviteit, die zich uitdrukt in tientallen splintergroeperingen die elkaar naar het leven staan, een hinderpaal vormen voor de bedoelde massale bewustwording. Sociale actie betekent hier dus de dub-

bele aktiviteit van het bevorderen van massale bewustwordingsprocessen én het indammen van de sektarische voorhoedenneigingen van intellectuelen die nog niets 'te leiden' hebben.

5. De linkse partijen zullen als partijen organisaties van de arbeidersklasse moeten worden. Vanaf de basis, de plaatselijke afdeling of aktiekern, tot aan de top van de partijbesturen. Tesamen met de voorwaarde die onder punt 2 is vermeld, kan deze voorwaarde programmatiese inzet van sociale aktie zijn. Er is voldoende bekend over de taktieken en technieken om dit soort voorwaarden beter te realiseren. Het gaat daarbij immers om de samenstelling van de kandidatenlijsten, de vorming van de afdelingsbesturen, de representatie naar de partijkongressen e.d. Basisgroepen die dat willen hebben helemaal geen massa's nodig om op dit terrein al snel vrij veel te bereiken.

6. Geleidelijk aan zal een revolutionair politiek programma moeten worden ontwikkeld en opgesteld dat de doelen en de middelen, de strategie van een linkse, revolutionaire regering aangeeft. Op basis van dit programma moet een alliantiepolitiek worden gerealiseerd die de linkse partijen omvat. In een land als het onze, gemeten aan de huidige politieke konstrukties, zijn dat P.v.d.A., C.P.N., PSP en PPR, op voorwaarde dat gerealiseerd wordt wat onder de punten 2 en 5 is bedoeld; anders wordt ook zo'n linkse meerderheid weer een middenklasse-aangelegenheid.

7. Het gebruik maken van de parlementaire democratie voor het realiseren van een socialistiese revolutie, stuit onherroepelijk op niet alleen politiek verzet van rechts. Ideologies, ekonomies, para-militair en militair dreigt dat verzet vanaf de eerste schreden op die weg. We moeten wat dat betreft de les van Chili bizonder goed leren. 'Als er tegen het volk geen geweld wordt gebruikt, dan zullen wij de fundamentele strukturen waarop het kapitalisme berustte, om kunnen zetten in democratie en vrijheid zonder onnodig fysiek geweld, zonder institutionele wanorde...' ⁹⁸ Het zijn de woorden van president Salvador Allende ter gelegenheid van zijn eerste jaarlijkse boodschap (troonrede) aan het chileense parlement. Enkele maanden daarvoor, tijdens zijn ambtsaanvaarding, had hij zich erop beroemd, dat de voorspelling van Friedrich Engels eindelijk in vervulling ging: 'De vreedzame ontwikkeling van de oude naar de nieuwe maatschappij is begrijpelijk in die landen,

waar alle macht bij de volksvertegenwoordiging ligt, waar men in overeenstemming met de grondwet kan doen en laten wat men wil zodra men de meerderheid achter zich heeft.'⁹⁹ De heersende klasse in Chili heeft tóch naar het middel van het geweld gegrepen, daarin geïnspireerd en gesteund door de imperialistiese machten. Dat bewees niet dat de revolutie langs demokratiese weg onmogelijk was. Het bewees eerder dat het wél mogelijk was, en dat het fascisme naar het geweld moest grijpen om deze demokratiese ontwikkeling een halt toe te roepen. Maar het leert tevens dat een voorwaarde tot de bruikbaarheid van de parlementaire democratie de kontrole over leger en politie is, of minstens een gedeeltelijke kontrole daarover. Chili heeft te lang geloofd in het sprookje van het apolitieke, konstitutionele karakter van het leger. We hebben in onze westerse landen geen enkele reden om aan te nemen dat onze legers en onze politie-organisaties beter zouden zijn dan de chileense. Sociale aktie betekent dus ook werken binnen deze instituties. Dienstweigering begint een verouderd konsept te worden.

De parlementaire democratie is een verworvenheid van een burgerlijke, liberale revolutie die enerzijds de heersende belangen beschermt, maar anderzijds de tegenpolen gelegenheid geeft zich te organiseren en de voorwaarden te realiseren - zoals onder andere hierboven beschreven - die de basis kunnen vormen voor een politieke greep naar de macht. Waarom zouden we sociale aktie dan niet richten op het verwerklijken van deze voorwaarden?

5.5. klassen en sociale groepen

In mijn eerste boek over sociale aktie ben ik bij het analyseren van de voornaamste funkties en groepen in de maatschappij sterk uitgegaan van een analyse, zoals de amerikaanse socioloog Amitai Etzioni die geeft. Als samenstellende factoren van elke samenleving geeft hij in zijn boek 'the active society' drie elementen, drie funkties aan: 1. de leiders en hun beslissingen, 2. de gemeenschappelijke waarden en symbolen, en 3. de geïnstitutionaliseerde kommunikatie-kanalen.¹⁰⁰ Hoewel Etzioni in zijn boek vrij overtuigend afrekenet met het veel voorkomende verschijnsel van 'reduktie' - het verklaren van strukturen en

machtsrelaties uit persoonlijke psychologische categorieën - meen ik toch dat deze drie functies in die zin abstrakt zijn, dat ze kenmerkend zijn voor welke samenleving dan ook. We kunnen ze dus ook wel vinden in onze kapitalistische maatschappij, maar ze geven geen karakteristieke analyse van die speciale maatschappij die we de hoog-kapitalistische noemen. We moeten de drie genoemde functies dus in de concrete maatschappelijke verhoudingen zoals wij die kennen bestuderen.

Als we dat doen komen we tot de bevinding dat er globaal drie groepen zijn, die min of meer overeenkomen met de door Etzioni beschreven functies, maar die tegelijk meer dan dat zijn. Om te beginnen zijn er eigenlijk maar twee groepen, de twee klassen die bepaald worden door de positie die zij innemen met betrekking tot het bezit van de produktie-middelen, direkt of indirekt. De bezittende klasse dus en de niet-bezittende, de werkende klasse. Alle maatschappelijke processen draaien in wezen om deze twee groepen en hun aanspraken op de maatschappelijke politieke macht. In Etzioni's termen is de bezittende klasse de leidende, de beslissingen-nemende klasse, de arbeidersklasse de groep die geacht wordt de beslissingen te gehoorzamen en instemming af te geven, in elk geval in gedrag, met de waarden en normen die door en vanwege de bezittende klasse zijn gegeven. Dat is evenwel te 'één-dimensionaal' gesteld, want de arbeidende klasse is wezenlijk tegenstrijdig aan de heersende klasse, precies zoals arbeid en kapitaal, produktiekrachten en produktieverhoudingen dat zijn. Er is dus de konstante werking van dit antagonisme in heel de maatschappij aanwezig. Soms binnen het rustige harmonie-model, in andere ontwikkelingsfases meer onstuitig en konfliktmatig.

Inzet is en blijft scheiding of verbinding van kapitaal en arbeid. In zoverre gaat het hier om twee duidelijke - objektief althans - van elkaar gescheiden en aan elkaar tegengestelde groepen en functies. Maar dat wil niet zeggen dat de andere groepen in onze maatschappij een figurantenrolletje spelen in dit fundamentele konflikt. In een hoogontwikkelde kapitalistische maatschappij is misschien wel het meest karakteristieke de omvangrijke, en zeer geschakeerde tussenlaag, die we over het algemeen 'middenklasse' noemen. Deze oefent een sterke en ingewikkelde werking uit op de relatie tussen de twee

voornaamste antagonisten. Daarom moeten we vooral de 'middenklasse' bekijken als we het hebben over voorwaarden voor revolutionaire veranderingen. Want in die klasse liggen de functies van transport - fysiek en sociaal - van kommunikatie, verhulling, bemiddeling, vertaling. Hier funktioneert de buffer tussen kapitaal en arbeid.

Sociale aktie binnen, en náár de middenklasse toe is gedoemd te mislukken als deze niet vertrekt van een nauwkeurige analyse. Er is namelijk in onze hoogontwikkelde samenlevingen niet sprake van één middenklasse, maar van diverse sociale lagen. Onderling hebben deze weer hun tegenstrijdige belangen. Met de ene laag kan wel, met de andere niet een samenwerkingsverband worden aangegaan vanuit de arbeidersklasse gezien.

Laten we eerst eens naar de lagere, de traditionele middenklasse kijken. Het is dat weliswaar kleiner wordende, maar nog steeds omvangrijke leger van kleinwinkeliers, kleinhandelaren, transportondernemers, zelfstandige ambachtslieden. Het is deze lagere middenklasse, die in de moderne kapitalistische maatschappij de hardste klappen krijgt, zowel van de zijde van het kapitaal als van de zijde van de arbeid. Het grootwinkelbedrijf én de wettelijke regeling van het minimum-loon voor jeugdigen brengen haar beide in de verdrukking. In de laatste 100 jaar is deze lagere middenklasse van globaal 40% tot nauwelijks nog 12% van de beroepsbevolking ingeschrompeld. 'Ondanks dat staat deze klasse nog lang niet op het punt te verdwijnen. Het verzet van de kleine zelfstandigen tegen opslorping in de klasse der werknemers is zelfs een van de meest konstante verschijnselen in de geschiedenis van het kapitalisme, ondanks het feit dat de onzekerheid en het harde werken meestal maar bitter weinig gekompenseerd worden...'¹⁰¹ In revolutionair opzicht is het wellicht de moeilijkste groep in de samenleving. Zij blijkt steeds weer haar toevlucht te nemen, vooral in tijden van krisis, tot bewegingen die met de namen Koekoek, Poujade, Villarin¹⁰² kunnen worden aangeduid en die in revolutionaire situaties aanzienlijke basis verschaffen aan het fascisme. Vele lagere middenklassers stemmen partijen als de VVD, ofschoon ze meestal erg hard voor hun dagelijks brood moeten werken en niet in het minst juist door het groot-kapitaal in de klem worden genomen. Objektief gesproken is het ook een groep in de maatschappij,

die grotendeels gemist kan worden. Het grootwinkelbedrijf en de industrie slorpen niet alleen in een kapitalistische samenleving het kleinwinkelbedrijf en de zelfstandige ambachtman op; ook een socialistiese samenleving heeft geen behoefte aan deze meestal onefficiënte wijzen van distributie en produktie. Men kan deze lagere middenklasse evenwel 'niet verdrijven, niet onderdrukken; met hen moet men tot een overeenstemming komen. Men kan en moet hem omvormen en opnieuw opvoeden, evenwel slechts door zeer langzame, langdurige, organisatoriese arbeid. Zij omgeven het proletariaat van alle kanten met een kleinburgerlijke sfeer, doordringen het daarmee, demoraliseren het, veroorzaken bestendig in het proletariaat een terugval in kleinburgerlijke karakterloosheid, versplintering, individualisme, overgang van geestdrift in moedeloosheid. Het is duizendmaal gemakkelijker de gecentraliseerde grote bourgeoisie te overwinnen dan miljoenen kleine bezitters . . .'¹⁰³ Ook in het chileense proces heeft deze lagere middenklasse (ginds veel omvangrijker nog dan hier) een indringende rol gespeeld. Mogelijkerwijs hebben de wijkcomitees en de raden in de ondernemingen, maar vooral de 'raden voor voedseldistributie en controle op de prijzen', de Japs¹⁰⁴ niet voldoende 'langdurige, voorzichtige, organisatoriese arbeid' verricht om deze lagere middenklasse meer besef voor haar feitelijke positie bij te brengen, in elk geval is zij het geweest die via de 'patroonsbonden' en de christen-democratie de feitelijke springplank voor het fascistiese geweld in Chili heeft geleverd.

Wat moeten we in ons konsept van sociale aktie met deze lagere middenklasse? Voor zover we er energie aan besteden - maar misschien niet al te veel, want in onze hoogontwikkelde maatschappij is meer dan in Chili de 'nieuwe' middenklasse van belang - moeten we trachten haar duidelijk te maken dat haar objektieve belangen meer parallel lopen met die van de arbeiders dan met die van de ondernemers. We moeten m.i. vooral niet de romantiek gaan bedrijven van het expresselijk steunen van de kleine middenklasse door bij háár in plaats van in het grootwinkelbedrijf te gaan kopen. Afgedacht van het feit dat we onszelf dan snijden - omdat we meestal dunder uit zijn - gaan we dan in tegen een ontwikkeling die niet alleen noodzakelijkerwijs verder gaat, maar die ook niet onwenselijk is.

Intussen is er dan nog de 'nieuwe' middenklasse. Saul Alinsky

heeft er een originele kijk op ontwikkeld: 'Ze moeten tenminste drie azen hebben voor ze een spelletje spelen in het poker-spel van de revolutie. Maar uit hun tegenstrijdige belangen en kontradikties wordt de creativiteit geboren. Uit deze klasse zijn, op een paar uitzonderingen na, de grote wereldleiders van de verandering uit de laatste eeuwen voortgekomen: Maarten Luther, Robespierre, Georges Danton, Samuel Adams, Alexander Hamilton, Thomas Jefferson, Napoleon Bonaparte, Giuseppe Garibaldi, Lenin, Mahatma Gandhi, Fidel Castro, Mau Tsetoeng en anderen.'¹⁰⁵ Het lijstje is misschien niet in alle opzichten nauwkeurig, maar het geeft de bedoeling ongeveer aan. We kunnen overigens aanvullen met Salvador Allende, Che Guevara, Franz Fanon, Ho Tsji Minh en anderen. De meest opmerkelijke ontwikkeling van het moderne kapitalisme is, dat zij een zeer grote nieuwe middenklasse, met vele sociale groepen heeft geschapen. Om te beginnen de zogenaamde 'vierde macht', de massa ambtenaren die in feite een continue macht zijn geworden, tamelijk onafhankelijk van de vraag wat de politieke signatuur van de regering is, die de bestaande orde beschermt en handhaaft en noodzakelijke korrekties van het systeem voorbereidt en uitvoert. Maar daarnaast zijn er de vele groepen met tussenfuncties, bemiddelende functies tussen kapitaal en arbeid zoals de groep die Marx de 'onderofficieren' van het kapitaal noemt (kaderpersoneel in de bedrijven), de tussenpersonen tussen wetenschap en technische toepassing daarvan (de laboranten, tekenaars, ontwerpers), de tussenpersonen tussen produktie en konsumptie (de mensen van de reclame, de marketing), de bemiddelaars tussen vraag en aanbod van arbeidskracht (arbeidsbemiddelaars, vakbondsleiders), de 'ideologen' van het kapitalisme (degenen die als 'kultureel apparaat' via de media, het onderwijs, het welzijnswerk het valse bewustzijn creëren en handhaven). Ernest Mandel geeft in zijn boekje 'Lenin en het probleem van het proletaries bewustzijn' zo'n soort voorlopige analyse van die nieuwe middenklasse.

5.6. voorwaarden tot maatschappelijk sukses

Een van de 'arbeiders-vertegenwoordigers' in de Tweede Kamer is Bouke Roolvink. In het rechtse kabinet van premier Biesheuvel was hij minister van Sociale Zaken. Hij ontwierp een 'loonwet' met het beruchte artikel 8, dat hem, de minis-

ter van Sociale Zaken, machtigde loonstoppen af te kondigen. In het kabinet Den Uyl keerde Bouke niet meer terug. Wel bleef hij lid van de Tweede Kamerfractie van de anti-revolutionaire partij. Tevens is hij kommissaris bij het elektronische bedrijf Helec. Als zodanig ontving hij over 1973 ruim 21.000 gulden. Bovenop zijn honorering als lid van de volksvertegenwoordiging.¹⁰⁶ Kortom: Bouke Roolvink is een klasse- verrader. Helaas valt daar geen soortgelijk geval uit de bezittende klasse tegenover te stellen. Daar komen zelden klasse-verraders voor. In de arbeidersklasse is het een dagelijks verschijnsel. Dat komt omdat bij de bezittende klasse objectieve positie en subjectieve beleving daarvan meestal in overeenstemming zijn, en omdat bij de arbeidersklasse zijn en bewustzijn vaak een grote diskrepantie vertonen. Geschoolde arbeiders die het tot voorman of werkmeester hebben gebracht, vereenzelvigen zich al te gemakkelijk met 'de baas'. Vertegenwoordigers van arbeiders in politieke lichamen denken maar al te snel dat ze beslissende macht hebben. Vele loonafhankelijken voelen zich helemaal niet uitgebuit. Ze hebben hun redelijke loon, hun natje, droogje, TV, auto, drie weken vakantie. In het 'van anderen' programma van de VARA kwam een arbeider uit een glasfabriek vertellen dat de grootste vijand van de arbeider de arbeider zélf was. Hier volgt wat hij zei:

'Hij is geabonneerd op Avro's Televizier of op het Tros-kompas. Hij leest de Telegraaf of het Algemeen Dagblad. Hij adoreert mensen als Willem Duys of Joseph Luns. Hij blijft rustig doorwerken als ze hem beloven dat hij over enige tijd op straat wordt gezet. Hij brult als een koe als een lotgenoot 14 dagen te lang in de WW loopt. Hij aanvaardt het als doodnormaal als iemand 10 of meer kommissariaten heeft en daarmee tonnen opstrijkt. Hij aanvaardt het als doodnormaal als aandeelhouders zich ten koste van hem veilig stellen. Meestal organiseert hij zich, in tegenstelling tot werkgevers, niet. Als hij zich wel organiseert komt hij meestal niet op vergaderingen. Hij interesseert zich alleen voor primaire arbeidsvoorwaarden, maar vindt Ajax-Feyenoord aanzienlijk belangrijker. Wat in andere bedrijven gebeurt is over het algemeen ver van zijn bed. Wat anderen in het bedrijf waar hij werkt overkomt zal hem een zorg zijn zolang hem zelf niets overkomt. Hij laat zich gemakkelijk manipuleren. Hij aanvaardt juichend een nieuwe wet op de Ondernemingsraden, die in feite niets verandert. Hij gaat

welgemoed bij de bedrijfspsycholoog door de zeef om daarna welwillend toe te staan dat zijn ondergeschikten in 55 minuten staande hun voer vreten. Hij gaat ieder gesprek over structurele veranderingen angstvallig uit de weg. Hij gaat op vakantie in diktatoriaal geregeerde landen. Hij vindt het gewoon dat hij tot een paar jaar voor zijn dood moet werken. Over pensioen begint hij pas te denken als het zover is. Hij vraagt zich helemaal niet af, waarom het bedrijfsleven zo tegen spaar- of geïnvesteerd loon is. Hij stemt graag op zogenaamd christelijke partijen. Hij laat zich graag wijsmaken dat sociale rechtvaardigheid hetzelfde is als communisme. Hij laat zich bang maken voor de Russen. Hij probeert zijn collega een loer te draaien, maar kruipt voor zijn chef. Hij staat toe, dat zijn kinderen op scholengemeenschappen worden geselecteerd naar zijn beroep. Hij aanvaardt klasse-justitie. Hij aanvaardt dat scholing van zijn kinderen onmogelijk wordt gemaakt. Hij laat zich onmondig houden. Politiek interesseert hem niet. Door beoordelingssystemen laat hij zich tegen anderen opzetten. Zijn grootste vijand is hijzelf. Zijn naam is arbeider.'¹⁰⁷

Het mag wat generaliserend zijn, feit is dat hier een veel voorkomende mentaliteit wordt beschreven, die in geen enkel opzicht omgekeerd voor kapitalisten geldt. Stel je voor... 'Hij is geabonneerd op...', ja, waarop eigenlijk? 'Hij laat zijn arbeiders rustig beslissen over zijn eigendommen, geeft de bedrijvenwerkers hele dagen vrij voor hun werk, verlaat alle ondernemers-organisaties...' Te gek om los te lopen. Met andere woorden: de bezittende klasse is veel klasse-bewuster dan de arbeidende klasse, de loon-afhankelijken (om de nieuwe middenklasse erin te betrekken). Daarom heeft de bezittende klasse ook meer maatschappelijk succes. Want de wet van het maatschappelijk succes is de overeenstemming tussen wat je bent en wat je denkt te zijn, tussen je zijn en je bewustzijn. Die overeenstemming is de voorwaarde voor succes. Over die voorwaarde gaan de volgende onderdelen van deze paragraaf.

5.6.1. *het kulturele apparaat*

Een puertorikaanse werkeloze zit voor zijn krot-vol-kinderen. Niets dan ellende, geen werk, zeer karig voedsel-van-de-steun. Een krot dat opgetrokken is uit hout, golfplaat en karton. Een kameraad van hem, die langzamerhand ontdekt heeft dat het eiland best welvarend kon zijn, als het maar niet zo door

de Verenigde Staten werd uitgebuit, vraagt hem of het geen tijd wordt dat de Amerikanen eruit gesmeten worden. Door de arbeiders, de armen, de werkelozen. De man antwoordt: 'Ja, maar dan komen de Russen. En dan pakken die kommunisten ons álles af.'¹⁰⁸ De 'vrijheid' om zo iets te zeggen misschien?

In gesprekken van leden van de vakbeweging in het kader van de 'sleutelgroepen' van het SOSV¹⁰⁹ komen vaak opmerkingen naar voren zoals: 'Dat is nou allemaal wel mooi om de zaak te socialiseren, maar dan komt de onderneming toch zonder leiding?', of 'Voor produktie is toch ook kapitaal nodig?' Andere arbeiders weten dat soort opmerkingen dan wel weer te pareren, maar dat neemt niet weg dat ze vaak gehoord worden. 'Hans Wiegel krijgt mijn stem', zegt mijn winkelier, 'want die doet tenminste iets voor de lagere middenklasse'. Op school krijgen kinderen sommen als de volgende: 'Op punt A passeerden volgens de tellers van Verkeer en Waterstaat op 1 januari 1000 auto's, op 30 juni 1500 en op 31 december 2000. Hoeveel zullen er op 31 december van het volgende jaar passeren?' Deze som wordt elk opklimmend leerjaar ingewikkelder, met breuken en komma's, met meer gebroken getallen en langere reeksen opgetuigd. Er was eens een kind, dat zei: 'Meneer, ik reken dat niet uit, want mijn vader zegt dat er minder auto's moeten komen...' Meneer antwoordde: 'Niet dromen Marietje. Je moet nú rekenen.' Een progressieve meneer had misschien geantwoord: 'Kom daar in de aardrijkskundeles maar op terug. Nú is het rekenen.'

Kortom de werkeloze heeft geleerd te denken dat hij wat bezit, terwijl hij echt niets heeft. De arbeider heeft geleerd te denken dat alleen het kapitaal leidinggevende talenten heeft, de winkelier heeft niet door dat Wiegel zijn belangen juist aantast, en de onderwijzer stampt de cultuur van het rechtlijnig doortrekken van één-dimensionale lijnen er bij zijn kinderen in.

Klaarblijkelijk wordt er tussen zijn en bewustzijn 'bemiddeld', worden er tekens, beelden, voorstellingen tussen geplaatst die 'van buiten af' komen. 'Natuurlijk *observeert* ieder mens de natuur, de maatschappelijke gebeurtenissen en zichzelf. Maar wat hij *niét* observeert... zijn al die *noties* over de natuur, de maatschappij en zichzelf waarvan hij zonder meer aanneemt dat het feitelijke gegevens zijn. Ieder mens *interpreteert* de dingen die hij observeert - en bovendien nog heel wat dingen

die hij nooit geobserveerd heeft. Maar *de manier waarop hij interpreteert* heeft hij niet van zichzelf. Iedereen wisselt zijn observaties en interpretaties met anderen uit, maar de *presentatie* ervan geschiedt aan de hand van bewoordingen en beelden die *anderen* geleverd hebben. Wat men voor eigen houdt, is geleend van anderen. De mens wordt, voor wat hij feitelijke gegevens, juiste interpretatie en geschikte presentatie noemt, steeds meer afhankelijk van de observatie-posten, de interpretatie-centra en de presentatie-depots die in de huidige maatschappij gevestigd zijn in wat ik 'het kulturele apparaat' zal noemen.¹¹⁰ De Amerikaanse socioloog C. Wright Mills heeft onder meer met zijn boek 'Macht en mensen' dit kulturele apparaat en zijn functie behoorlijk voor het voetlicht gebracht. Ook Antonio Gramsci, de italiaanse marxistische filosoof heeft sterke aandacht gegeven aan dit verschijnsel. 'Het democratie-burokratische maatschappelijke systeem heeft indrukwekkende massa's intellectuelen geschapen, die niet zozeer gerechtvaardigd zijn uit het oogpunt van de behoeften van de produktie, als wel uit het oogpunt van de politieke behoeften van de heersende fundamentele groep.' Hij noemt deze intellectuelen-massa 'de bedienden van de heersende klasse'. Hij beschrijft hun functie als die van het verkopen van de hegemonie, het legitimeren van de machtspositie van de heersende klasse.¹¹¹ Mills zegt: Binnen dit apparaat, dat tussen de mensen en de gebeurtenissen staat, worden de beelden, betekenissen en slogans waarmee de menselijke voorstelling van de wereld wordt gevormd, georganiseerd en vergeleken, behouden en herzien, verloren, weer teruggevonden, verstopt, van hun voetstuk gehaald of verheerlijkt. Het kulturele apparaat in zijn geheel is de bril waardoor mensen de werkelijkheid bekijken, het is het middel waarmee zij het waargenomene interpreteren. Het is de half-georganiseerde bron van hun identiteit en van hun aspiraties.¹¹² Het is specifiek voor de hoogontwikkelde maatschappij dat ze zo'n omvangrijk intellectueel apparaat geproduceerd heeft. Het is ook noodzakelijk om de breuk tussen zijn en bewustzijn te verhullen. Want als de werkeloze zich bewust wordt dat hij feitelijk niets bezit wat de Russen hem kunnen afpakken, als arbeiders zich bewust worden van het feit dat ze het merendeel van de werkdag voor het kapitaal werken, als onderwijzers zich bewust worden van het feit dat ze akelige behavioristen zijn (mensen die dieren voor mensen

aanzien!), en arbeiders niet langer geloven dat zij geen verantwoordelijkheid kunnen dragen, wél dan staat de oude orde er wankel voor. De stevigheid van het regime hangt dus af van de mate waarin het zich aanvaard weet. Is dat regime kapitalisties, dan zal die aanvaarding alleen dán plaats hebben als mensen de antagonismen van dat systeem niet door hebben; als ze niet door hebben dat datgene wat de maatschappij-als-geheel produceert, slechts ten goede komt aan de opeenhoping van kapitaal, macht en vermogen van de heersende kapitalistische klasse. Ook de reeds meer geciteerde engelse ekonoom-socioloog Ralph Miliband besteedt in zijn boek over 'de staat in een kapitalistische maatschappij' veel aandacht aan noodzaak en taak van het cultureel apparaat, al noemt hij dat niet zo. Hij spreekt over 'politieke socialisatie-programma's', de indoktrinatie-mechanismen die het heersende machtsstelsel moeten beschermen en legitimeren. Kernpunt in deze noodzaak van indoktrinatie is de verdediging van de particuliere ondernemingsvorm. 'Deze kernpunten worden door een groot aantal ideologische voorposten beschermd en vaak verhuld: vrijheid, democratie, wettige regering, vaderlandsliefde, godsdienst, traditie, het nationaal belang, de onaantastbaarheid van het eigendom, financiële stabiliteit, maatschappelijke hervormingen, orde en wet en wat verder maar deel mag uitmaken van de ideologische potpourri.'¹¹³ Hij wijst vooral erop, dat deze politieke socialisatie niet alleen rechtstreeks vanuit de ondernemingen voortkomt, maar ook via de apparaten van politieke partijen, door het onderwijs, door de ambtenarij, de pers, radio, tv. e.d. De Amerikaanse taaldeskundige (linguïst) Noam Chomsky noemt de intellectuelen van het culturele apparaat 'de nieuwe mandarijnen'. In 'De macht van Amerika en de nieuwe mandarijnen' doet hij een boekje over hen open.¹¹⁴ Hij stelt deze nieuwe mandarijnen specifiek verantwoordelijk voor de sociale wanorde in de wereld. Echte monarchen zijn er niet meer. De machthebbers gaan in elk geval schuil achter hun 'sociaal-techniese zetbazen'. Je komt ze tegen op de departementen, binnen de bedrijven, in het onderwijs, de vakbonden en politieke partijen. Ze programmeren net zo makkelijk de computers als de politieke partijen. Ze beschikken over geweldige 'truken-dozen' op het terrein van sociale indoktrinatie en manipulatie. Ze weten hun 'agogiese buro's' bijzonder in trek want geen mens wil een vals bewustzijn hebben. Vooral

van het middel van de taal bedienen zij zich, zegt Chomsky, daarmee op hetzelfde wijzend als waarop Miliband, Gramsci, Gorz en Mills de aandacht richten. Over de taal als middel van indoktrinatie (en het tegendeel) zullen we onder 'bewustwordingsprocessen' (4.6.4) en onder 'technieken' (6.5) te spreken komen. Op deze plaats gaat het om het geweldige technies-sociale vermogen dat in en door het culturele apparaat is opgebouwd om te bemiddelen in de relatie zijn/bewustzijn. Er is bij de bedienaren van het culturele apparaat ook veelal een dienovereenkomstig machtsgevoel: misschien ontbreken er nog een paar techniekjes, maar wij zijn het verder die de sociale technici zijn die de maatschappij kunnen maken en breken, de mensen kunnen verkopen wat wij willen en ze kunnen organiseren voor welk doel dan ook dat ons zinnig of lukratief voorkomt. Toch hebben ze dan niet in de gaten dat zij in wezen het zo vervreemd van hun arbeidsmiddelen, hun werk en hun prestaties zijn als arbeiders in een fabriek. Want de krant die ze volschrijven behoort aan een ander. De stoel waarop ze zitten, de spots die ze maken, de materialen die ze gebruiken, de opdrachten die zij krijgen en de effecten die ze oogsten zijn niet werkelijk hun zaken, maar die van de heersende klasse. 'Vandaag de dag ligt het werkelijke verraad dat westerse intellectuelen plegen in de bureaucratiesing van hun intellectueel bestaan. Het is niet het feit dat zij 'bruikbaar' zijn, maar dat ze het gebruik dat van henzelf en van hun werk wordt gemaakt niet in eigen handen hebben. Zij zien zich in de overontwikkelde maatschappij geplaatst voor de ont-eigening van hun cultureel apparaat.'¹¹⁵ Daar, in dat vervreemdingsproces ondergaat het culturele apparaat in versneld tempo hetzelfde wat de arbeiders ondervonden hebben. Intellectuelen hebben niet langer toegang tot de middelen, waarmee zij geacht worden beelden en ideeën, instructies en waarden op anderen over te brengen. Tussen hen en hun 'publiek' bevinden zich immers de bezitters van de middelen van productie, communicatie, reclame, bureaucratie. Ook in een ander opzicht gaan intellectuelen op arbeiders lijken. Ze vormen niet meer een betrekkelijk kleine groep met een hoge status en hun werkkamer naast die van de directeur. De sociale dichtheid van deze groep, die door het moderne kapitalisme is geschapen, betekent ook de feitelijke proletarisatie ervan. Intellectuelen zijn niet langer verzekerd van een baan. Er komt veel

werkloosheid in deze groep voor. Er is een groeiend 'arbeidsreserve-leger'. De 'inflatie' van het kulturele of intellectuele beroep is aan allerlei verschijnselen zichtbaar. Van de andere kant is de kulturele vorming van de arbeidersklasse en zijn de mogelijkheden tot verdere ontwikkeling, studie en scholing, dusdanig toegenomen, dat ook vandaaruit de barrière tussen arbeidersklasse en kultureel apparaat minder hoog is geworden. De enorme beroepenklassifikatie die onze maatschappij hanteert kan dus geleidelijk aan niet langer verhullen, dat er een duidelijke objectieve proletarisatie van het intellectuele en kulturele apparaat plaats vindt.¹¹⁶

Met deze vervreemding en proletarisering van zijn werkers wordt de dialektiek van het intellectuele en het kulturele apparaat steeds meer zichtbaar. De heersende maatschappij moet, om de groeiende kloof tussen zijn en bewustzijn te maskeren, een steeds groter kultureel apparaat voortbrengen dat daardoor steeds meer vervreemdt en proletariseert. 'Een van de meest opvallende karakteristieken van een groep die naar heerschappij streeft, is dat zij zal trachten de intellectuelen te assimileren en 'ideologies' voor zich te winnen; deze assimilatie zal des te sneller en efficiënter verlopen als de gegeven groep tegelijkertijd ook haar organiese intellectuelen tot ontwikkeling weet te brengen.'¹¹⁷ Dat geldt niet slechts voor de nu heersende klasse. Dat geldt ook voor de arbeidende klasse voorzover deze niet langer objekt van macht, maar subjekt van macht wil zijn. Maar om van voorwerp tot onderwerp van macht te worden, moeten nu juist de ideologische ketenen worden verbroken, moet de verhulling van de diskrepantie tussen zijn en bewustzijn worden blootgelegd, en daarvoor is de medewerking van het kultureel apparaat vereist. Met andere woorden: hoe kunnen we voorwaarden scheppen of tot ontwikkeling brengen die de middelen van ideologie-overdracht, die het 'sociaal transport' tussen kapitaal en arbeid, die het kultureel apparaat tot ónthullend maken i.p.v. vérhullend? De heersende ideologie van iedere maatschappij is slechts in zoverre en voor zo lang de ideologie van de heersende klasse, als deze de controle over de middelen van ideologische produktie bezit en deze in haar klassebelang kan gebruiken.¹¹⁸ Tesamen met de dialektiek van het kultureel apparaat die hierboven is aangeduid, betekent dit, dat intellectuelen - als zij dat willen, en als zij hun feitelijke vervreemding en proletarisering beseffen -

een grote rol kunnen spelen in de bewustwording van de massa's. Want hoe vervreemd ook, zij hebben meer dan de massa's de mogelijkheid om die vervreemding te beseffen; hun vrijheid is groter, de toegang tot de middelen van de ideologie- produktie is voor hen groter dan die van de arbeiders tot de produktiemiddelen. Zij kunnen en moeten zich verenigen in groepen zoals Bond van Wetenschappelijke Arbeiders, Maatschappijkritiese Vakbeweging, kritiese leraren, welzijnswerkers, advocaten e.d. die hun eigen werk en de middelen waarmee dat verricht wordt maximaal onder controle krijgen. Ze kunnen en moeten de privileges en faciliteiten waarover zij noodzakelijkerwijs beschikken (om hun taak voor de heersende macht te kunnen verrichten) maximaal ter beschikking stellen van de bewustwordingsprocessen aan de basis van de samenleving. 'Intellectuelen verkeren in een positie dat ze de leugens van regeringen kunnen ontmaskeren, de oorzaken en motieven en vaak de verborgen bedoelingen van hun daden kunnen blootleggen. In de westerse wereld althans hebben ze een macht die voortvloeit uit de politieke vrijheid, uit hun vrije toegang tot de informatiebronnen en de vrijheid van meningsuiting. De westerse democratie schenkt aan een bevoorrechte minderheid de tijd, de faciliteiten en de opleiding die kán dienen om de waarheid te ontdekken achter de sluier van feiten-verdraaiing en verkeerde voorstellingen, ideologie en klassebelang, die de aktuele gebeurtenissen voor ons verhult,' schreef Noam Chomsky met name in verband met de Vietnam-oorlog.¹¹⁹ Het mag zijn dat Chomsky de positie van de intellectueel te veel aan politieke vrijheid, en te weinig aan de interne logika van het kulturele apparaat (deze is immers noodzakelijk) wijt, dat neemt niet weg dat zijn beschrijving van de feitelijke mogelijkheden van die positie juist is.

Als we aldus de noodzaak, het belang en de dialektiek van het kultureel apparaat in beeld hebben gekregen, ontstaan er ook tal van mogelijkheden om het kultureel apparaat te infiltreren ten gunste van een socialistiese revolutie of althans de voorwaarde ertoe: socialistiese bewustzijn. Het gaat er dan allereerst om dat intellectuelen en andere deelnemers in het kultureel apparaat hun eigen vervreemding en proletarisering gaan beseffen. Tot dat besef komen, en vooral dat besef omzetten in konkrete heropvoeding, vereist dubbele organisatie: in groepen

van intellectuelen, waarin de kritiek kan worden geformuleerd, analyse kan worden gemaakt, actie kan worden beraamd; én organisatie in het kader van de arbeidersbeweging. Dat laatste is van groot belang om te voorkomen dat intellectuelen een eigen richting gaan, een 'voorhoede' worden zonder massa, wel 'wetters' worden maar geen 'voelers', en dus geen organiese band krijgen met de arbeidersklasse. Als dat niet gebeurt zullen zij 'vierkante pinnen in ronde gaten' worden, zoals Mau in een speech over intellectuelen en hun taken opmerkte.¹²⁰ Ze zullen dus zichzelf moeten opvoeden en tegelijkertijd zich laten opvoeden. Ze moeten in eigen bewustwordingsgroepen zichzelf in heropvoeding nemen, en tegelijkertijd moeten wortel schieten in de arbeidersbeweging.

5.6.2. *het valse bewustzijn*

De heersende klasse zou niet kunnen regeren als zij er niet in geslaagd was de onderdrukten, de vervreemden de wereld door háár ogen te laten zien. Gelukkige slaven, willige consumenten, ambitieuze studenten, gretige lezers, toegewijde kiezers, beschaafde critici zijn de vóóronderstellingen van het voortbestaan van onze maatschappelijke orde. De slaven mogen niet doorkrijgen dat ze uitgebuit worden, de consumenten niet dat ze artikelen opgedrongen krijgen, de studenten niet dat hun hoofden volgestopt worden met de ideologie van de heersers, de lezers niet dat hun een vertekende werkelijkheid wordt voorgeschoteld, de critici niet dat hun kritiek tot ongevaarlijk is gekanaliseerd en de kiezers niet dat ze kiezen zonder een echte keuze te hebben. Kortom: het valse bewustzijn moet in stand gehouden worden om het systeem in stand te kunnen houden. Vals bewustzijn noemen we het bewustzijn dat niet overeenkomt met het zijn, ja er zelfs mee in strijd is. Erich Fromm stelt dat een maatschappij er niet zo uit ziet als de leden zelf dat krachtens vrije beslissing willen, maar dat de leden eruit zien zoals de heersende macht in de samenleving dat wil. Het heersende productie- en distributie-systeem heeft een sociaal bewustzijn geproduceerd dat Fromm als volgt beschrijft: 'Produceeren, consumeren, zich samen amuseren, in de pas en zonder vragen te stellen. Dat is hun levensritme. Welk soort mensen verlangt onze samenleving en welk sociaal gedrag past bij ons twintigste-eeuws kapitalisme? Het heeft behoefte aan mensen, die vlot en zonder wrijving samenwerken

in grote groepen, die steeds meer willen consumeren en wier voorkeuren en smaken gestandaardiseerd zijn en gemakkelijk te beïnvloeden en te voorspellen. Het heeft behoefte aan mensen, die zich vrij en onafhankelijk voelen, aan geen gezag of beginsel of geweten onderhorig zijn, en tóch bereid tot gehoorzaamheid aan het bevel om te doen wat van hen verwacht wordt, en zonder wrijving in de maatschappelijke machine te passen. We kiezen zelfs onze problemen niet meer, evenmin als onze produkten. We worden voortgedreven en gedwongen, maar door wat? Door een systeem zonder doel en zin boven zichzelf en waarvan wij slechts een aanhangsel zijn... Konformisme is het mechanisme waardoor het anoniem gezag werkt. Ik behoort te doen wat iedereen doet, en moet me bijgevolg konformereren om niet anders te zijn, niet uit de toon te vallen. Ik moet bereid zijn om met de veranderingen in het algemene patroon mee te veranderen. Ik moet me niet afvragen of ik goed of slecht handel, maar of ik aangepast ben, niet 'vreemd', niet verschillend van de anderen.'¹²¹

Zo heeft de maatschappij - de heersende macht daarin - ons met name door middel van het kulturele apparaat tot een vals bewustzijn gebracht. Ieder die zo objektief mogelijk tracht zijn eigen bewustzijn te vergelijken met de werkelijkheid, kan dat valse bewustzijn voor een deel op het spoor komen. We zingen dat wie voor een dubbeltje geboren wordt, nooit een kwartje kan worden. We noemen 'stimuleren van de economie' wat vooral het ontwikkelen van het kapitalisme is. We koesteren de mythe van 'de werkgelegenheid' als ging het werkelijk om mensen aan werk te helpen in plaats van bedrijven aan nieuwe investeringsmogelijkheden. We geloven dat er een oliekrisis is als de oliemaatschappijen voorwenden dat er schaarste is om aan hogere winsten te komen. We argumenteren dat ondernemers en ministers toch echt geen domme jongens zullen zijn, omdat ze het toch anders niet waren geworden? Gezag moet er toch zijn, waar blijven we anders? Dus ondernemers kunnen we toch niet missen? En arbeiders kunnen immers geen verantwoordelijkheid dragen voor het geheel van het bedrijf? Ja, al dat afgeven op de moderne welvaartsstaat is mooi makkelijk. Maar wie begint er vanaf te zien? De massa krijg je daarin immers toch niet mee? Ieder mens is een egoïst, en daarvandaan de problemen in de wereld. Als ieder nou maar eens begon zelf in eigen kring in vrede te

leven... De arme landen? Die moeten we natuurlijk wel helpen, maar laten we niet denken dat ze door de hulp gelukkiger worden. Zijn wij soms gelukkiger geworden met al die economische ontwikkeling? Eenheid in de wereld? Dat is toch nooit mogelijk met al die verschillen? Er zijn tenslotte bazen en knechten nodig, de armen zullen we altijd bij ons hebben, en wie niet werkt zal nu eenmaal niet eten. Arbeid adelt... Als iedereen kon meebeslissen werd het toch een grote janboel in de wereld? Natuurlijk, ik zal de laatste zijn om te beweren dat de leiders geen fouten maken en dat onze maatschappij niet voor verbetering vatbaar is. Maar wat is er dan volmaakt in deze wereld? Kritiek is niet zo moeilijk te leveren, maar wat is je alternatief? Nou en? Nee, niet zo vaag... als je geen blauwdruk hebt van hoe het dan wel moet, dan hebben we niets aan je kritiek. Bovendien: het is al zo vaak geprobeerd om de wereld te verbeteren. En wat is ervan terecht gekomen? Milieuvernietiging? Natuurlijk zijn dat grote problemen. Maar 'de techniek' zal er heus wel weer een oplossing voor vinden. Komt tijd komt raad, zeg ik altijd maar. En misschien is 'de tijd' er nog niet rijp voor. Nee, een aards paradijs krijg je toch nooit voor elkaar. Het egoïsme, de concurrentie zit van nature in de mens. Dat sla je er niet uit met structuren, met wetten of met een zogenaamd nieuw systeem. Zo is de mens 'nu eenmaal' en zo zal hij altijd wel blijven ook. Als Nederlanders mogen we overigens nog niet mopperen. We kunnen hier tenminste zeggen wat we willen. We zijn vrij om te kopen waar en wat we willen. Reklame-beïnvloeding zeg je? Die debiele reclame? Daar trappen toch geen redelijke mensen in? Heb je trouwens gehoord van het toenemende misbruik van de 'sociale wetten'? De ANP-nieuwsdienst vertelde dat de uitgaven daarvoor enorm gestegen waren. Nee, niet de Tros, maar het ANP, en dan kun je er heus wel van op aan. De mensen moesten eens wat tevredener zijn. Niet iedereen kan nou eenmaal evenveel verdienen. De een heeft er veel meer voor gestudeerd dan de ander. Bovendien: mag risico soms niet extra-lonend zijn? Een ondernemer neemt immers veel meer risico dan een buschauffeur? Uitbuiting? Kom nou, ik heb m'n natje en m'n droogje, drie weken vakantie, TV en autootje... Nou zijn we aan 'het sparen voor een zeilboot... Maar als de bonden niet strak vasthouden aan onze looneisen, nou dan zie ik ons nog niet zeilen. De Telegraaf?

Nou ja, lekker smeug en vreselijk overdreven natuurlijk. Maar er is altijd wel iets van waar. Waar het rookt is vuur...

Het valse bewustzijn blijkt uit al zulke voorbeelden als hierboven gegeven. Het blijkt echter het meest als we de diskrepantie tussen het bewustzijn en de economische werkelijkheid in ogenschouw nemen. Tijdens de oliekrisis kwam een Shell-directeur zich voor de TV verdedigen tegen sommige aantijgingen, als zou de oliemaatschappij teveel op de olie verdienen. Hij rekende voor dat dit niet het geval was: zoveel geld was de Shell kwijt aan het onderzoek naar oliebronnen, zoveel centen aan het winnen van de olie, zoveel aan transport, zoveel aan opslag, zoveel aan raffinage, zoveel aan distributie en tenslotte nog zoveel aan royalties aan de arabiese landen en aksijns aan onze eigen regering. Dat maakte dan samen zeg 90 cent per liter, en de Shell deed daar dan één cent per liter bovenop als winst. Of dat nou teveel gevraagd was? Geen 'redelijk' misleid mens zal dan nee zeggen. Maar meneer vertelde niet, dat bij alle economische activiteiten die hij als kosten-faktor noemde, door Shell 'meerwaarde' wordt verkregen uit andermans arbeid. Want de arbeiders in de oliewinning, op het transport en in de raffinage krijgen niet de waarde van hun arbeid uitbetaald, maar slechts wat ze nodig hebben voor hun levensonderhoud. De tussenliggende waarde, de meerwaarde, eigent Shell zich toe. Het woord winst werd in die TV-uitzending, zoals zo vaak, dus gebruikt voor 'handelswinst'. Maar de voornaamste winst die het kapitalisme maakt is de meerwaarde-winst. En die werd door de Shell-directeur verstoppt. We werden dus misleid. En dat worden we uiteraard nog steeds. Zo ook met de idee van de concurrentie. We zijn allemaal opgevoed in de concurrentiegeest. Vanaf de '8' voor Jantje en de '5' voor Marietje, waardoor Jan 'de eerste van de klas' werd. Zo is de Shell 'de eerste van de olie-gas-klas' geworden. Maar om dat te kunnen blijven heeft Shell zich verbonden met de andere mogelijke 'eersten', de andere zes grote oliemaatschappijen. Ze vormen samen kartels, trusts, monopolies. De wereldeconomie kent dagelijks minder concurrentie en steeds meer welbewuste, geplande economische organisatie... En wij maar denken dat het allemaal nog een soort particuliere bedrijfjes met een paar man in dienst zijn, die elkaar in eerlijke wedijver tot betere prestaties dwingen. We zien

de wereldeconomie nog steeds als de winkeliers-verhoudingen in eigen wijk of dorp. En dat is misleiding . . .

De poolse marxist en levensbeschrijver van Trotski en Lenin Isaac Deutscher, vertelde het volgende: 'Ik zag eens in mijn geboorteland Polen een boer die toevallig in het bezit kwam van een oude auto. Hij wilde er persé zijn paarden voerspannen. Precies zo willen de kapitalisten de paarden van het partikuliere eigendom aanspannen voor voertuigen en ruimteschepen die door atoomkracht worden aangedreven; en ze bewegen hemel en aarde om ons ervan te weerhouden hen los te maken.'¹²² In dat beeld ligt tevens de verklaring besloten voor het hardnekkig pogen van de maatschappij, om ons te doen geloven dat 'klassestrijd' een achterhaalde zaak is. We moeten geloven dat het partikulier eigendom de beste vorm is om wereldomvattende technische middelen, produktiemiddelen en arbeidskrachten te bezitten en te leiden. Terwijl toch juist die wereldomspannende organisatie van arbeidskrachten en arbeidsmiddelen, van grondstoffen, transport, produktie en distributie haar sociaal-mondiale karakter voor ieder zichtbaar maakt? Vals bewustzijn produceren, dat is de enige wijze waarop de heersende macht kan trachten voort te bestaan. Maar dan is écht bewustzijn ook doodsgevaarlijk voor hen!

5.6.3. *bewustwordingsprocessen*

Paarden voor ruimteschepen. Hoe komen we van zulke gespleten ideeën, van dit vals bewustzijn af? 'Toen de Belgen begrepen dat de Kongolezen de gewoonte om de handen van de tegenstanders af te hakken, niet langer als een koninklijk europees monopolie beschouwden, vluchtten zij hals over de kop', schrijft de zweedse politieke dichter Göran Palm in 'een onrechtvaardige beschouwing'.¹²³ Met andere woorden: de Kongolezen boekten 'maatschappelijk sukses', te weten hun dekolonisatie, toen ze zich niet langer lieten misleiden door het monopolie-karakter van de belgische privileges. Zolang de arme, de gekoloniseerde, de uitgebuite, de vervreemde zich niet volledig bewust is van zijn situatie van onderdrukking, zal hij zijn onderdrukker niet van zich af kunnen smijten. En aangezien in het algemeen in onze hoogontwikkelde kapitalistische maatschappij de bezittende klasse 'klassebewuster' is dan de werkende klasse, is de omslag van een kapitalistische maatschappij in een socialistiese nog niet onmiddellijk te verwach-

ten. Daartussen ligt de noodzaak van massaal bewustworden, ofwel het bestrijden van het valse bewustzijn. Zolang de niet-bezittenden lijdend voorwerp zijn van de macht, en niet het onderwerp daarvan willen zijn, kan er van geen fundamentele maatschappelijke verandering sprake zijn. 'Een van de grootste opgaven van de revolutie bestaat hierin, het overal loerende bedrog, waardoor wij allen *met de rug naar de werkelijkheid* geleefd hebben, te ontmaskeren', zei president Allende toen hij op 5 november 1970 officieel het presidentsambt aanvaardde.¹²⁴ Met de rug naar de werkelijkheid leven, de werkelijkheid dus niet zien, en de werkelijkheid 'denken' of liever nog 'indenken' op de suggesties van anderen, dát moeten we trachten te veranderen. Ons omkeren. Maar hoe?

Zoals we eerder in dit boek hebben gezien veranderen mensen hun opvattingen niet zozeer omdat ze gekonfronteerd worden met nieuwe, maar omdat bij vergelijking, bij *konfrontatie* van hun opvattingen met de realiteit die opvattingen niet houdbaar blijken. Bewustwordingsprocessen bestaan dan ook daaruit, dat het valse bewustzijn op de proef van de realiteit wordt gesteld. Als mensen op de bekende (amerikaanse) enkettemanier antwoorden op allerlei vragen, geven ze doorgaans hun subjektieve, hun (valse) bewustzijns-antwoorden. Wat ze vinden over hun wonen, werken, hun partij, hun regering, hun wijk; of hoe ze denken dat die zaken eruit zien, werken, betekenis hebben. Als we dus op die manier mensen enketteren dan krijgen we precies te horen wat de maatschappij er door middel van haar kulturele apparaat ingestopt heeft. Zo'n enketteringsmanier is dus op zichzelf weer misleidend; zij suggereert mensen immers dat ze hun ideeën kenbaar kunnen maken (als zou er rekening mee gehouden worden), terwijl ze in het algemeen alleen maar uiten wat ze hebben geleerd te uiten. Zulke enkettes versterken dus het valse bewustzijn. Maar ze kunnen dat valse bewustzijn bestrijden, als de ondervraagde niet alleen wordt uitgenodigd zijn opvatting kenbaar te maken, maar ook de werkelijkheid waarover het gaat te beschrijven; om zo misschien te ontdekken dat die twee (bewustzijn en zijn) niet met elkaar in overeenstemming zijn.

Mensen die beweren redelijk te wonen, werden al een jaar of honderd geleden door Marx in een vragenlijst gevraagd hun woning te beschrijven en dan nog eens te overdenken of ze

goed woonden. Vergelijking van die woon-beschrijving met de beschrijving van de woning van een ondernemer, waarin de betrokken ondervraagde een badkamer moet bouwen, levert uiteraard nog meer kansen op om het subjektieve oordeel over de eigen woonsituatie te 'verbeteren'.

Arbeiders in een bedrijf kunnen beweren zich niet uitgebuit te voelen. Dat is dan één (het bewustzijn). Punt twee is dat ze met een groepje arbeiders zich een aantal vragen kunnen stellen om die vervolgens met steun van bedrijvenwerkers, ondernemingsraadleden e.d. beantwoord te krijgen. Het gaat dan om vragen als: wat kost onze fabriek, het gebouw en de machines aan afschrijving per werkdag? Hoeveel kosten de grondstoffen die per werkdag worden verwerkt? Hoeveel kosten verlichting, verwarming, benodigde energie voor de machines per werkdag? Hoeveel is dat totaal? Hoeveel mensen werken er in het bedrijf? Wat zijn dus de produktiekosten per dag per man? Hoeveel brengen de produkten op bij degene aan wie de fabriek ze levert? Hoeveel is dat gemiddeld per dag per man? Hoe hoog is het loon per dag per man? Welk bedrag blijft er 'hangen' tussen de winst op de produkten en het loon van de arbeider per dag per man? Met andere woorden: hoe groot is de meerwaarde die de ondernemer zich toe-eigent zonder enige vorm van proces? Of ook: hoeveel uur werkt de arbeider voor zichzelf, hoeveel uur voor zijn baas?¹²⁵ En als zo'n groep heeft geprobeerd de meerwaarde te berekenen, kan zij dan nog eens antwoord geven op de vraag of de arbeiders worden uitgebuit of niet?

Huisvrouwen kunnen antwoorden op de vraag of ze voldoende keuze op de markt hebben - b.v. in wasmiddelen - dat ze een grote keus als klant hebben, zowel wat soorten, kwaliteiten als prijzen betreft. Dat is opnieuw één: het bewustzijn. Maar ze kunnen er ook toe uitgenodigd worden om eens alle wasmiddelensoorten te inventariseren en na te gaan van welke fabriek ze komen. Ze zullen dan niet te moeilijk ontdekken dat heel hun keuze-gevoel gemáákt wordt in de laboratoria van twee bedrijven.

Werkende jongeren worden in vormingscentra vaak gekonfronteerd met progressieve politieke denkbeelden van de vormingswerkers. Al doen die vormingswerkers dat nog zo aantrekkelijk, en al werken ze nog zo didakties, ze lopen vaak dood op de apatie van 'hun' werkende jongeren. Hebben de

laatst ongelijk? Welke wapens hebben ze nog meer tegen opnieuw 'indoktrinatie'? Gebeurt er evenwel niet meer, als dezelfde werkende jongeren worden uitgenodigd - onder aanbieding van materiële steun in de vorm van hulpmiddelen - om door beschrijving van hun eigen werkelijkheid tot konfrontatie te komen met hun eigen denkbeelden omtrent zichzelf en die situatie?¹²⁶

In het gezin kunnen we met een cassette-recorder de ANP-nieuwsdienst opnemen. Om vervolgens zin voor zin het hele verhaal eens terug te draaien. Zin voor zin, bericht voor bericht vragen we ons dan af of die nieuwsdienst wel zo objectief is als we van te voren dachten. Welke gegevens krijgen we niet? Welke bijvoeglijke naamwoorden worden gebruikt? Welke 'tijden', welke benamingen?

Wie zal het tenslotte niet gaan als Teresa Hayter, over wie ik in de inleiding op dit boek schreef? Bewustwording ontstaat uit de konfrontatie tussen subjekt en objekt, tussen bewustzijn en zijn. Mensen willen niet vervreemd zijn, zij kunnen niet tegen schizofrenie tussen subjekt en objekt, tussen hun bewustzijn en hun zijn. Die schizofrenie kan bestreden worden door haar te vergoeden, te verdoven, weg te moffelen achter blindheid voor de realiteit. Zij kan ook bestreden worden door het tegendeel: zo objectief en eerlijk mogelijk de werkelijkheid onder ogen zien, er in deelnemen en de taal van die werkelijkheid laten spreken. In het eerste geval is er sprake van bewustzijnsmisleiding. In het tweede van bewustwording.

In bewustwordingsprocessen - zoals in misleidingsprocessen - speelt de taal een zeer grote rol. De taal is in een moderne samenleving het belangrijkste middel van geweld tegen, en onderdrukking van het bewustzijn. Want ook als mensen in ernstige mate zijn misleid, dan is er in hun onderbewustzijn altijd nog wel dat elementaire gevoel, dat besef uitgebuit te worden, onderdrukte te zijn. Maar dezelfde taal die met het geweld van het maatschappelijk systeem en zijn kulturele apparaat het valse bewustzijn schept, kan ook gebruikt worden om bewustwordingsprocessen te bevorderen. *Taal-therapie* kan het verdrongene, het onderbewuste weer bewustmaken, naar boven brengen. Het woord 'werknemer' is misleidend, maar het woord 'arbeider' brengt de werknemers terug in de verhouding tot het kapitaal. Het is niet voor niets dat pas na de Tweede

Wereldoorlog, in de al eerder beschreven sfeer van de rustige, samenwerkende 'arbeidsverhoudingen' (verhulling voor klassestrijd) het woord 'arbeider' werd verbannen door de term werknemer, die op zijn beurt al weer 'veredeld' wordt door 'medewerker'.

André Gorz geeft in 'de aktualiteit van de revolutie' deze verhullende óf onthullende functie van de taal krachtig weer als hij schrijft over de bewering van de konservatieven, dat de onderdrukten zich in elk geval 'gelukkige slaven' weten, of zich juist helemaal niet meer onderdrukt weten: 'De waarheid is dat dit bewustzijn (van onderdrukking) wél bestaat; maar men heeft niet de middelen (die ideologies en kultureel zijn) om zich te laten gelden. En een bewustzijn dat zich niet kan doen gelden door woorden en daden kan niet doelmatig zijn: het wordt 'verdrongen', op vrijwel dezelfde wijze als bij ons allen, door het alles doordringende maatschappelijke beeld dat we van onszelf, van onze mogelijkheden, van ons leven en onze toekomst hebben. Dit beeld wordt bij uitstek gevormd door de taal die ons van dienst is om alles wat gebeurt weer te geven, en die verdoezelt of 'censureert' wat niet met de gebruikelijke woorden weergegeven kan worden; dit beeld wordt gesteund door de vertrouwde voorwerpen rond ons heen, die altijd hetzelfde soort relatie op ons overbrengen als die, welke we gewend zijn te onderhouden met de wereld; kortom, dit beeld is onze geprefabriceerde en vervreemde identiteit, zoals die gedefinieerd wordt door onze plaats in de maatschappij, die ons almaar op dezelfde wijze blijft aanduiden en doordrenken van haar ideologie. We zijn daardoor zo diepgaand gekonditioneerd, dat we *geen woorden hebben om te zeggen en te denken wat we werkelijk willen of niet willen*. Om uit deze ideologische gevangenschap te breken, om over deze verdringing van alle behoeften en aspiraties die niet passen in de gevestigde orde, heen te komen, bestaan er slechts twee wegen: subversieve acties en woorden die de heersende taal ondergraven. Het één leidt tot het ander: subversieve taal tot subversief gedrag en handelen; en subversief handelen tot uitbarstingen van woorden, tot het uitvinden van een bevrijde taal van onszelf, een taal die we *spreken* in plaats dat die *gesproken wordt* in de bedompte discussies van de maatschappelijke orde en van de bureaucratiese predikers die pretenderen voor ons te denken.¹²⁷ Ook andere denkers van 'de boven-

bouw', zoals Gramsci, Deutscher, Marcuse, Fromm wijzen op deze functie van de taal. Door de taal worden we misleid, door de taal kunnen we ook bewustworden. Marcuse gaat zo ver te beweren dat het bewustzijn - dat in overeenstemming is met het zijn - een nieuwe taal vereist 'waarin de nieuwe "waarden" gedefinieerd en meegedeeld kunnen worden'. 'Men heeft wel gezegd, dat de mate waarin een revolutie *kwantitatief* verschillende sociale omstandigheden en relaties realiseert, misschien wordt aangegeven door de ontwikkeling van een andere taal: de breuk met de wereld van overheersing moet ook een breuk met de woordenschat van de overheersing zijn.'¹²⁸ Op basis daarvan komt Marcuse tot zijn pleidooi voor een 'linguïstische rebellie', een taal-opstand. Hij geeft er voorbeelden bij: 'Obsceniteit is een moreel begrip uit het woordenarsenaal van het establishment, dat de term misbruikt door haar niet op de uitingen van zijn eigen moraal toe te passen, maar op die van een ander... Obsceen is niet de afbeelding van een naakte vrouw die haar schaamhaar toont, maar die van een volledig geklede generaal die zijn in een agressie-oorlog verworven medailles laat zien. Obsceen zijn niet de rituelen van hippies, maar de verklaring van een hoge functionaris van de kerk, dat oorlog noodzakelijk is voor de vrede. Linguïstische therapie (of rebellie, P.R.) d.w.z. de poging om woorden (en daardoor begrippen) te zuiveren van de vrijwel volledige vermindering van hun betekenis door het establishment, maakt het noodzakelijk dat morele maatstaven (en hun legalisering) worden overgenomen van het establishment door het verzet daar tegen.'¹²⁹ In de black power-beweging, in provo, in de mei-revolte van 1968 in Parijs vinden we deze linguïstische rebellieën overigens heel concreet terug.¹³⁰

Naast bewustwording door *konfrontatie* en door *taal-therapie*, is het voornaamste middel tot bewustwording *de actie*, de strijd. Als mensen die uitgebuit, onderdrukt en vervreemd worden, hun tegenstanders gaan bevechten, dan verkrijgen ze in en door die strijd hun bewustzijn van uitgebuit te worden, vervreemd of onderdrukt te worden. Er is hier sprake van een wisselwerking: om je te gaan verzetten tegen uitbuiting moet je het besef hebben uitgebuit te worden, en tegelijk krijg je juist in die strijd dat bewustzijn pas goed. Bewustzijn van je positie in de maatschappij is dus zowel voorwaarde tot, als resultaat van de strijd. Er zijn vele voorbeelden bekend van

massa-akties, van de grote historische stakingen vooral, die in de aktie zelf een enorme toename van bewustwording te zien gaven. Vaak ontstonden dat soort massa-akties om tamelijk bijkomstige redenen: wel zeer konkrete, maar vaak niet-revolutionaire verlangens stonden aan het begin van zulke massabewegingen. Maar in de staking, tijdens en door de bezetting zelf werden de stakers of bezetters zich bewust van hun klassepositie, en van het feit dat konkrete belangenstrijd alléén de maatschappij nog niet in zijn structuren van de macht aantast.¹³¹ Ook blijkt in akute situaties van strijd en aktie, dat verdrongen bewustzijn vaak plotseling weer tot aktueel bewustzijn wordt. Waar mensen geen woorden meer voor hadden vinden ze ineens weer woorden voor. De konfrontatie dwingt hen hun valse bewustzijn op te geven. De konfrontatie tussen de aktualiteit van de strijd en dat valse bewustzijn is de beste methode voor bewustwording.

Tenslotte is er de *scholing* als middel tot bewustwording. Onder scholing kunnen we hier verstaan het verwerven van inzicht in de werking van het maatschappelijk systeem, in de klasse-posities, in de tegenstrijdigheden in de economische en sociale werkelijkheid. Het gaat bij het verbeteren van de maatschappij om iets soortgelijks als bij het beter maken van een zieke mens. 'Een arts die zieken wil kunnen genezen heeft natuurlijk fundamentele kennis nodig voor hij met zijn werk kan beginnen. Hij moet de ziekten kennen, weten hoe ze ontstaan, hoe ze zich uiten, hoe ze behandeld moeten worden. Kortom: hij moet de algemene wetten van de geneeskunde onder de knie hebben.'¹³² Om de ziekten van onze maatschappij te kunnen bestrijden moeten we de verschijnselen, de oorzaken, de algemene wetten ervan kennen. Kortom: we moeten over een algemene maatschappij-kunde beschikken om de maatschappij van haar ziekten te kunnen genezen. In het geval van onze maatschappij, waarin die ziekten kapitalisme, imperialisme en fascisme heten - en dat is een drieling - betekent een en ander de noodzaak van scholing in socialistiese theorie. Niet door eens een boekje te lezen of een lezing te aanhoren, maar door stelselmatige kursoriese scholing, diskussie, literatuurverwerking.

Nogmaals zij erop gewezen dat alle vier middelen tot bewust-

wording in relatie tot elkaar staan, elkaar bevorderen en aanvullen. Konkrete aktie leidt tot noodzaak van scholing, konfrontatie van vals bewustzijn met de werkelijkheid leidt tot strijdlust. Taal-therapie roept verzet tegen de door de woorden verholde verhoudingen op. Aktie leidt tot nieuwe taal. Scholing leert het konkrete belang, waarop de strijd begon, te verstaan in het kader van de maatschappelijke verhoudingen.

De arbeiders van ENKA, die in 1972 hun bedrijf bezetten omdat het gesloten zou worden, waardoor zij dus zonder werk dreigden te komen, waren helemaal niet revolutionair. Ze waren niet rood opgevoed. Het merendeel van hen was traditioneel en dacht er niet aan de partikuliere produktiemaatschappij aan te vallen. Toch kwamen ze uit noodweer tot hun strijd tegen het kapitaal. In die paar dagen van de bezetting werden velen van hen bewustere arbeiders. Helaas verzuimde de vakbeweging op die situatie met vorming en scholing aan te sluiten die nodig was geweest om de plotselinge bewustwordingschok om te zetten in meer duurzaam klasse-bewustzijn. In plaats daarvan werd enkele weken later het ENKA-dossier voor een tientje aan de poorten van de fabriek verkocht. De arbeiders konden het verhaal dat zij zelf schreven van een uitgever kopen. En zo ging de vervreemding door.¹³³ En toch is er door de Enka-bezetting het een en ander losgekomen dat niet meer valt weg te denken. Mensen organiseerden zich, proefden de werkelijkheid van het kunnen dragen van verantwoordelijkheid, inspireerden anderen om daarna ook het wapen van de bezetting te hanteren, dwongen de vakbeweging tot een radikalere opstelling. Konfrontatie, taal-therapie, strijd en scholing zijn de sleutelwoorden van elk bewustwordingsproces. Maar op voorwaarde van *organisatie*, waarover in de volgende paragraaf.

5.6.4. organisatie van de basis

Het woord 'idiot' komt uit het grieks. Daar betekent het: iemand die op zichzelf, los van de anderen leeft. In allerlei opzichten kunnen we daarom zeggen dat iemand die zich niet wil organiseren een idiot is! Vals bewustzijn kwijtraken doe je niet in je eentje. En al zou dat voor een moment lukken: het nieuwe bewustzijn kan alleen samen met anderen worden vastgehouden en verder ontwikkeld. Aktie voeren, strijd leveren is per definitie een aangelegenheid van georganiseerde

groepen, tenzij iemand per se niet wil winnen. Zelfs analyseren is, zoals we reeds in het betreffende hoofdstuk zagen, een taak van een georganiseerde groep. Taal-therapie, scholing, strijd, konfrontatie, dat alles kan niet als een 'idiot' worden verwezenlijkt. Maar er is nog meer dat dwingt tot organisatie. Onze maatschappij bestaat niet uit een optelsom van enkelingen, maar uit een verhouding tussen klassen en sociale groepen. Die staan in tegenstrijdigheid tot elkaar. Hoe kan die tegenstrijdigheid tot verdere ontwikkeling van de maatschappij leiden als de klassestrijd niet plaats vindt? En hoe kan dat zonder organisatie? Bewustwording, bevrijding, opheffing van vervreemding, vernietigen van onderdrukking en uitbuiting kan dus alleen georganiseerd plaats vinden. En dan gaat het hier niet slechts om organisatie in de zin van organiseren, maar ook in de betekenis van de institutionele organisatie: de vakbeweging, de politieke partij, de studenten-organisatie, de wijk-organisatie. Want niet alleen is die organisatie nodig om de actuele strijd en actie te kunnen organiseren, maar ook om in de strijd-pauzes, de rust-periodes in de maatschappij, de ervaringen van de strijd, de verkregen bewustwording vast te houden en weer uit te reiken wanneer dat nodig is.

Over het vraagstuk van de organisatie - niet over de noodzaak ervan, maar wel over de wijze waarop - zijn er hele boeken volgeschreven. De voornaamste thema's bij dit vraagstuk worden steeds gevormd door de samenhang van bewustwording en organisatie, van leiding en basis, van gezag en democratie, van bondgenootschappen en de rol van de staat in een toekomstige socialistische samenleving. In deze paragraaf wil ik volstaan met die kern-thema's die m.i. voor de huidige situatie in Nederland van het meeste belang zijn. Mensen die zich verder in dit organisatie-vraagstuk willen verdiepen verwijs ik naar de desbetreffende literatuur.¹³⁴

Bij de organisatie van de basis denken we als vanzelf het eerst aan de georganiseerde arbeidersbeweging, de *vakbeweging*. In ons land zijn ruim 1,2 miljoen arbeiders in de vakbeweging georganiseerd, dat is 30% van de werkende klasse. Er zijn linkse stromingen die beweren dat de vakbeweging voor de zaak van een socialistische revolutie moet worden afgeschreven. De vakbeweging zou daarvoor te zeer samenwerken met de ondernemers, te zeer een bemiddelende rol spelen tussen kapitaal en

arbeid. De vakbeweging zou de ontwikkeling van politiek bewustzijn bij de arbeiders eerder remmen dan bevorderen, en juist een actieve rol spelen in de ideologische verhullingen die onze maatschappij produceert om het valse bewustzijn in stand te houden. Om al die redenen zou het dan beter zijn de 'reformistische' - alleen maar op kleine veranderingen uitzijnde - vakbeweging van buiten uit te bestrijden.

Niemand minder dan de belgische trotskist Ernest Mandel, die er blijk van heeft gegeven de negatieve rol van de vakbeweging beslist niet te onderschatten, heeft zich verschillende malen krachtig tegen dat soort positiebepalingen verzet.¹³⁵ Hij stelt om te beginnen dat, hoe burgerlijk de vakbeweging vaak ook optreedt, zij in feite dé grote organisatie van de arbeiders is. Wil men deze vakbeweging van haar burgerlijke ideologie verlossen, dan zal men krities en oppositioneel binnen die vakbeweging werkzaam moeten zijn. Natuurlijk, zo stelt Mandel, moeten we de vakbonds-bureaucratie bestrijden, en even vanzelfsprekend moeten we de samenwerkings-ideologie - als zouden kapitaal en arbeid vreedzaam met elkaar kunnen samenwerken - fundamenteel kritiseren. Maar dat zal dan ten eerste binnen de vakbeweging moeten gebeuren, en ten tweede vanuit het besef dat het vakbondskader nog niet hetzelfde is als de basis van de vakbeweging. Het kader van de vakbeweging funktioneert immers ook als een soort 'kultureel apparaat' naar de leden toe.

In de strategie die sociale actie is, te weten het helpen scheppen van voorwaarden waaronder fundamentele maatschappelijke veranderingen in socialistische zin kunnen plaats vinden, is het werk in en door de vakbeweging van het allergrootste belang. Dáár is de massa der arbeiders georganiseerd. Wie probeert deze organisatie te doorkruisen, speelt het kapitaal in de kaart met zijn 'ultra-linkse' intellectuele dogmatiek. Hij verzwakt ook de feitelijke strijdpositie van die vakbeweging, ook voor de gewone, 'normale' strijd voor verbetering van arbeidsvoorwaarden. En dat laatste is nog steeds het begin van alle pogingen tot politisering van de arbeidersbeweging.

Willen we de georganiseerde arbeidersbeweging als het voornaamste instrument tot fundamentele maatschappelijke veranderingen zien en haar daartoe helpen ontwikkelen, dan zullen er evenwel enkele duidelijke ontwikkelingslijnen moeten worden getrokken. De volgende drie deel-doelen zouden dan

m.i. moeten worden nagestreefd.

Allereerst moet de *spanning tussen korte termijn doeleinden* - de direkte concrete belangen-behartiging - en *lange termijn doeleinden* - anti-kapitalistische strijd en een socialistische revolutie - op een creatieve wijze worden beseft en beleefd. Velen die de geschiedenis van de arbeidersbeweging hebben geanalyseerd, hebben indrukwekkend bewezen, dat het alleen-maar behartigen van de concrete belangen in de sfeer van arbeidsvoorwaarden, de doeleinden op langere termijn niet alleen niet dienen, maar deze zelfs blokkeren.¹³⁶ Zo'n korte termijn politiek bevestigt het kapitalistische systeem, helpt het ontwikkelen, dooft smeulend klassebewustzijn en levert haar bijdrage tot de konsumptie-ideologie die mensen niet méér, maar minder doet uitzien naar fundamentele veranderingen. Maar van de andere kant is het ook duidelijk dat politisering en revolutionering van de arbeidersbeweging abstracte grootheden blijven, als deze niet aanknopen bij de directe strijd voor verbetering van de arbeidsvoorwaarden. Massa's komen niet in de weer voor abstracte, verwegliggende idealen. Dat kunnen wellicht enkele intellectuelen, maar zij missen dientengevolge dan ook hun werkzame contacten met de basis. Mensen komen in het algemeen pas in beweging wanneer zij concreet hun werkgelegenheid, hun woonsituatie, hun milieu, hun rechtspositie bedreigd weten.

Betekent het tegelijk poneren van de noodzaak van korte én lange termijn-doeleinden niet, dat de strijd voor verwezenlijking van de eerste soort doelen op zo'n manier moet worden gevoerd, dat de tweede onder bereik komen? Veelbetekenend in zo'n strategie is het feit, dat het arbeidsvoorwaarden-pakket zich de laatste tijd al ontwikkelt in de richting van wat zeer ten onrechte 'immateriële' arbeidsvoorwaarden worden genoemd: ruimte voor het bedrijvenwerk, vergroting van de bevoegdheden van ondernemingsraden of vervanging daarvan door personeelsraden, vormingsmogelijkheden, milieu-hygiëne. Er doet zich hier een merkwaardige tegenspraak voor, die de eerstkomende tijd wel eens een behoorlijke rol kon gaan spelen: van de ene kant lijken de kwantitatieve eisen voor een grote groep arbeiders dusdanig te zijn vervuld dat men toekomt aan het stellen van kwalitatieve eisen; van de andere kant ontstaat er in toenemende mate weer een bedreiging voor de kwantitatieve arbeids- en leefvoorwaarden, die het ge-

volg is van de feitelijke ontwikkelingen in het wereld-kapitalisme. Dat brengt ons op een breder plan van de *strategie van de vakbeweging*. In het voorjaar van 1972 hield André Gorz een lezing voor de Duitse metaalarbeidersbond over 'vakbond en politieke massa-beweging'.¹³⁷ Voor we een vakbewegingsstrategie gaan ontwerpen, zo stelde hij, moeten we de feitelijke ontwikkelingen in het kapitalisme in ogenschouw nemen. Gorz wees op drie opvallende ontwikkelingstrends.

Ten eerste zijn er fysieke en politieke oorzaken aanwezig, die de prijzen van de grondstoffen in de wereld aanzienlijk zullen doen stijgen. De uitputting en bijgevolg de schaarste (fysiek) en het toenemend verzet van de Derde Wereld tegen de imperialistische uitbuiting (politiek) werken hier in dezelfde richting. We moeten dus voor de toekomst rekenen op sterk stijgende prijzen voor de grondstoffen voor onze industrie.

Ten tweede zal de druk op het milieu het kapitalisme gaandeweg dwingen om meer kapitaal te steken in het terugwinnen van grondstoffen, het tegengaan van vervuiling, het herstellen van het milieu. Al zijn er natuurlijk ook weer nieuwe industrieën die daaraan verdienen, het kapitaal-als-geheel komt voor hogere kosten te staan. Deze ontwikkeling zal ook het consumptiemodel gaan beïnvloeden in die zin, dat duurzamer produkten zullen moeten worden gemaakt die minder het milieu belasten. Hetgeen betekent dat het kapitaal minder snel akkumuleert, opeenhoopt en cirkuleert.

Ten derde is een ontwikkeling waarneembaar die tot afremming van de groei leidt: het is de verzadiging van de markt met duurzame goederen, een trend die nog versterkt gaat worden door de ontwikkeling die onder het tweede punt is bedoeld.

Deze drie ontwikkelingen betekenen stagnatie in de groei, inkrimping van de winstmarges en inkrimping dus ook van de werkgelegenheid. Voor het financieren van omvangrijke maatschappelijke programma's van hervorming en ontwikkeling zal er dan ook minder geld beschikbaar zijn. Die gevolgen gelden uiteraard slechts voorzover de ontwikkelingslijnen zonder radicale ingrepen doorlopen. Gorz konkludeert dan, dat deze verhoogde kwetsbaarheid en starheid van het kapitalistische systeem belangrijke aanwijzingen voor de strategie van de arbeidersbeweging inhouden. Vanwege het belang van deze beschouwing worden de voornaamste passages hier geciteerd:

'1. De gewone onmiddellijke eisen - loon, duur en voorwaarden van de arbeid - zullen op een grotere tegenstand stuiten en lijken op aanvallen op het fundamentele evenwicht, de stabiliteit en zelf de leefbaarheid van het systeem.' Deze *objektieve* politisering van de strijd van de vakbonden kan men sinds kort bemerken in b.v. de Verenigde Staten en de Duitse Bondsrepubliek, terwijl de arbeidersbeweging in Italië en Frankrijk openlijk de logiese konklusie van deze situatie begint te trekken: gegeven het feit dat elk vakbondsoffensief in feite een politiek karakter heeft en stuit op weerstanden en op een onderdrukking van politiek karakter, moet ze in verband worden gebracht met de *bewuste* afwijzing van de kapitalistische logika en met een *bewust* plan om de maatschappij te veranderen. Sinds Gorz deze analyse maakte, zijn ook de trekken ervan in ons land duidelijk geworden. De vrije loonpolitiek is niet voor niets verlaten, een progressieve regering kreeg niet voor niets de kans om op te treden (van de ene kant bedoeld om 'macht, kennis en inkomen' te spreiden, van de andere kant om de eisen van de arbeidersbeweging in te dammen) en de druk op lonen en werkgelegenheid is uiterst voelbaar geworden. Wat de vakbeweging betreft blijkt echter nog niet sterk dat ze de door Gorz bedoelde strategie tot de hare heeft gemaakt.

'2. Hoewel ze van het allergrootste belang blijven, zijn de traditionele economische eisen niet meer voldoende om reenschap te geven van de eisen van de arbeiders, en ze zijn steeds vaker verbonden met niet-economische, zogenaamd "kwalitatieve" eisen, die de centrale macht in het geding brengen... Daarmee moet de vakbeweging nog veel sterker voortgaan, stelt Gorz en hij beroept zich hierbij o.m. op onderzoekingen en uitspraken van de franse CFDT: 'De CFDT is van mening dat bij het huidige ontwikkelingsstadium van het kapitalisme, de situatie van de arbeiders steeds meer gekenmerkt wordt door hun bestaan buiten de onderneming..., door het kader waarbinnen geleefd wordt (vervoer, huisvesting, omgeving enz.), informatie, cultuur, onderwijs, gezondheid, consumptie, vrije tijd enz. Door haar werking op deze verschillende gebieden brengt de industriële kapitalistische maatschappij een soort van menselijk wezen voort dat aangepast is aan een goede funktionering van het systeem: zo kan ze uitbuiten op deze nieuwe markt. Wat het kapitalisme moet loslaten op de bedrijven wil het heroveren op het nivo van de levensomstandig-

heden, waarbij het de kollektieve voorzieningen in hun geheel verwaarloost, behalve natuurlijk die welke nodig zijn als infrastructuur voor de economische ontwikkeling vanuit kapitalistische standpunt gezien. De recente strijd over het vervoer, de vrije tijd, het onderwijs... wordt dus langzamerhand steeds meer beslissend, omdat dáárin de levensstandaard en de levensomstandigheden een belangrijke rol spelen. Omdat ze voortdurend uitgaat van situaties die door de arbeiders beleefd worden, wordt de strategie van de CFDT gekenmerkt door een permanente bereidheid gebruik te maken van alle situaties die het mogelijk maken dat de massa in opstand komt tegen een of andere karakteristiek van het kapitalisme, een opstand die kan uitlopen op een omverwerping van het kapitalisme. De CFDT bundelt haar streven om het socialisties bewustzijn van de werkers, hun zelfstandigheid van denken te ontwikkelen en actie te voeren om hen in staat te stellen de belangrijkste rol te spelen bij de verandering van het maatschappelijk leven, de bron van de economische en politieke macht.'¹³⁰ In opinie-peilingen, gehouden in de herfst van 1971 in twee grote Renault-fabrieken, bleek het merendeel der arbeiders het fundamentele verschil te hebben ontdekt tussen meer verdienen en beter leven, tussen direkte en indirecte arbeidsvoorwaarden. De leiders van deze arbeiders kwamen tot de konklusie dat het een illusie is te verwachten dat het kapitalistische systeem in staat is dat betere leven te organiseren. Ze kwamen dan ook in CFDT-verband tot de konklusie dat de traditionele taakverdeling tussen vakbeweging en politieke partij niet meer houdbaar was. De taken van de vakbeweging worden door de eigen aard van de ontwikkelingen in het kapitalistische systeem steeds politieker van aard. Daar sluit een nieuwe vakbondsstrategie als die van de franse vakbeweging duidelijk op aan.

'3. Meer fundamenteel gezien zijn de overheersing door het kapitaal van alle gebieden waarop de mens actief is, de kommercialisering van alle rijkdommen en genietingen, de concentratie van de macht en van de enkele mensen die de centrale macht in handen hebben, uitgelopen op een achteruitgang van de burgermaatschappij, op de ontbinding van het sociale weefsel en op een niet meer te stuiten crisis in de bourgeois-ideologie. Het voortbestaan van de staat is niet meer gebaseerd op overtuigingskracht van zijn ideologie, noch op

het feit dat de meerderheid van het volk zijn politieke doelstellingen aanhangt, maar op de listen en de corruptie van duistere machten, op de bureaucratiese macht van gecentraliseerde apparaten zoals het staatsbestuur, de politie, het leger en vaak ook de vakbonden . . . Het diskrediet waarin de politieke partijen, de partijpolitiek en verkiezings- en parlamentsverbintenissen vervallen zijn, plaatst de arbeidersbeweging voor de taak een politieke macht van een nieuw type op te bouwen, waarvan de praktische massa-politiek een voorbode is van hoe een vervallen orde overwonnen wordt en hoe het volk zichzelf gaat besturen.¹³⁹

Zo'n nieuwe strategie van de vakbeweging zal echter weinig kans van slagen hebben, of eerder nog: zal niet tot ontwikkeling komen, als niet een derde deeldoel door de basis van de arbeidersbeweging krachtig wordt nagestreefd. Dat doel betreft de *demokratisering* van de vakbeweging. Het is bekend dat de bonden en centrales uitermate vertikaal, hiërarchies zijn gestructureerd. Al komt er de laatste jaren meer raadpleging van 'de achterban' - het woord alleen al! - tot stand, en hebben de leden formeel alle inspraak, in de praktijk is de vakbewegingsstructuur autoritair en weinig democraties. Bestuursleden zijn al informeel benoemd voor er officieel vakatures zijn. Stakingen beginnen meestal wel na uitdrukkelijke toestemming van de leden, maar ze eindigen meestal onder praktische dwang vanuit de bondsleiding. Aan belangrijke beslissingen t.a.v. de 'sociaal-ekonomiese' politiek kan de basis nauwelijks effectief deelnemen. Aan informatie, voorwaarde voor elke democratische participatie, ontbreekt het de leden op de meest vitale punten. De vergaderingen van besturen en raden zijn voor de leden van de betreffende bonden niet toegankelijk. Daardoor kunnen ze hun leiders nooit echt goed op de vingers kijken. Als de basis al geraadpleegd wordt, dan gaat het meestal om afdelingsgewijze, in plaats van bedrijfs-gewijze inspraak en meningsvorming, waardoor die onvoldoende direkt betrokken wordt. De doorstroming binnen de vakbeweging is vrijwel nihil, zeker 'van boven' naar 'van onderen'. Een vitale beweging kent geen benoemingen voor het leven. Bestuurders moeten weer leden worden en vice versa. Bestuurders moeten ook afzetbaar zijn als gevolg van beslissingen van leden.

Een arbeidersbeweging die zich socialistiese doeleinden wil stellen, die basis-demokratie in haar vaan geschreven heeft, kan deze doeleinden onmogelijk bereiken als zij zelf eruit ziet zoals de kapitalistiese maatschappij die zij bestrijdt. Arbeiders-zelfbestuur begint met 'baas in eigen bond', zoals de titel luidt van de brochure die de 'maatschappij-kritiese vakbeweging' over de demokratisering van de vakbeweging schreef.¹⁴⁰

Doormiddel van en in het verlengde van demokratisering van de vakbeweging ligt de demokratisering van de maatschappij. Het perspektief van de strijd voor het socialisme is niet een nieuwe autoritaire burokratie (maar dan van een stáát die alle produktiemiddelen bezit), maar is de demokratie van het volk: de macht van de arbeiders in de fabrieken, van de bewoners in de wijken, van de studenten in de scholen. Arbeiders, bewoners, studenten kunnen die demokratie bemachtigen doormiddel van het 'raden-systeem'. Het is de organisatievorm bij uitstek van de basis: de in direkte verkiezingen gekozen afgevaardigden, elk moment weer afzetbaar als de betrokken kiezers konstateren dat de afgevaardigden niet meer in overeenstemming met hen werken, die het bedrijf, de wijk, de school besturen. 'Het raden-systeem is het enige universele antwoord, dat de arbeidersklasse tot nu toe op de vraag van de organisatie van haar autonome aktiviteit in en na de revolutie heeft gegeven', stelt Ernest Mandel vast.¹⁴¹ Daarmee is niet álles gezegd, maar wel iets heel fundamenteels. In een bespreking en bestudering van 'de parijse kommune' stelt Karl Marx de vraag wat 'deze sfinx, die het bourgeois-verstand op zulk een harde proef stelde' was.¹⁴² En dan geeft hij een boeiende beschrijving en verdediging van deze raden-demokratie. 'De Commune bestond uit de gemeenteraadsleden, die bij algemeen kiesrecht in de verschillende distrikten van Parijs waren gekozen. Zij waren verantwoordelijk en te allen tijde afzetbaar. Voor het merendeel waren zij natuurlijk arbeiders of erkende vertegenwoordigers van de arbeidersklasse. De Commune moest geen parlementair, maar een werkend lichaam zijn, *uitvoerend en wetgevend tegelijkertijd*. De politie, tot dusverre werktuig van de staatsregering, werd onmiddellijk van al haar politieke eigenschappen ontdaan en in een verantwoordelijk en te allen tijde afzetbaar werktuig der Commune veranderd. Evenzo de beambten van alle andere takken van bestuur. Van-

af de leden der Commune moest de openbare dienst tegen *arbeidersloot* worden verricht... De openbare ambten hielden op *privaat-eigendom* van de handlangers der centrale regering te zijn... De rechterlijke ambtenaren verloren die schijnbare *onafhankelijkheid*, die slechts gediend had tot bemanteling van hun *onderdanigheid* aan alle elkaar opvolgende regeringen, aan welke zij, de een na de ander, de eed van trouw hadden gezworen en gebroken... Als alle andere openbare dienaren zouden zij voortaan gekozen worden en verantwoordelijk en afzetbaar zijn... In plaats van eenmaal in de drie of zes jaar te beslissen welk lid van de heersende klasse het volk in het parlement moet vertegenwoordigen en vertrappen, moest het algemene kiesrecht het in *communes* samengevatte volk dienen op de wijze waarop het individuele kiesrecht er iedere andere werkgever toe dient arbeiders, opzichters en boekhouders voor zijn zaak uit te zoeken. En het is bekend genoeg, dat maatschappijen (zoals in dit geval de Commune; P.R.) even goed als enkelingen in dingen, het werkelijke zakenleven betreffende, gewoonlijk de juiste man weten te vinden, en, als zij zich al een keer vergissen, dit spoedig weer goed weten te maken... Het ware geheim (van de Commune) was dit: zij was in wezen een regering van de arbeidersklasse, het resultaat van de strijd van de voortbrengende tegen de toe-eigenende klasse, de uiteindelijk ontdekte politieke vorm; waaronder de economische bevrijding van de arbeid zich kon voltrekken.

Is zo'n raden-democratie de vrucht van revolutionaire omwenteling, ze is er ook het middel toe in een bepaalde fase van de ontwikkeling. Als andere voorwaarden vervuld zijn - b.v. die welke aan de vakbondsstrategie werden gesteld in verband met de crisis in het kapitalisme en in verband met de democratie in eigen organisatie - dan kan het raden-systeem zelfs in een 'dubbele macht'-situatie revolutionair werkzaam zijn: er is nog een staatsregering die op de parlementaire democratie - lees: in functie van de heersende macht - steunt, en er groeit tegelijkertijd, doordat het volk een greep naar de macht doet, een raden-democratie. Recentelijk hebben we deze situatie in Chili kunnen waarnemen.¹⁴³ De volksregering-Allende gaf de ruimte en schiep ten dele de voorwaarden - maar vooral het rechtse verzet deed dat - tot het ontstaan van allerlei vormen van volksmacht: de raden in de fabrieken ('industriële gordels' ge-

noemd), in de wijken (b.v. de Jap's, de raden voor de voedselvoorziening), die zich regionaal opbouwden en zelfs een ogenblik leken door te stoten tot nationaal nivo. Het gebrek aan infiltratie in leger en politie, en vooral het niet-winnen van de medewerking van de in Chili omvangrijke lagere middenklasse, gaven het fascistiese geweld de kans beide machten weg te vagen. Dat doet evenwel niets af aan het feit, dat pas de volks-raden het chileense volk van de fabrieken, het land en de volkswijken organiseerden en definitief bewust maakten.

Het chileense voorbeeld maakt het vraagstuk van het 'bondgenootschap' aktueel. Vanuit de arbeidersklasse gezien is een *politiek van bondgenootschappelijkheid* met bepaalde andere maatschappelijke groepen noodzakelijk. Al was het alleen maar om een numerieke meerderheid te veroveren. Het is natuurlijk van groot belang niet-willekeurig-welk bondgenootschap aan te gaan, maar om juist met die groepen in de maatschappij tot samenwerking te komen die het meeste belang hebben bij revolutionaire veranderingen, en die in de strijd daarvoor ook de belangrijkste inbreng kunnen leveren. Zo'n bondgenootkeuze hangt uiteraard van de maatschappelijke situatie af, en dient dus te steunen op een behoorlijke analyse daarvan. Denken we aan de analyse van het CFDT dan ligt het voor de hand, dat de georganiseerde arbeidersbeweging en de groepen buiten de vakbeweging die zich verzetten tegen de 'uitbuiting buiten de onderneming' tot vormen van samenwerking komen. Die samenwerking moet van beide zijden uit nagestreefd worden. Aktiegroepen, die zich konsekvent bezighouden met de onderdrukking, uitbuiting en vervreemding op terreinen als milieu, informatie, cultuur, welzijn, onderwijs, zullen hun strategie zodanig moeten formuleren, dat daarin bondgenootschappelijke samenwerking met de vakbeweging mogelijk wordt. De vakbeweging van haar kant moet zich bevrijden van het waanidee, dat alles wat zij niet alléén of uitsluitend onder háár gezag doet niet welgedaan is. De maatschappijkritiese vakbeweging, die al eerder werd genoemd, is er een voorbeeld van hoe zo'n bondgenootschappelijkheid (in dit geval van voorheen studenten-vakbeweging en de arbeidersvakbeweging) tot bepaalde gunstige effecten leiden.

Er zijn nog andere mogelijkheden van bondgenootschappelijke samenwerking. Wegens het grote belang van 'het kulturele

apparaat', dat we uitgebreid besproken hebben, lijkt een bondgenoten-politiek tussen vakbeweging en delen van het kulturele apparaat voor een situatie als wij die kennen van uitermate groot belang. Het gaat daarbij dan vooral om groepen en krachten die binnen dat kulturele apparaat bezig zijn in bewustwordende zin; zij kunnen dit soort activiteiten onmogelijk volhouden, en gaan deze ook verkeerd richten, als ze niet in koöperatie met de arbeidersbeweging worden gebracht. Ik denk hier met name aan kritiese welzijnswerkers, vormingswerkers, journalisten, artsen, 'wetenschappelijke arbeiders'. Een geval als dat van Dennendal heeft enerzijds - in zijn beginfase - aangetoond hoe tragies het ontbreken van zo'n bondgenotenpolitiek is, en anderzijds - in een latere fase - welk een belangrijke faktor een verbinding tussen kritiese welzijnswerkers en de vakbeweging is. Tot voordeel van beide.

Tenslotte dient minstens een deel van de 'techniese intelligentia' - zij die met functies in de bedrijven zijn belast, die te maken hebben met de bemiddeling tussen kapitaal en arbeid - zich aan als mogelijk bondgenoot van de arbeidersbeweging. Hiervoor werden reeds de redenen daartoe - proletarisering en vervreemding - toegelicht. Hoe het zij, de arbeidersbeweging is genoodzaakt zichzelf door analyse een bondgenoten-politiek te verwerven, op straffe alléén de klus niet te kunnen klaren.

Tenslotte stelt zich bij organisatie van de basis de historische kwestie van centrum en basis, van leiding en democratie, van discipline en autonome activiteit van de basis. Een 'voorhoede' is in een proces naar revolutionaire veranderingen even onontbeerlijk als een massa-leger. Maar klaarlijk raken de twee nogal eens slaags met elkaar. In vroegere tijden liep deze probleemstelling tamelijk parallel met die van de verhouding tussen intellektuelen die voor het proletariaat kozen, en het proletariaat, dat uit eigen aktie en strijd moeilijk boven het nivo van de konkrete belangen-behartiging zou kunnen uitkomen. Men zie daarvoor b.v. de briefwisseling tussen Lenin en Rosa Luxemburg¹⁴³ en de kommentaren die Ernest Mandel daarbij geeft.¹⁴⁴ Deze historische diskussies hebben niet al hun waarde en lering verloren, maar wel voor een deel. De ontwikkeling van het kapitalisme heeft uit eigen aard geleid tot meer onderwijs, vorming, scholing van de arbeidersklasse. Arbeiders moesten immers zodanig 'versoepeld' worden, dat

zij de snelle veranderingen in de industrie konden meemaken. De 'demokratisering' van het onderwijs was in eerste instantie een kapitalisties belang. Ook de uitbreidingsmogelijkheden voor vormingswerk werkende jongeren zijn daar een uiting van (al verkrijgen velen zich, omdat de kleine ondernemer en de winkelier zich ertegen verzetten). Tegelijkertijd echter vergrootten deze mogelijkheden het intellektuele vermogen van de arbeidersklasse. Daardoor zijn intellektuelen en arbeiders geen twee werelden meer. Een 'voorhoede' kan bijgevolg vandaag veel gemakkelijker en voor een groter deel een arbeidersvoorhoede zijn. En vervolgens moeten we bij deze problematiek het feit betrekken, dat het kapitalisme niet slechts de arbeidsplaats als basis en operatierrein heeft, maar ook onderwijs, kultureel, informatie, wonen etc., waardoor de rekrutering van een voorhoede veel bredere mogelijkheden heeft. Massa-akties ter verwezenlijking van konkrete eisen zullen daardoor sneller en gemakkelijker tot gepolitiseerde akties worden die betrokken worden op het geheel van het maatschappelijk stelsel. Blijft dan de vraag naar de behoefte aan duidelijke leiding en disciplinerende door die voorhoede. Want raden-demokratiese activiteiten en noodzakelijke disciplinerende van de strijd op nationaal of internationaal nivo sluiten elkaar niet uit. Elke 'raad' wordt vernietigd als deze niet werkt en geplaatst wordt in de totaliteit van de strijd tegen de imperialistiese samenleving. Voorbeelden als Lipp (Besançon), maar ook de ervaringen met arbeiderszelfbestuur in Joegoslavië, en die van de chileense socialisten geven dat duidelijk aan. Organisatie van de basis en leiding van alle bases - het meervoud - zijn elkaars bestaansvoorwaarde. Als die leiding maar voortkomt uit de bases. Dát blijft eis: macht van het volk uit.

5.6.5. *welzijnswerk*

In het begin van de 19de eeuw was het nog armenzorg. Het ging er om 'de armoede, die verschrikkelijke bron van alle ondeugden' te bestrijden. En dat was dan al heel 'verlicht', want anderen vonden toen dat wie niet werkte ook maar niet moest eten. Toch won toenmaals de gedachte van de armenzorg veld, want de gezeten burgerij zag in de armoede een gevaar voor de veiligheid van de maatschappij, 'want gebrek leidt tot misdaden en kan naar oproer sturen'.¹⁴⁵ Anderhalve eeuw later zijn het niet verlichte weldoeners uit de burgerij,

maar is het een leger organisaties die onder subsidiëring en direkte of indirecte leiding van de staats-welzijns-planners opbouwwerk en vormingswerk tot hoofdactiviteiten van het welzijnswerk hebben gemaakt. 'Opbouwactiviteiten lijken met name hun kans te krijgen in krisissituaties of op zijn minst in omstandigheden die met enige zorg door leidende groeperingen in de samenleving worden bekeken', stelt Bram Peper vast.¹⁴⁶ Het is wat netter gezegd dan anderhalve eeuw geleden, maar is het verschil zo groot? Toen en nu gaat het om verdediging en handhaving van de maatschappelijke orde en het belang van de 'leidende groeperingen' dat daardoor wordt gediend. Defensief of offensief, zoals b.v. bij het vormingswerk, waarvan J. Hayer opmerkt dat de overheidsuitgaven 'ook voor de volkshuishouding als investering gelden wanneer de resulterende vorming het produktievermogen van het menselijk kapitaal (d.w.z. de werkers met hun kennis en vaardigheden) op peil houdt, vermeerdert of verbetert'.¹⁴⁷

De indrukwekkende groei van het welzijnswerk, met al zijn gevarieerde vormen van maatschappelijk en cultureel werk, zijn hulpverlening, buurt- en klubbuiswerk, opbouwwerk in allerlei soorten, vormingswerk, permanente edukatie, courses met of zonder TV, multi-funktionele dienstencentra etc. etc. heeft in wezen nog dezelfde doelstellingen als de armenzorg van weleer. Maar de herhaling blijkt slechts schijnbaar als we nader toezien. Toen was het defensief gericht, nu is 'de defensie' van de maatschappelijke orde zeer offensief georganiseerd. Het welzijnswerk is een van de belangrijkste sectoren en functies van het culturele apparaat geworden. Lezing van de desbetreffende literatuur volstaat om dit offensieve karakter van de bestaande maatschappelijke orde zeer duidelijk te onderkennen.¹⁴⁸ Mensen moeten tot participatie worden gebracht, of ze willen of niet - al heet de methode van werken 'non-direktief'. Ze moeten functioneren binnen de bestaande democratie, dat is hun recht maar ook hun plicht. Wie veranderingen wil wordt dwingend uitgenodigd zijn wensen kenbaar te maken in de daartoe bestaande organen en binnen het van bovenuit geplande beleid. Mensen moeten langer leren, want ze moeten 'gekwalificeerd' worden: de snelle groei van de technologie vraagt een groot aanpassingsvermogen. Wie niet meedoet in deze permanente edukatie straft zichzelf, hij raakt

achterop. Werkende jongeren - beter: jonge arbeiders - krijgen het recht op twee vormingsdagen in de week. De kleine ondernemer sputtert wel tegen, maar de grote ziet er alles in: arbeiders die zich makkelijker aanpassen, niet te dom tegenover de techniek staan, het idee hebben dat ze niet maar zo een ongeschoolde, ongevormde arbeider zijn, brengen méér op dan de stugge domme kracht. Intussen kan dan ook meer tijd worden uitgetrokken voor de overdracht van ideeën - ook progressieve die het systeem helpen verfijnen en de botheid eraf slijpen - die de voorwerpen van het welzijnswerk (het 'kliëntensysteem') gelijkvormig maken, dopen in één en dezelfde ideologische gezindheid: je vrij voelen terwijl je het niet bent, kiezen zonder keuze, participeren in andermans handel. Socialisatie van het bewustzijn, maar dan op een manier die de maatschappelijke orde het beste uitkomt, en kwalifikatie voor de 'veranderingen', zijn de twee vaak nauwelijks verzwegen doeleinden van dat welzijnswerk.

Voor de defensie van vroeger waren weinig middelen nodig. Kollektezakken en -bonnen waren voldoende attributen. Voor het offensieve systeem, voor de massale hersenspoeling van vandaag zijn elke dag meer middelen nodig. Hoe groter de kloof tussen zijn en bewustzijn wordt, hoe meer instrumenten, methodes en technieken moeten worden ingezet om de kloof in de mist van het valse bewustzijn onopgemerkt te laten blijven. En dat is de dubbele bodem van het moderne welzijnswerk. Het apparaat wordt zo groot en zo gekompliceerd, en het beschikt over zo geraffineerde middelen, dat het een steeds zwaardere wissel moet trekken op de bereidheid tot kwade trouw van degenen die als 'veldwerker' in de direkte konfrontatie staan met de lijdende voorwerpen van dit alles. 'Heel uw raderwerk staat stil, als mijn machtige arm dat wil', de historische ontdekking van de spoorwegstaking in 1903, te weten dat het kapitaal niets presteren kan als de arbeid weigert, begint geleidelijk aan de tegenspraak te worden die het moderne welzijnswerk oproept. De welzijnssector, die tot voor kort als een typiese 'zachte' sektor werd aangeduid, een soort ritselwerk in de maatschappelijke marge, is keihard aan het worden. Ze is tot produktie- en reproductievoorwaarde voor het economiese en maatschappelijke systeem geworden, die haar tot de grote trait d'union maakt tussen onder- en bovenbouw. 'De

arbeidsdeling en het efficiënt gereguleerde teamwork, de verwetenschappelijking, het aangewezen zijn op technische media, al deze verschijnselen vinden hun maatschappelijke vorm in het tot *waar* worden van het cultureel produkt, in dit geval van het produkt vorming. Net als andere produkten van menselijke arbeid, of het nu gaat om hand- of hoofdarbeid, wordt ook de vorming een voor de markt geproduceerd goed, onderworpen aan de wetten waaraan de gehele maatschappelijke produktie is onderworpen: die van meerwaarde en winst-maximalisatie. En net als alle andere produkten worden ook de sociale veranderingsagenten werknemers in loondienst, aangewezen op de produktiemiddelen die zij zelf niet bezitten.¹⁴⁹ Daarmee worden ook proletarisering en vervreemding het objektieve deel van die welzijnswerkers. Ze kunnen niet eerder en anders hun bijdrage leveren tot bewustwording van arbeiders, als ze niet eerst zichzelf bewust worden van de objektieve functie die zij verwacht worden te vervullen: andermans vals bewustzijn te kreëren en in stand te houden met weer andermans doeleinden en middelen. Maar op voorwaarde van die bewustwording van de welzijnswerkers valt dan ook de dialektiek van dat welzijnswerk te ontwikkelen en te benutten voor progressieve doeleinden. De verhulling kan dan omslaan in onthulling, de versluiering in ontsluiting, de ideologie-overdracht in konfrontatie van het bewustzijn met het zijn, de kwalificatie in diskwalificatie en de 'socialisering' in organisatie van het verzet tegen de kapitalistische maatschappij. Dan liggen vakbeweging en welzijnswerk ook niet ver van elkaar meer verwijderd, dan zijn welzijnswerkers en arbeiders elkaars bondgenoten in de ene, gemeenschappelijke strijd voor een socialistiese samenleving. Dan is ook 'sociale actie' bij uitstek een strategie voor welzijnswerkers.

6. TECHNIEKEN

- 6.1. ordening van de technieken
- 6.2. karakteristieke groepen van technieken
- 6.3. presentatietechnieken
- 6.4. pressietechnieken
- 6.5. symbooltechnieken
- 6.6. onthullingstechnieken
- 6.7. ontroltechnieken
- 6.8. manipulatietechnieken
- 6.9. wederrechtelijkheidstechnieken

----- Text continues after this page -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.



Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- Tekst gaat verder na deze pagina -----

6.1. ordening van de technieken

Een goede social actionist heeft een gevarieerd aantal technieken 'in voorraad' en ook door training 'bij de hand'. Hij moet, gegeven analyse, globale strategie, aktiedoelstelling en de analyse van probleem, situatie en knelpunten, in zijn taktiek een gevarieerde mogelijkheid van keuze uit een scala van technieken hebben.

Een overzicht van technieken geven is geen eenvoudige zaak. Hoe moeten ze worden ingedeeld? Alfabetische rangschikking slaat nergens op. De 'soorten' worden dan kunstmatig uit elkaar gehaald en vele herhalingen worden noodzakelijk. 'Petitie' zou dan bij de P moeten worden ingedeeld en 'lobby' bij de L, terwijl beide binnen een zelfde soort pressiekategorie vallen. Dat kan dus niet. Een andere mogelijkheid voor indeling en sortering geeft de Amerikaanse socioloog Harry Specht.¹⁵⁰ Hij deelt de technieken in naar mate van 'violence', gewelddadigheid. Hij komt dan tot zes 'trappen' op de violenceladder:

1. *het krachtig presenteren van posities* (diskussie, speeches, artikelen, debatten, polemieken etc., die de aandacht van het publiek vragen)
2. *het trotseren van normatief gedrag* (demonstraties, marsen, boycotts, posten, hinderlijk volgen)
3. *schending van wettelijke normen* (dienstweigering, rolweigering, burgerlijke ongehoorzaamheid, alternatief)
4. *opzettelijke pogingen tot beschadiging* (imagebeschadiging, sabotage, kraking, bezetting, verkeersontwrichting)
5. *guerrilla-taktiek* (overvallen, ontvoeringen, gijzelingen, straatoproer, bomaanslagen)
6. *direkte poging tot machtsovername* (gevangenneming, bezetting, onschadelijk maken).

Alhoewel er iets interessants in zit om de sociale aktietechnieken naar de mate van 'violence' te ordenen, namelijk voorzover sociale aktie een konfliktstrategie is die gehanteerd wordt vanuit de illegaliteit en de tegen-kultuur, zijn er vanuit onze analyse en strategie toch ook wel bezwaren tegen in te brengen. Allereerst gaat deze ordening namelijk niet uit van de mogelijkheden die een dialektische benadering van de werkelijkheid biedt. Organisatiewerk, rol-technieken, infiltratie, manipulatie, exploratie van rechten e.d. komen daardoor zeer

karig bij Specht voor. En vervolgens komen in zijn schema onvoldoende technieken voor, die in de sfeer van het scheppen van de bewustwordingsvoorwaarden en de bemiddeling tussen zijn en bewustzijn van belang zijn. Al geeft dus een indeling als die van Specht enige informatie, en dus enig houvast bij de taktiek (de keuze van technieken), het indelingskriterium blijft toch onvoldoende voor een behoorlijk inzicht in de aard van de diverse technieken en de bruikbaarheid daarvan.

Ook Amitai Etzioni's samenstellende factoren van elk sociaal systeem biedt enig houvast. Hij schetst deze als:

- a. de leiders, de bovenliggers, de sociale-kontrolemechanismen;
 - b. de konsensus, de gemeenschappelijkheid van waarden en symbolen;
 - c. de maatschappelijke kommunikatiekanalen en middelen.
- De technieken zouden op grond hiervan kunnen worden geordend naar de richting van gebruik: gericht op de machtsgroepen, op de basis of op de kommunikatiesystemen en het kulturele apparaat.

Zo'n driedeling ontmoet in de praktijk van de uitwerking echter ook weer overwegende bezwaren. Vele technieken richten zich tegen zowel a als b als c, of op twee daarvan, terwijl lang niet altijd zonder meer duidelijk is welke richting dan evidente nadruk heeft of moet hebben. Dat zal ook van de situatie en de taktiek afhangen. Toch blijft, net als bij het criterium van ordening dat Harry Specht gebruikt, Amitai Etzioni's analyse van de 'scharnierpunten' bijzonder relevant voor het verkrijgen van zicht op de aard van de diverse technieken, en zij moet op de een of andere wijze dan ook in de ordening meespelen.

Tenslotte is er nog het symbool, het serie- of soortkriterium dat gehanteerd kan worden. Dan komen 'kritiese konsumptie' en 'boycot' in dezelfde rij, evenals 'kraking', 'bezetting', 'sit-down'.

Welke indeling men ook maakt, zij blijft arbitrair. Nu gaat het tenslotte ook niet om een bevredigende ordening, maar om een effectieve aktie. De ordening moet slechts zodanig zijn, dat zij een maximum aan karaktertrekken van de desbetreffende technieken aanschouwelijk, inzichtelijk maakt. Ik heb

daarom getracht een indeling te maken, die een soort synthese is tussen de bovengenoemde drie ordeningsmogelijkheden: de volgorde van de lijst en de kategorisering is vooral geënt op het seriekarakter, terwijl achter elk der technieken een aanduiding wordt gegeven omtrent de strategiese betekenis (door de woorden top, kommunikatie, basis, korresponderend met Etzioni), alswel omtrent de mate van violence (door scores van 1 tot en met 6, korresponderend met de zes trappen van Specht). Nogmaals: men moet deze indeling en poging tot strategiese waardering niet als absoluut opvatten. De ene demonstratie valt veel gewelddadiger uit dan de andere, of bereikt de basis veel meer dan de leiders. De ene staking verwerft snel kwantitatieve eiseninwilliging, de andere geeft maximale bewustwording. Bovendien worden in de praktijk natuurlijk vaak combinaties van technieken gebruikt. Een eenvoudige presentatietechniek zoals een toespraak kan dermate onthullende mededelingen bevatten dat deze de opzettelijke start wordt van een betekenisvolle imagebeschadiging. Dat is dan al de combinatie van drie verschillende technieken.

6.2. karakteristieke groepen van technieken

Aan de hand van bovengenoemde drie criteria, en onder het gegeven voorbehoud, kunnen 7 hoofdgroepen van technieken worden onderscheiden.

I. presentatietechnieken

Deze technieken zijn doorgaans het sterkst gericht op aantasting van de (vermeende, tot denk- en gedragspatroon geworden) gemeenschappelijkheid van waarden en symbolen. Ze zijn gericht op informatie en het doorbreken van misleiding. Ze vallen binnen de laagste violencekategorie, althans kwa intentie en uiterlijk karakter.

II. pressietechnieken

Deze technieken hebben als regel de bedoeling om, met behulp van reeds gewonnen of vooronderstelde steun van de basis, druk uit te oefenen op leiders van de samenleving of kollektiviteiten daarbinnen; het violencekarakter van deze technieken is, hoewel sterker dan in de eerste groep, nog tamelijk zwak.

III. symbooltechnieken

In deze technieken worden vooral de taal, de symbolen, de beelden die gangbaar zijn en de eigen-aardigheden van het sociaal systeem ondersteunen, zodanig verwoegd, verbogen, geassocieerd en omgekeerd, dat ze tegengestelde doelen gaan dienen; er zit een duidelijk konfliktgehalte in deze technieken, hoewel geen fysiek geweld.

IV. onthullingstechnieken

Door middel van deze technieken wordt getracht met name de machthebbers te onthullen, te achtervolgen, te intimideren en te hinderen; het direkte gevolg daarvan is tevens, dat het belangrijk materiaal oplevert om de konsensus in de basis te storen.

V. ontroltechnieken

Deze technieken, die gericht zijn op het uit hun rol halen van leiders, kommunikatoren en mensen aan de basis, zodat de samenleving wordt gedynamiseerd, zijn waarschijnlijk de meest indringende en effektvolle in de hoogontwikkelde sociaal-technokratische maatschappij; hun konfliktgehalte is maatschappelijk gezien zeer sterk, ofschoon er geen fysiek geweld bij deze technieken te pas komt.

VI. manipulatietechnieken

Tot storing van de kommunikatie tussen machthebbers en de basis dienen met name de manipulatieve technieken; het violencekarakter loopt duidelijk op, de illegaliteit ervan is vaak evident.

VII. wederrechtelijkheidstechnieken

Het fysieke konfliktgehalte is bij deze soort technieken het grootst; ze worden rechtstreeks in de richting van de leiders en de kommunikatiekanalen gehanteerd, en hun funktionering vooronderstelt in de meeste gevallen reeds een brede basisbeweging.

Vooraleer de technieken stuk voor stuk te bezien en een aantal ervan met konkrete modellen toe te lichten, zullen we nu eerst een gedetailleerd overzicht met karakteraanduidingen opstellen.

techniek

karakteraanduiding

	karakteraanduiding			
	sociale scharnieren		mate van violence	
	top	komm.	basis	
- teach-in			x	1
- publikatie			x	1
- kongresseren			x	1
- debat - polemiek	x		x	1
- hearing	x		x	1
- public relations		x		1
- expositie			x	1
- affichering			x	1
- straatpresentatie			x	1
- huis-aan-huis-werk			x	1
- walk			x	1
- demonstratieve tocht			x	1
<i>pressietechnieken</i>				
- open brieven - verklaringen	x	x	x	1
- ingezonden stukken	x	x	x	1
- petitie	x	x	x	1
- vragen stellen	x	x		1-2
- lobby	x	x		1-2
- protestmars	x		x	2
- onderhandelingen	x			2
- kritiese konsumptie	x	x	x	2
- volksmacht	x	x	x	4
- wereldwinkel	x	x	x	2
<i>symbooltechnieken</i>				
- storytelling			x	1
- dramatisering			x	2
- re-socialisatie			x	2
- associatie		x	x	2
- omkering		x	x	2
- ontrafeling	x	x	x	2-3
- herbenoeming		x	x	2
<i>onthullingstechnieken</i>				
- onthulling	x		x	2
- polarisatie	x	x	x	2
- jagen - hinderlijk volgen	x			2-3
- spionage	x			3
- imagebeschadiging	x		x	3

karakteraanduiding

	karakteraanduiding			
	sociale scharnieren		mate van violence	
	top	komm.	basis	
<i>presentatietechniek</i>				
- lezingen - artikelen			x	1
- discussie			x	1
- dokumentatie			x	1
<i>karakteraanduiding</i>				
	top	komm.	basis	
<i>ontrolietechnieken</i>				
- rolbewustmaking			x	2
- roldistantie	x	x	x	3
- rolweigerig	x	x	x	3
- rolomkering	x	x	x	3
- burgerl. ongehoorzaamh.	x	x	x	3
- de-sanktionering	x	x	x	3
- alternatie	x	x	x	3
<i>manipulatietechnieken</i>				
- infiltratie	x	x	x	4
- ordeverstoring	x	x		4
- provokatie	x	x		4
- de-manipulatie	x	x	x	4
<i>wederrechtelijkheidstechnieken</i>				
- staking	x	x		4
- sit-down	x	x		4
- kraking	x	x		4
- bezetting	x	x		4
- sabotage	x	x		4
- gewelddadigheid	x	x		5

6.3. presentatietechnieken

6.3.1. lezingen en artikelen

Door het houden van lezingen en het schrijven van artikelen kan een belangrijk stuk basis worden gelegd voor sociale actie. Artikelen kunnen worden gepubliceerd in tijdschriften, organen van verenigingen, politieke partijen, vakbonden, wijk- en kerkbladen, schoolkranten, en uiteraard dag- en weekbladen. Met name zijn voor het basiswerk interessant lokale en regionale bladen met inbegrip van het gratis huis-aan-huis-blad. Lezingen kunnen worden gehouden voor wijk of gemeente, voor afdelingen van verenigingen, bonden, partijen, vrouwenorganisaties, voor volksuniversiteiten, op vormingscentra, op scholen en in kantines. Ga zorgvuldig na wat er aan mogelijkheden is voor artikelen en lezingen. Kruip bij voorkeur in andermans nest. De basis moet opgezocht worden daar waar deze reeds samenkomt. Bij dit werk komt het erop aan de omstandigheden, de taal, gewoonten en problemen van de basis te kennen. Sluit daarbij aan. Het gaat er bij deze technieken om de noodzaak van structurele sociale veranderingen bij de basis te presenteren, attitudewijzigingen mogelijk te maken en eventueel nieuw kader voor de sociale actie te werven.

Zoek het vooral niet in lange zinnen. Gebruik geen vreemde woorden. Zorg voor 'tussenkopjes' (ook bij lezingen kan dat). Breng het verhaal duidelijk gestructureerd, zodat men ook aan de opbouw ervan houvast heeft. Zorg als het even kan voor illustratie, of schrijf op een bord of met inktstift op een vel papier, laat platen zien. Stel vragen tussendoor. Het is erg belangrijk om geen ideologische termen te gebruiken, maar ideologische voorbeelden te geven. Laat de feiten spreken door hun betekenis. Feiten moeten symbolen worden, ze moeten hun betekenis prijsgeven en doorverwijzen naar samenhangen, structuren en systemen. Spreek en schrijf dus voorbeeld-erig. Van betekenis is het ook om niet door uiterlijkheden de geadresseerden tegen je in te nemen: fonetische spelling mag in de eigen sub-wereld een herkenning zijn, de basis is er vaak niet van gediend. Datzelfde geldt (of kan ook gelden) van kleding en opmaak. Wie kan verwachten dat zulke kentekenen het doel van dit basiswerk in de weg staan, moet ze ervoor afleggen. Een goede social actionist heeft uiteraard verschillende stijlen bij de hand.

Maak artikel of lezing ook zo, dat er iets konfronterends in zit. Informatie zonder konfrontatie betekent verder niets. Er moet altijd dat stuk beheerste konfrontatie, aanval, kritiek in zitten, dat de lezers of toehoorders zelf treft. Om dat goed te kunnen doen is kennis van de situatie onontbeerlijk. In Twente raken we ons publiek niet werkelijk met landbouwproblemen, in de Noordoostpolder niet met die van de textielindustrie. Zo'n artikel of lezing mag nooit helemaal 'afgerond' zijn, want dan hebben ze geen 'handvaten': er moet een open plek in zitten, of een niet helemaal verteerbare pit. Vaak kan het ook goed werken om af en toe (zeker bij een lezing) b.v. een stelling of vraag van tevoren eruit te lichten voor de discussie, of dit tijdens de lezing zelf te doen. Vergeet tenslotte de humor niet. Er is niets zo hinderlijk voor dit soort basiswerk als die bloedserieuze, door donkere, trage sprekers voorgedragen verhalen, zwanger van ideologische terminologieën. Breng de lichte toets erin, laat de mensen eens lachen. Het gaat immers om een maatschappij waarin meer menselijkheid is? Laat het loodzware maar aan het establishment over.

6.3.2. discussie

Diskussies kunnen op allerlei manieren worden aangezwengeld. Door een artikel of lezing uiteraard. Maar ook door het stellen van openbare vragen, door verklaringen af te leggen of uit te geven, door nota's in te dienen, straattheater te brengen, door gebeurtenissen van kritiek te voorzien of leidende figuren publiekelijk te attakeren. De meeste van de technieken die we in dit hoofdstuk bespreken veroorzaken uiteraard discussie. Er is dus discussie aan de gang.

Weet in een discussie goed te luisteren en te verstaan. Ten eerste zijn de meeste vragen en opmerkingen in een discussie slecht geformuleerd. Tracht de bedoelingen achter de formulering op te pakken of deze door een vraag naar verduidelijking te achterhalen. Ten tweede zijn veel vragen en opmerkingen in een discussie niet relevant, ze slaan niet op de kwestie-in-diskussie. Ga gewoon niet op alle vragen en opmerkingen zonder-meer in. Vaak moeten ze eerst worden hervertaald, op hun legitimiteit worden onderzocht. Ten derde worden er in discussies meestal onnoemelijk veel clichés gebruikt. De fraseologie viert hoogtij, vooral in sociaal-politieke discussies. Als een discussiant opmerkt dat je tenslotte met beide benen op

de grond moet blijven staan, knikt het merendeel van het publiek. Dat is 'nu eenmaal' zo. De armen zullen we immers altijd bij ons hebben, de mens leeft niet van brood alleen, oorlog zal er altijd zijn en een aards paradijs krijgen we nooit want de mens is tenslotte een egoïst. De Amerikanen hebben ons toch ook bevrijd, ministers zijn immers ook geen kwajongens en per saldo heeft God de verschillen gewild... Kijk uit voor deze en moeilijker-herkenbare clichés. Linguïstische (taal-analytische) training (zie 6.5.1 t/m 6) is voor social actionists' onontbeerlijk. De argumenten dienen in een discussie behoorlijk boven de tafel te komen. Dat betekent niet dat alleen de 'rede' interessant is. Gevoelens, visies, houdingen zijn ook 'argumenten'. Maar die hebben dan te maken met een relatie tot feiten en gebeurtenissen, tot mensen en systemen. En dat moet er in een goede discussie uitkomen. Wees in een discussie ook enorm attent op manipulatie. Er zijn altijd opposenten die je proberen met in wezen niet ter zake doende vragen en opmerkingen in een hoek te douwen waar je niet wezen moet. Vaak zijn dit soort bijdragen herkenbaar aan een 'denominatie' element, dat bedoelt je in een hokje te plaatsen, waarvan ieder dan verder de cliché-achtige diskwalifikaties wel kent. Ook wanneer je oordeel wordt gevraagd over geabstraheerde gebeurtenissen, b.v. van vroeger, pas dan op voor manipulatie; ook wanneer een oordeel wordt uitgelokt over 'de zaal' en haar omgeving.

Tenslotte: wees spits en speels in een discussie, laat je niet boos maken als je het zelf niet wilt zijn, en zoek een stuk kracht in humor. Wie de lachers op zijn hand heeft, krijgt vaak ook meer aandacht voor zijn opvattingen. En, zoals bij lezingen en artikelen al is opgemerkt: geef voorbeelden, laat de betekenis van feiten spreken. Zorg dat je een groot aantal 'voorbeelden', symboolfeiten in voorraad hebt.

6.3.3. *dokumentatie*

De noodzaak om veel informatie-met-symboolwaarde bij de hand te hebben, die reeds bij de vorige technieken duidelijk werd, wijst al naar de betekenis van een goede dokumentatie. Social actionists zijn goed gedokumenteerde lieden. Ze knippen stelselmatig kranten en tijdschriften, weekbladen en gestencilde organen. Ze noteren wat ze meemaken, lezen, tegenkomen aan rapporten, informatiebronnen, akties, relaties.

Een goede dokumentatie aanleggen is een bijzonder moeilijk en tijdrovend werk. Meestal zal de sociale-actiegroep dat daarom als geheel doen, uiteraard in een onderlinge taakverdeling. Een gedeelte van die dokumentatie, voorzover publiekelijk toegankelijk, kan dan meteen een eksterne functie hebben. De laatste tijd komen er inderdaad steeds meer maatschappijkritiese dokumentatiecentra, waar ieder terecht kan. Ook wanneer dat niet direkt groots opgezet kan worden, heeft zo'n centrum betekenis. Vaak valt dat te koppelen aan b.v. een derde-wereldwinkel (waarover later) aan een organisatie of een actiecentrum, een kritiese boekhandel.

Zo'n dokumentatie kan bestaan uit de volgende elementen. Ten eerste is er de knipseldokumentatie. Knip vooral artikelen met achtergrondinformatie, artikelen die overzichten geven, inzichtelijk maken. Knip direkte aktualiteitsberichten alleen dan wanneer ze kenmerkend, illustratief zijn. Ten tweede is er de bibliotheek met maatschappijkritiese boeken, pockets, brochures, gestencilde rapporten e.d. Ten derde zijn er de dokumentatiebronnen, de naslagseries of de verwijzingen daarnaar. Er zijn vandaag de dag vele uitstekende dokumentaire tijdschriften, gedrukt in offset of gestencild te krijgen.¹⁵² Ten vierde zijn er de adressen van buurt-actiegroepen, van wereldwinkels en vredesweekwerkgroepen, milieu-actiegroepen en democratiseringsgroepen, van krakers en kritiese vakbeweging etc. Informatie en de dokumentatie ervan vertegenwoordigen een stuk macht, op voorwaarde dat deze informatie operationeel is of gemaakt kan worden.⁵⁶

Ten vijfde zijn er pamfletten, affiches, paalkranten, en als het even kan ook dia's en filmkatalogussen.

6.3.4. *publikatie*

Voor we tot 'eigen' publikatie-vormen besluiten, moeten we eerst zorgvuldig nagaan welke publikatie-mogelijkheden we hebben binnen reeds bestaande organen en kanalen van bond, politieke partij, kerk, beroepsorganisatie. Tegen dit soort infiltratie, waardoor we zonder veel moeite een grote markt bereiken die geen aparte kosten met zich meebrengt, kan het uitbrengen van 'eigen' publikaties vaak niet op. Dat neemt niet weg dat dit laatste, het zelf uitbrengen van publikaties en het doorgeven van die van anderen ook van bijzonder nut kan zijn voor het basiswerk.

Diverse actiegroepen houden er om te beginnen een soort eigen orgaan op na. Als dat meer dan in-group-betekenis moet hebben, zorg dan in elk geval voor een behoorlijke presentatie. Met kleinoffset of gestencild (waarbij men dan ook van fotostencils gebruik kan maken) kan uitstekend drukwerk worden gemaakt. Maar het vergt wel wat toewijding, en die moet opgebracht worden uit een oogpunt van presentatie. Veel drukwerk van actiegroepen nodigt tot onmiddellijk weggooien, behalve door degene die al volledig 'in' zijn. Zo'n eigen orgaan zou het best kunnen functioneren als intern groepsorgaan, maar tevens tot het onderhouden van contact met hen, die reeds enigermate gewekt zijn door de akties. Zo'n orgaan kan beter niet uitgroeien tot een regelmatige publikatievorm, die de druk op bestaande publiciteitsmedia wegneemt. Vanuit het oogpunt van basiswerk blijft belangrijker wat in de krant (plaatselijk, regionaal of landelijk) komt, dan wat in het eigen orgaanje te lezen staat. Ga ook niet te snel op de 'abonnementen-tour' met de regelmatige verplichting om te verschijnen. Vaak is dat niet direkt haalbaar. Kom liever uit als er aanleiding toe is, en de kopij goed geselecteerd kan worden. Naast zo'n eigen orgaan zijn er de mogelijkheden van losse publikaties in de vorm van brochures, rapporten, pamfletten, muurkranten, paalkranten en brieven. Diverse van deze vormen komen bij andere technieken nog aan de orde. Maar nu reeds moet er op gewezen worden dat zulke publikaties functioneel moeten zijn, ze moeten voor een bepaalde groep bedoeld zijn, antwoorden op een vraag of gewekte behoefte, functioneren binnen een aan de gang zijnde aktie. Los van zulke functies publikaties uitbrengen is onbegonnen werk-van-weinig-betekenis. Stimuleer ook zelf de vraag naar publikaties, doe aanbiedingen, bied de dokumentatie voor bewerking aan. En tenslotte worden natuurlijk ook de reeds bestaande publikaties en reeksen van andere, meest landelijke groepen,¹⁵³ aan de man gebracht. Ook hier weer: zo functioneel en gericht mogelijk. Ga dus na voor welke groep deze of gene titel van betekenis kan zijn, bij welke gebeurtenis of aktie welke publikaties passen, wat de thema's zijn van kongressen, gespreksgroepen, verenigingen, gemeentes en parochies, en breng er die literatuur heen.

6.3.5. *teach-in*

Na een tijd van teach-in-rages is deze vorm van informatiediskussie wat 'uit' geraakt. Het werd een geweldige 'in-teelt' met alle bekende paradepaarden én kwerulanten. Toch zou de teach-in wel anders kunnen worden gehanteerd dan als verbale folklore. Maar dan moet om te beginnen de woordstroom worden ingedamd ten voordele van allerlei andere vormen van expressie. Dan zou ook de reactie-op-informatie meer tot zijn recht moeten kunnen komen en zou deze techniek dichter bij de basis moeten worden gebruikt.

Zo'n teach-in-nieuwe-stijl zou er als volgt kunnen uitzien. Er is een doorlopend, gevarieerd geheel van informatieaanbieding en verwerkingsmogelijkheid. Er zijn inderdaad sprekers - deskundig, vooral ook in de overbrenging - en er is gelegenheid voor discussie. Er is ook dokumentatie aanwezig; men kan er in lezen, men kan ook meenemen naar huis, of kopen. Er zijn films en diavertoningen. De mogelijkheid is aanwezig om reacties op het gebodene te geven in de vorm van muurbe-schildering. Er is een expositie, die ook wat 'te doen' geeft (zie onder 'expositie'). Protestsongs worden ten gehore gebracht, terwijl de bezoekers uiteraard ook zelf mogen zingen of een lied mogen trachten te maken. Misschien is er ook een stuk kabaret, dat kort en krachtig langs die kant aan attitude-wijziging werkt. Ook kan een simulatie- of rollenspel gespeeld worden, niet langdradig maar kort, levendig, krachtig, zodat mensen gelegenheid hebben zich voor een moment in te leven in de rollen die bij het maatschappelijk politieke onderwerp horen.

Op deze manier opgezet kan een teach-in heel goed een hele zondag duren. En om de basis te bereiken mag er dan ook best een 'oekumeniese dienst' worden ingebouwd of een 'politisches Nachtgebet'.¹⁵⁴ Ook al om de basis te bereiken is het handig om ten eerste in de voorbereiding die basis te betrekken (er valt zoveel van te voren te doen, dat er veel 'techniese' ingangen tot dit sociaal politieke dynamiseringswerk zijn!), en ten tweede door middel van de infrastructuur van die basis (haar organen, verenigingen, kansels, klublokalen) de werving voor de teach-in op te zetten. Intussen is vanzelfsprekend een uitgekende organisatie, een goed doordacht draaiboek en een weloverwogen beleid van groot belang.

6.3.6. kongresseren

Over het algemeen wordt het middel van kongresseren, van konferenties niet zozeer gehanteerd voor het basiswerk, dan wel voor de kadervorming. Deze kan men evenwel binnen de basis zoeken, en zo deze techniek toepassen als een presentatie-techniek. Zo kan een actiegroep een weekend organiseren voor het kader van plaatselijke of regionale organisaties, bewegingen, groepen, verenigingen, kerken, scholen en wat dies meer zij. Bied zoiets aan, ontwerp met de betrokkenen een programma, verzorg de organisatie en tracht zo kansen voor kritiese informatie, attitude-aanwijzing en scholing te krijgen. Voor het overige gelden een groot aantal opmerkingen, reeds bij de vorige technieken gemaakt ook hier.

6.3.7. debat/polemiek

Woordenstrijd of pennestrijd, debat of polemiek zijn meestal aktiemiddelen, die van de ene kant machthebbers tot partners (tegenstanders) in het debat maken, en van de andere kant de basis tot het publiek, om wiens opinie het dan feitelijk gaat. In een debat of polemiek heerst een ander regiem dan in de discussie, het gesprek. Het klimaat is harder, de tegenstellingen zijn scherper of worden verscherpt, er staan duidelijke belangen op het spel en het gaat vaak om winnen-of-verliezen. Daarom zijn de vuistregels voor de discussie ook niet zonder meer geschikt voor het debat. Er komt veel meer tactiek bij te pas. Belangrijk is dat bij het publiek diegene de beste kansen op winst heeft, die het aantrekkelijkste image weet op te bouwen. Gelijk hebben is niet hetzelfde als gelijk krijgen. De doordrammer, de niet-gehaaide, de verongelijkte krijgt niet makkelijk bijval. De vlotte, gevatte, humoristische, die zich rap en eenvoudig weet uit te drukken, heeft de meeste kansen op sukses. Bij zulke debatten is niet de tegenstander het belangrijkste, maar het publiek. De argumenten behoeven in eerste instantie niet de opponent, maar het publiek aan te spreken. Houd dus het 'gehoor' in de gaten. Houd vast aan een eenmaal gestelde vraag; niet té herhaaldelijk zodat het 'kweruleren' wordt; maar stel eventueel publiekelijk vast dat er door de tegenstander niet op geantwoord wordt of is. Laat je niet etiketteren, ontduik ideologische stigmatiseringen, die bij het publiek associaties oproepen die je positie verzwakken. Bedenk snel bij elke vraag of opmerking van de opponent of ze wel

relevant zijn; word niet kwaad - tenzij je het wilt - en deel de stoten uit op een voorkomende wijze. Meestal is de tegenstander goed gedokumenteerd op zijn terrein. In het sociale aktieveld is dat doorgaans een zeer eenzijdig 'thuis zijn'. Trek hem naar het bredere terrein van de maatschappelijke ordening. Dwing tot akkurate uitspraken, en vraag ogenblikkelijk verheldering - liefst weer op een soepele, voorkomende manier - wanneer er eties gejongleerd wordt: we moeten alles over hebben voor... we moesten er nachten van wakker liggen... we zijn nu eenmaal allemaal zondaars... Merk op dat velen zich steeds uitdrukken in termen van 'de mensen', 'ze' willen niet anders. Deze bijzonder uit-sluitende manier van spreken ver-raadt gebrek aan werkelijk engagement, aan echte betrokkenheid. Is de spreker dan geen mens? Wil hij dan wél? Zorg in-tussen dat je tegenstander zo charmant het onderspit delft, dat hij niet tot 'underdog' wordt gemaakt, waardoor het publiek het voor hem gaat opnemen en hij alsnog wint. Kortom: zonder training - ook in manipulatie - win je geen debat of polemiek.

6.3.8. hearing

In het nederlands wordt vaak over 'hoorzitting' gesproken. Op zo'n zitting worden betrokkenen - deskundigen, slachtoffers, getuigen - gehoord met betrekking tot een bepaald probleem. Vaak is dat probleem dan al in de sfeer van het konflikt gekomen. Officieel georganiseerde 'hearings' vinden meestal pas plaats, als gebleken is dat er omvangrijk verzet tegen een bepaalde oplossing van het betrokken probleem is gerezen. Dan moeten we dubbel-attent zijn, want de techniek van de 'hearing' - die suggereert een open oor te zijn - wordt dan gehanteerd tot het ompraten van de publieke opinie. Denk aan hoorzittingen over militaire oefenterreinen, vestiging van petrochemiese bedrijven e.d. Ga dus naar zulke hearings toe en zorg met een groep van mensen te zijn, die zich ter dege hebben voorbereid. Laat er taakverdeling zijn. Pak de mikrofoon op tijd. Maar ook: ga niet alleen deelnemen aan officieel georganiseerde hearings, probeer ook overheden, bedrijven, onderwijsinstellingen zover te krijgen dat ze hearings organiseren. En neem eventueel ook zelf als sociale-actiegroep het initiatief tot een hearing. Roep ze maar op, de deskundigen, de autoriteiten, de slachtoffers, de geïnteresseerden. Zorg voor

duidelijke vraagpunten, stellingen, dokumentatie. Wees kien op de onderwerpen die zich lenen voor een initiatief tot een hearing: de belangen van de buurt, de zorg voor het milieu, uitbreidingsplannen, industriële vestigingen, buitenlandse arbeiders, woningproblemen, subsidieweigeringen, openbaar vervoer. Zorg altijd voor getuigen-slachtoffers, voor bewijsmateriaal in de vorm van foto's, geluidsbanden, enkette-uitkomsten.

6.3.9. *public relations*

Social actionists dienen goede public relations te hebben en ze uitstekend te kunnen bedienen. Public relations verstaan we hier in de meer beperkte zin van relaties met hen, die publiciteits- en communicatiemedia bedienen.

Publiciteitsmensen zijn geïnteresseerd in nieuws! Dit keiharde feit moet allereerst voor ogen genomen worden. Het kenmerkende van de status quo is namelijk dat ze niets nieuws maakt. Het nieuws komt van degenen die naar morgen grijpen. Het establishment komt in de krant, voor radio en TV op grond van autoriteit. Luns zegt vrijwel nooit iets nieuws. Toch is hij regelmatig 'in het nieuws' wegens zijn status, zijn autoriteit. Die autoriteitsfactoren mankeren de social actionists. Maar veel interessanter is het nieuwe zelf. Het meest nieuwswaardig is dat wat nog niet gebeurd is. Dat kan betrekking hebben op de issue die vermeldenswaard is, het kan ook de aktievorm zijn die attractief is, en ook kan het 'adres' erg bepalend zijn voor de nieuwswaardigheid: dan wordt de statusfaktor van de adressant aangegrepen als entree-mogelijkheid in de publiciteit.

Bouw persoonlijke betrekkingen op met journalisten en andere publiciteitsmensen. Benader hen niet alleen als je onmiddellijk wat van ze gedaan wilt krijgen. Geef ook achtergrond-informatie, laat hen eens in de keuken kijken, in een enkel geval zelfs in het potje-op-het-vuur. Veel tijd voor veel indringend leeswerk hebben journalisten in de regel niet. Wie een pers-kommunikee in de krant wil hebben moet dan ook geen pakken stencils sturen, maar korte, overzichtelijke stukken. Liefst met dat snuffje humor of buitensporigheid erin, dat de smaak aan het geheel geeft. Public relations betekent ook dat je weet waar de diverse media te vinden zijn, waar het adres is, hoe ze te benaderen zijn, in welke radioprogramma's je telefonisch kunt 'inkomen', welke tv-programma's publiek vragen en wel-

ke tijdschriften verlegen zitten om kopij.

6.3.10. *ekspositie*

Eksposities kunnen een belangrijke ondersteuning van de presentatie betekenen. Maar dan moeten ze goed georganiseerd en uitgevoerd worden. Dat betekent o.m. met medewerking van allerlei anderen, kunstenaars ter plaatse, schoolklassen, andere aktiegroepen; en dan moeten ze niet alleen in het platte vlak visueel zijn, maar ook plasties, ruimtelijk werken en gelegenheid bieden tot reactie. Veel exposities zijn eigenlijk enorm saai. Je loopt langs muren en schotten en ziet foto's, tekeningen, knipsels, teksten en dokumenten. Als het daarmee ophoudt blijft zo'n ekspositie voor ons doel beneden de maat. Als presentatietechniek moet er meer aan de hand zijn. Er moet ook wat te doen zijn, mensen moeten ergens op kunnen reageren, en hun reacties ook kwijt kunnen. Al is het maar door een petitie te ondertekenen, structuren (konservenblikken) om te gooien, een muur (tariefbarrière) af te breken, hun gevoelens en gedachten op de band te zetten of er zelf een stukje ekspositie bij te maken. De bezoekers moeten door de bomen nog wel het bos kunnen zien. Een te drukke, bonte ekspositie komt niet over. Stel een paar zaken centraal, zowel wat betreft de issue, als wat betreft de uitvoering en de plaats, en structureer de rest daaromheen. En wat muziek of songs mogen er echt wel bij. Vanzelfsprekend moeten steeds leden van de aktiegroep aanwezig zijn om gesprekken te entameren en er een echte presentatie van te maken, die attitudewijziging kan dienen.

6.3.11. *affichering*

De 'normale' posterindustrie is veel te duur. Affiches behoeven niet enkele gulden per stuk te kosten. Je kunt ze beter zelf maken of laten maken, of van andere aktiegroepen betrekken. Een behoorlijk, sprekend en trekkend affiche maken is nog niet zo eenvoudig. Het moet duidelijke symboolwaarde hebben. Funkioneert het affiche in een aktie, breng het dan in de lijn van de reeds gebruikte symbolen, teksten, emblemen. Herkenning door repetitie is erg belangrijk. Het is niet nodig altijd iets nieuws te bedenken. Hetzelfde thema moet juist veel gerepeteerd worden. Laat hetzelfde teken daarom op affiche, sticker, paalkrant, briefpapier, spandoek terugkeren. Zet op

het affiche niet teveel tekst (daarvoor is een muur- of paalkrant) en geef steeds duidelijk aan welk 'antwoord', welke reaktie wordt verwacht: waar, hoe laat, wanneer, wat, van wie. Maak het formaat - zeker voor een deel van de oplage - niet te groot, anders wil geen mens het voor zijn ramen hangen. Gebruik duidelijke letters, maak het affiche niet té subkultureel als je er volk mee wilt trekken.

Naast de poster of het affiche zijn er de muur- en paalkranten. Die zijn om te lezen; de tekst speelt een grotere rol althans. Maar ook daar: niet teveel tekst, ook wat kleur en beelden liefst. Muur- en paalkranten moeten door een actiegroep eigenlijk snel en aktueel kunnen worden gemaakt. Ze lenen zich goed voor commentaar op maatschappelijke gebeurtenissen en knelpunten. Gebruik de technieken van associatie, omkeer, verkrachting van sterreklame e.d. en gooi er een scheut humor in. Stickers vormen altijd een dankbaar aktiemiddel. Kinderen zijn er dol op. De straat, de pleinen, de bomen, de reclamezuilen, de overheidsgebouwen zijn alle ons gemeenschappelijk eigendom. Daar mogen dus stickers en affiches worden geplakt. Overdag kan dat ook. Beschilderen van blinde muren, en overtekenen van kapitalistische reclames kan het ook goed doen. Wat muurschilderen betreft kunnen we gebruik maken van de ervaringen van de vluchtelingen uit Chili en andere latijnsamerikaanse landen, die in ons land verblijven. Ze hebben met deze politieke volkskunst een ontwikkeling bereikt die we de bewoners van wijken, de arbeiders in de fabrieken, de studenten op de scholen best mogen gunnen. Neem contact op met de betrokken Chilenen, ze willen graag helpen de kunst van het straat- en muurschilderen machtig te worden.

6.3.12. *straatpresentatie*

Ons wordt gesuggereerd dat de straten, stegen, lanen en pleinen voor de auto's zijn. Maar dat is een misvatting. We kunnen hoogstens vaststellen dat deze nu al een tijdlang de gemeenschappelijke ruimte ruw bezet houden. In elk geval is de openbare ruimte er voor de hele gemeenschap, waartoe ook de social actionists dienen te worden gerekend. In die ruimte komen we elkaar allemaal tegen. Zonder ingewikkelde wervings-toestanden, veel kosten en dure zalen kunnen we in die ruimte beduidend veel volk treffen.

Straatpresentatie is een voordehandliggende manier van pre-

sentatie, die door zijn informaliteit en ruimte noodt tot speelsheid. Benut dus die mogelijkheden. Dat kan b.v. door 'screenen', een eenvoudig procedé van affiches maken dat gemakkelijk op de openbare weg kan plaatsvinden.¹⁵⁵ Hang de natte affiches direkt vanuit de drukdoos aan waslijnen. Binnen een kwartiertje is het een feest, van kleuren, van volk, en de discussie is op gang gekomen. Of we plaatsen een kraam of stand op een aantrekkelijk punt. Een duidelijke slogan er boven. Aktiedeelneemers zijn binnen een straal van enkele tientallen meters bezig met uitdelen, kolporteren, en nemen mensen al diskussiërend mee naar de stand. Of voer een stuk straatteater op. Zo maar een stuk spel van hooguit 5 minuten. Langer blijven de meeste mensen toch niet geboeid op straat. Korte teksten, duidelijke beelden, plus een uitdaging tot discussie. Met heel weinig decor, zodat binnen enkele tellen weer kan worden opgebroken om op een ander punt bezig te gaan. Of deel, zoals onlangs gebeurde, onder het publiek koffiebonen uit, met de woorden: 'boontje komt om zijn loontje', om daarmee de koffie-aktie, en dus solidariteit met de bevrijdingsbewegingen in de koffielanden te bevorderen.¹⁵⁶ Of ga met de geluidswagen rond en vraag aandacht voor een van de aktiemiddelen, of geef commentaar op gebeurtenissen. Of ga zo maar protestliederen zingen, midden op het plein of voor de stationsuitgangen. Het is ook mogelijk verschillende van zulke activiteiten samen te bundelen tot een soort maatschappijkritische markt. Kruip wanneer maar mogelijk in andermans straatpresentatie; als toch de nederlandse natie langs de route wordt verwacht bij een bezoek van een bevriend staatshoofd, zijn natuurlijk ook social-actionists welkom. Waar optochten, corso's, politieke manifestaties, sportevenementen, markten en beurzen plaats vinden, kermis wordt gevierd, kortom, waar wafelbakkers zijn, daar zijn ook social actionists. Trouwens ook eerste palen, dodenherdenkingen, kransleggingen, openingen van bruggen en gebouwen kunnen gelegenheid geven tot presentatie.

Vergeet niet dat, wat er ook op straat gebeurt, de presentatie alleen maar gediend is met duidelijke formuleringen, beelden, symbolen. De mensen op de straten en de pleinen hebben er recht op te weten wát er aan de hand is en waar het om te doen is. Geef hun dat alles op een briefje mee ook. Voor thuis.

6.3.13. *huis-aan-huis-werk*

Het gratis huis-aan-huis nieuws- en advertentieblad was al eerder aan de orde als een mogelijkheid tot presentatie. Ook dat is een vorm van huis-aan-huis-werk. Knoop betrekkingen met de redactie aan. Zorg niet voor af en toe veel, maar voor regelmatig korte kopij. Die moet dan beantwoorden aan de meest strenge criteria wat betreft eenvoud, spanning, duidelijkheid. Maar huis-aan-huis-werk omvat nog veel meer. De Amerikanen noemen het 'canvassing', het huis-aan-huis-bezoek om te werven, te discussiëren, te presenteren. Zo maar aanbellen om te gaan discussiëren ligt ons niet zo. Er moet dus een redelijke aanleiding worden geschapen. De laatste jaren zijn er goede ervaringen opgedaan met onder andere de volgende vormen van deze techniek. Er is b.v. een landelijke aktie gaande zoals destijds de 'aktie Precedent',¹⁵⁷ die o.m. als aktiemiddel een eenvoudig, voor een breed publiek geschreven boekje heeft (in het kader van de genoemde aktie was dat 'Het Witte Huis-aan-huis-plan'). Het boekje wordt tegen geringe kosten huis-aan-huis aangeboden. De aanleiding tot een gesprek is er. Een ander voorbeeld vormden de 'niet-tellers' die bij de volkstelling aan de wel-tellers voorafgingen met stickers waarop gedrukt stond: 'Ik tel niet mee'. De Angola-aktie, waarbij dekens werden ingezameld voor de bevrijdingsbeweging, is ook een goed voorbeeld van de canvassing-techniek. De Angola-aktie heeft niet in het minst door dit soort huis-aan-huiswerk bekendheid gekregen. Weer een andere vorm van deze techniek kan gewoon worden afgekeken van de sportvereniging of de padvindersgroep: ze halen oud papier op om hun kas te spekken. Een aktiegroep gaat zo oud papier ophalen voor de bevrijdingsbewegingen in de Derde Wereld. Veel oud papier komt er natuurlijk niet van, maar daar gaat het ook niet om. Het is maar dat er een aanleiding is om aan te bellen. Ga bij voorkeur met twee personen. Laat een van de twee alles behoorlijk in zich opnemen en notities maken. Je leert er bijzonder veel van: taal, weerstanden, redeneertrant. Laat natuurlijk altijd iets achter, op zijn minst een klein pamflet, waarop nog eens staat waarom men bezoek kreeg, en waar de bezoekers eventueel nog te bereiken zijn voor nadere informatie of discussie.

6.3.14 *walk*

De techniek van de walk is in Nederland, in tegenstelling tot vele andere landen, nog niet zo sterk ontwikkeld. Pax Christi¹⁵⁸ heeft er in zekere zin nog het meeste ervaring in. De walk is een voettocht die bedoelt tegelijkertijd aandacht te vragen voor een bepaalde zaak, waarover de walkers van gedachten wisselen, én geld te verdienen voor een of ander aktiedoel. Men maakt b.v. een trektocht van 25 kilometer. Af en toe, op vitale punten wordt halt gehouden voor toespraken, een korte demonstratie, teater of wat dan ook. Opschriften worden mee-gedragen waaruit blijkt wat men onder de aandacht wil brengen. Elke deelnemer heeft van te voren vrienden en familieleden, die niet meelopen, gevraagd b.v. een kwartje per kilometer die 'plaatsvervangend' gelopen wordt, te betalen. Het bewijs van de gelopen kilometers kan later per controlekaart aan de 'sponsors' worden geleverd. Een betrekkelijk eenvoudig procédé dus, dat attentie, discussie en geld oplevert. Natuurlijk kan de walk ook eindigen in een demonstratieve tocht, maar daarover in de volgende paragraaf. In wezen is de walk eigenlijk al een demonstratie, zij het dat de 'binnenkant' een wat sterker aksent heeft. Zo'n walk is niet moeilijk te organiseren en zij spaart trimtoestellen uit.

6.3.15. *demonstratieve tocht*

Demonstraties kunnen onder twee categorieën van technieken worden gevat. Hier, onder presentatietechnieken, is de demonstratie een middel om attentie, met name van het publiek, van de basis, te vragen. Daar moet dan ook alles op gericht zijn. Hierbij past dus redelijk overleg met de politie voorzover dat gevraagd wordt, geen hindering van het publiek noch van het verkeer. De demonstratieve tocht is een soort politieke optocht. Tracht er natuurlijk wel de beste route, waar het meeste publiek is, uit te slepen. Door spandoeken (met duidelijke, niet te kriptiese of te intelligente teksten), door symbolen die mee-gevoerd worden (een wereldwinkel op een kar, Juan Valdez in de stoet, merken van ondernemingen, die aan junta's leveren, de kop van een minister etc.), en door de dingen die worden uitgedeeld (een pamflet, een koffieboon, een rouwkaart) worden de bedoelingen duidelijk gemaakt. Zorg voor een goede organisatie: de attributen moeten er tijdig zijn, opstelling en start moeten goed voorbereid zijn, de orde moet in eigen hand

worden gehouden, de contactleggers met het publiek dienen goed geïnstrueerd te zijn, en voldoende materiaal te hebben of te weten waar ze dat kunnen aanvullen. Stel duidelijke verantwoordelijkheden voor het geheel van te voren vast. Kies enkele haltepunten, waarop, net als bij een walk, een of meer van de andere presentatietechnieken worden toegepast, evenals dat gebeuren kan aan het slot, bij de ontbinding van de demonstratieve tocht. Zorg steeds voor enkele eigen fotografen, behorende tot de ordedienst, en als het even kan ook voor enkele bandopnamemogelijkheden. In geval van ongeregelheden, die van andere kant zouden kunnen komen, kunnen dan bewijsstukken worden geproduceerd. En is het dáár niet voor nodig: een evaluatie van de effecten wordt door foto's en interviews beter mogelijk. Eigen interne-dienst-verslaggevers (fotografen, interviewers, bandopnemers) hebben derhalve een zinnige, en soms zelfs onontbeerlijke functie.

6.4. **pressietechnieken**

6.4.1. *open brieven/verklaringen*

Open brieven en verklaringen zijn gericht aan autoriteiten, hekel en kritiseren deze en roepen hen ter verantwoording. Ze zijn 'open' met het oog op inschakeling van de publiciteitsmedia, om druk achter de inhoud en de noodzaak tot reactie van de zijde van de autoriteit te veroorzaken. Ze zijn tevens open om dissensus op het betrokken onderwerp tussen leiders en basis te bevorderen. Open brieven werken dus drie kanten uit en vormen zodoende een passende sociale-aktietechniek. Bij het adresseren, opstellen en verspreiden moet dan ook met de genoemde drie factoren rekening worden gehouden. Allereerst de adressering. Deze kan zijn de regering, een minister, het parlement of een politieke partij, een gemeenteraad, provinciale staten, een ondernemingsraad, een fabrieksdirectie, schoolbestuur, vakbondsbestuur etc. Over het algemeen is adressering aan een kollege, dat men eventueel dwingen kan er een bespreking aan te wijden, erg nuttig. Onderwerpen voor zulke open brieven zijn controversiële zaken; de inhoud is krities met betrekking tot gevoerd of te voeren beleid, neemt daar duidelijk afstand van, stelt kritiese vragen of alternatieven. De laatste jaren hebben een stroom van open brieven en verklaringen opgeleverd, en wel met betrekking tot de

meest uiteenlopende onderwerpen: Vietnam, Suriname, Zuidelijk Afrika, bedrijfsvestigingen, milieuverontreiniging, dienstplicht, scheepvaart, autoritaire machtsstructuren etc. Ze kunnen kort zijn en een duidelijk, krachtig protest aantekenen, ze kunnen ook wat uitvoeriger zijn en daardoor gelegenheid hebben om een stuk onderbouw voor maatschappijkritiek te scheppen. Naarmate de publiciteitsmedia ingepland worden teneinde pressie te helpen uitoefenen en de basis te bereiken, dienen zulke open brieven duidelijker taal te spreken. Wie per sé wil dat de brief beantwoord wordt door de betrokken autoriteit, dient de brief eerst aan de geadresseerde te verzenden of aan te bieden, en erbij te vermelden dat afschrift naar de publiciteitsmedia wordt gezonden. Zonder meer worden open brieven namelijk vaak niet beantwoord. Wie wél antwoord wil, of tenminste discussie in betrokken organen, moet het spel dus goed spelen.

6.4.2. *ingezonden stukken*

De techniek van ingezonden stukken kan als pressietechniek worden gebruikt, op voorwaarde dat het georganiseerd groeps-werk wordt. Dat wil zeggen dat een aantal mensen, b.v. 25, in groepen van 5 personen in verschillende kranten tegelijkertijd een ingezonden stuk plaatsen. De ingezonden stukken-rubrieken zijn interessanter en relevanter dan vele actionists denken. Ze suggereren een beeld van de publieke opinie, waaraan overigens de redactie van de betrokken krant door selectie ook veel kan doen. Kies derhalve niet de kranten die de kritiese brieven toch in de prullebak gooien. Stel met een kern-groepje de grote lijnen van een ingezonden stuk op. Speel dat alle leden van de ingezonden-stukken-werkgroep toe en laat ieder er zijn eigen brief van maken. Reageer zo op uitlatingen van autoriteiten, op belangrijke problemen en gebeurtenissen en tracht een bepaald image te geven aan de ingezonden stukken-rubrieken. Anderen gaan daar meestal weer tegen opponen. Laat het er dan niet bij zitten en reageer daar weer op. Zulke ingezonden stukken kunnen een belangrijk pressiemiddel vormen, alsook een middel om de publieke opinie te beïnvloeden.

6.4.3. *vragen stellen*

Het lijkt een open deur intrappen. Vragen staat immers vrij.

Juist daarom kan daarvan een bewust gehanteerde techniek worden gemaakt. Het minste wat konsekwent vragen stellen oplevert is nieuwe informatie, of de vaststelling dat een autoriteit geen antwoord heeft. Maar vaak zit er meer in. Er moet aan een eenmaal gestelde vraag worden vastgehouden. 'De kleine prins' van De Saint Exupéry,¹⁵⁹ een manneke dat inventiviteit helpt verhogen, houdt altijd aan een eenmaal gestelde vraag vast. Een kwerulantje, zogezegd. Persisteren heet dat. Een goede vraagsteller heeft iets van die kleine prins. Hij persisteert bij een eenmaal gestelde vraag. En krijgt hij ook na enkele herhalingen geen antwoord, dan stelt hij zo publiekelijk mogelijk vast dat de ondervraagde niet kon of wilde antwoorden. Niet-antwoorden is ook een antwoord. Let vooral ook op de beantwoording van vragen, in het openbaar gesteld. Politieke en economische machthebbers weten vaak heel behendig de eigenlijke vraagstelling te ontduiken. Herhaal dan, houd vast aan de eenmaal gestelde vraag. Tot ze er desnoods nerveus of kwaad van worden, ook daarmee is dan een antwoord gegeven.

6.4.4. *petitie*

Een petitie is een 'smeekschrijf' met de pressie van de kwantiteit en/of kwaliteit van de ondertekenaars. De techniek van het petitionnement bloeit weelderiger naarmate de volksvertegenwoordigende lichamen minder volk vertegenwoordigen. Alhoewel petitie een gesanktioneerde vorm van inspraak en pressie is, houdt een petitie toch in feite kritiek op de geïnstitutionaliseerde vertegenwoordigende communicatiekanalen in, zeker wanneer er véle aanleidingen tot petitie zijn. En die zijn er vandaag de dag. In welke vorm de petitie ook plaats vindt (handtekeningenlijst of kaartenactie), zij dient altijd a) duidelijk te zijn geadresseerd, b) konkreet en helder aan te geven waarop men aandringt, en c) naam, adres, woonplaats en handtekening van de verzoeker te vermelden.

Geef in de officiële tekst ook de hoofd-motivatie weer, en vermeld in een voetnoot waar en hoe verstaanbare documentatie te verkrijgen is. Vooral dat laatste is voor potentiële ondertekenaars vaak van groot belang. Ga met de petitie langs de deuren, huis-aan-huis, sta ermee in de kerkportalen, op makten, in kramen op pleinen, in kantines. Denk vooral niet dat een petitie pas geslaagd is als de helft-plus-één van het

nederlandse volk heeft ondertekend. Een petitie van enkele tienduizenden mensen kan invloed hebben, pressie betekenen. Daarbij is het ook van belang vooral de 'kwalitatieve' faktor in de gaten te houden. Als er bekende mensen tekenen, vraag deze dan of dat gepubliceerd mag worden (wat eigenlijk uiteraard het geval is). Publikatie van deze namen verhoogt de pressie.

Wie begint aan een petitie, moet die natuurlijk goed organiseren en ondersteunen met andere technieken, vooral presentatietechnieken.

6.4.5. *lobby*

De lobby is vooral bekend als een techniek die door militaire en economische belangengroepen wordt toegepast. In een land als de Verenigde Staten gaat dat zelfs niet zachtzinnig. Het drukmiddel, om een 'decision-maker' om te praten is dan vaak promotie, geld, een aantrekkelijke job of zelfs - en dan wordt het chantage - de dreiging met publikatie van belastende gegevens. Lobby betekent decision-makers, zij die bij besluitvorming centrale betekenis hebben, onder druk zetten om voor de lobbyist gunstige beslissingen te bevorderen. In ons land gaat dat in de regel wat minder hard dan in de Verenigde Staten. En zeker social actionists hebben weinig te bieden in de lobby, tenminste niet aan genoemde zaken. Toch kunnen ook social actionists lobbyën. Ten eerste is er de inzet van de stem. De eigen volksvertegenwoordiger b.v. - want wie gestemd heeft bij de verkiezingen heeft op iemand zijn stem uitgebracht - kan daarmee onder druk worden gezet. Benader hem of haar in 'de wandelgangen', zoek hem of haar thuis op, schrijf een persoonlijke brief. Dat dwingt de volksvertegenwoordiger in elk geval zich bezig te houden met het volk. Onze Grondwet zegt weliswaar dat een volksvertegenwoordiger 'stemt zonder ruggespraak' maar die Grondwet moet dan ook grondig veranderd worden, wil er ooit van democratie sprake zijn. Zo'n carte blanche voor vier jaar is eigenlijk een onmogelijke geschiedenis. Via de lobbytechniek kan onder meer de bedoeling van de Grondwet worden doorkruist. Maar ook op provinciaal en gemeentelijk vlak kan gelobbied worden. Niet alleen de stem is dan drukmiddel, ook saillante informatie, die een ander niet heeft, kan in de lobbyschaal worden gelegd. Lobbyën dient meestal te gebeuren in combinatie

met andere technieken. Een open brief aan een gemeenteraad vergt b.v. lobbying vooraleer de openbare behandeling plaats vindt. Zoek een lid van de raad op, geef hem vitale informatie op voorwaarde dat hij zo en zo handelt, en beloof hem de volgende keer een ander je stem te gunnen als hij niet zo en zo handelt. De klant heet koning in de democratie. Speel die rol dan ook; in de lobbytechniek kan die rol tot zijn recht komen.

6.4.6. *protestmars*

Het verschil tussen een demonstratieve tocht, als presentatietechniek, en een protestmars als pressietechniek, is allereerst gelegen in de adressering. Wil de demonstratieve tocht de aandacht van de basis trekken, de protestmars is gericht tegen autoriteiten, machtsstructuren, wanbeleid. Er is iets analogoos in de verschillen tussen deze twee technieken en die tussen discussie en debat. De protestmars heeft een sterkere mate van 'violence', is krachtiger, konfliktmatiger. Zij bedoelt directe pressie uit te oefenen op de machthebbers, de leiders nerveus te maken, het apparaat uit te dagen. Dat neemt niet weg dat ook de protestmars voor de publiciteitsmedia en voor het volk duidelijk moet zijn. Men moet zonder moeite kunnen doorhebben waarvoor of waartegen het gaat en waarom. Anders is er het gevaar dat de publiciteitsmedia slechts het extravagante brengen en het publiek alleen maar een negatieve indruk krijgt. Duidelijke slogans dus, een heldere opzet van de mars, een evidente richting en een met name genoemd adres. Omdat de protestmars tégen iets is gericht en een gewelddadiger karakter heeft dan de demonstratieve tocht, moeten er ook zwaardere eisen aan gesteld worden. Er moet een uitstekend funktionerende communicatie- en ordedienst zijn. De besturing van het geheel moet goed geleed zijn, hiërarchies, disciplinair. Binnen enkele sekonden moeten beslissende wendingen (b.v. in de richting van de mars, in de stijl van optreden of in het hanteren van leuzen) kunnen worden gemaakt. Daartoe is een menselijke walkie-talkie vereist, die voor 'buitenstaanders' niet onmiddellijk bereikbaar is. Reken erop dat de protesttocht bij voorbaat als zodanig wordt herkend door de autoriteiten. Het verschil tussen demonstratie en protestmars valt al af te lezen uit kwantiteit en bewapening van de politie. Ook de technieken die zij hanteert of achter de hand houdt hebben

doorgaans bij voorbaat een grimmiger, geheimer en taktieser karakter. Er wordt gewerkt met 'stillen', met overvalwagens, een waterkanon is in reserve. De protestmars moet op deze wapenkeuze bij voorbaat een zo efficiënt mogelijk antwoord hebben. Discipline, wendbaarheid, stoïcijnse stilte of juist het meest plezierige zingen ter wereld, gesloten formatie en dekking achter 'persoonlijkheden' (zorg voor een of meer kamerleden, voor nationale persoonlijkheden op het sociale of culturele vlak) zijn dan taktiese mogelijkheden. Gebruik geen geweld in de fysieke zin van het woord, want dat zou toch niets uithalen; wordt liever de 'underdog' en biedt gedisciplineerd lijdelijk verzet. Zorg eventueel, als geweld van de zijde van de autoriteiten dreigt, dat kerken langs de route open zijn. Kerken zijn vluchtplaatsen. En wat bij de demonstratietechniek al is opgemerkt over eigen verslaggeverij geldt in versterkte mate bij de protesttechniek. Leg alle gebeurtenissen die politiek relevant kunnen zijn op band, foto en notitieblok vast. De protesttechniek funktioneert bij voorkeur in het kader van bredere acties, en zij zal vaak in combinatie met andere technieken worden gebruikt. Plan alles terdege, houd een straffe organisatie aan en laat de kleine kerngroep, die de tactiek ontwerpt, gesloten zijn, want de tegenstander luistert in de praktijk ontzettend snel en gemakkelijk mee. Alle kennis die hij op voorhand krijgt, kan hij benutten tot ontkrachtiging van het protest of tot opbouw van een slecht image bij pers en publiek. Naarmate het protestkarakter heviger en scherper is, moeten dit soort aspecten ook scherper in de gaten worden gehouden.

6.4.7. *onderhandeling*

Wordt pressie vrij continu uitgevoerd, en zijn er aan de pressiekant min of meer duidelijke leiders, dan komt er op zeker moment een uitnodiging van de zijde van de tegenstander uit het bedrijfsleven, dan wordt b.v. een lunch aangeboden, of een vertrouwelijk gesprek. Overheden zoeken het meer in konferenties en schoolbesturen in gesprekken. Maar voor de social actionist zijn dit allemaal vormen van onderhandeling. De uitnodigingen vormen een erkenning van een zekere sociale-actiemacht. Ga ervan uit dat men zal trachten die macht te elimineren of te neutraliseren. Van de kant van de social actionist is er evenwel niet veel te verliezen. Hij komt niet met de macht van status of geld. Hij komt slechts met de macht van de re-

bel, die men tracht weer op het rechte pad te krijgen. Op die macht moet de rebel dan ook koersen. Dokumentatie, fantasie, lenigheid en het doorzien van trukages vormen zijn troeven in die onderhandelingen. In eerste instantie heeft hij geen belang bij een kompromis, want de sociale aktie is gericht op radikale veranderingen; met marginale suksessen - en meer zit er uiteraard nooit in - neemt hij alleen maar genoeg, als hij daarin de mogelijkheid ziet ze uit te buiten voor verdere aktie en ze als precedentes te hanteren. De wetenschap dat de tegenpartij juist alles te verliezen heeft, geeft hem een vrijmoedigheid van onderhandelen, die zijn tegenstanders onthutst. Ook speelt bij dit soort onderhandelingen vaak van de zijde van de machthebbers de wens om geen ruchtbaarheid te geven aan het gesprek of tenminste de inhoud daarvan. Zulke kondities zijn onaanvaardbaar. Het systeem en de aktie ertegen zijn openbaar.

6.4.8. *kritiese konsumptie*

Toen arbeiders doorkregen dat de kapitalistiese ondernemer, al had hij nog zoveel geld, niets produceren kon als hij voor dat geld geen arbeid kon kopen, kortom toen de 'staking' als techniek werd ontdekt, konden sociale veranderingen worden nagestreefd en bereikt. Analooq zouden we kunnen zeggen dat een produktiesysteem zinloos wordt naarmate er geen konsumptiesysteem is dat er aan beantwoordt. Produktie is mogelijk bij de gratie van konsumptie. Konden we grote, selektieve konsumptiestakingen organiseren en werkelijk van de grond krijgen, analooq aan de werkstakingen, dan zouden we over een werkelijk revolutionaire machtsfaktor beschikken. Maar op dit punt zitten we nu juist in de vicieuze, één-dimensionaaliteitscirkel van de konsumptiesamenleving. Die moet op zijn minst eerst op andere wijzen breuken krijgen, wil zo'n stuk basismacht beseft worden en gehanteerd kunnen worden. Mogelijkheden daartoe kunnen gevonden worden in een zekere 'anticipatie' - vooruitgrijpende voorbereiding - op deze konsumptiemacht. Deze kan worden gerealiseerd door kritiese konsumptie, koopstaking en boycot. Kritiese konsumptie wil zeggen dat bij de koop van konsumptie-artikelen niet alleen wordt gelet op prijs en kwaliteit, maar ook op de producent en zijn doen en laten, de herkomst van de grondstoffen, de wijze waarop het produkt tot stand kwam en de mate van uit-

buiting die een en ander met zich meebracht; om vervolgens op grond daarvan het ene produkt wel, het andere niet te kopen en te gebruiken. Met zo'n techniek wordt tenminste exemplaries de macht van de konsument getoond, en worden vast kostbare ervaringen opgedaan voor radikalere mogelijkheden. Voorbeelden van kritiese konsumptie zijn er al diverse. Riet-suiker in plaats van bietsuiker is wellicht de bekendste, maar geleidelijk aan zijn ook de bezwaren tegen deze aktie sterker geworden. Wie zulke akties voert - en dat kan gelet op de situatie zinnig zijn - dient deze bezwaren duidelijk te formuleren.¹⁶⁰ Daarnaast zijn er de vele akties tegen 'koloniale' of diskriminatoire artikelen, zoals sinaasappelen uit Zuid Afrika, koffie uit Angola. Er zijn de akties voor het gebruik van onbespoten voedsel, tegen plastic verpakking, tegen fosfaathoudende wasmiddelen, voor magere melk, voor wol en katoen in plaats van syntetiese vezels e.d.

Ook op andere wijze kan de konsumptie worden aangegrepen voor politisering. In Friesland werd het initiatief genomen tot het introduceren van chocoladerepen van het merk 'aluchoc': combinatie van aluminium (waaruit de folie, het zilverpapier voor de wikkel wordt gemaakt) en chocolade. Vier repen zitten op een kartonnetje dat op de direkt zichtbare onderkant het verhaal van bauxiet-aluminium en cacao-chocolade vertelt, het verhaal dus van de onrechtvaardige kapitalistiese wereldtaakverdeling. Als de chocolade op is en de bovenkant van het kartonnetje in zicht komt, blijkt dit een petitie-briefkaart te zijn, waarop wordt aangedrongen op overdracht van deze industrie aan de Derde Wereld. Ook aan zo'n model kleeft een groot bezwaar: het pleidooi voor overdracht van industrietaken aan landen van de Derde Wereld kan nooit zonder méér gevoerd worden. Het gaat daarbij vooral ook om vragen naar het bezit van de betrokken industrie, om de werkgelegenheid van de daar werkende arbeiders, om het al dan niet ten goede komen van de vestiging aan het volk van het betrokken ontwikkelingsland, en om de ekonomiese en politieke systemen in het land van vestiging. Als het wekken van dit soort vragen juist wordt bevorderd, kan een model als aluchoc goed funktioneren. Wordt dat echter nagelaten dan blijft het model zweven in een idealistiese sfeer die het kapitalistiese regiem bevestigt in plaats van bestrijdt.

We moeten de technieken van kritiese konsumptie, van boy-

cot en kopers-staking overbrengen naar de organisaties van de basis, naar de vrouwenverenigingen, de konsumentenbonden, de organisaties van de wijk. Door zulke feitelijke machts-uitoefening van de massa's konsumenten komen pas andere mogelijkheden in beeld.

6.4.9. 'volksmacht'

Gaat het tenslotte om de macht van het volk over zijn eigen produktiemiddelen, bodemrijkdommen, woongelegenheden, kultuur, óók de weg daarheen is die van het reeds feitelijke instellen van stukjes volksmacht binnen de kapitalistische samenleving. In deze paragraaf is het van belang een deel van de ervaringen die in de jaren 1970-1973 in Chili zijn opgedaan, ter harte te nemen. Het betreft hier de greep naar de macht van de bewoners van wijken en dan wel met name over 'de voedselvoorziening en de controle op de prijzen'. Als verdedigingsmiddel tegen het hamsteren en de zwarte markt van de rijken en de hogere middenklasse, maar ook als pressiemiddel op de distributie-systemen van groot- en kleinhandel, gingen wijkbewoners er steeds meer toe over hun eigen, uit vrije verkiezingen tot stand gekomen 'Raden voor de Voedselvoorziening en controle op de prijzen' in te stellen. Deze organiseerden controles op de prijzen, meldingsmogelijkheden in geval van te hoge prijzen, acties tegen winkeliers die deze hoge prijzen vroegen, samenwerkingen met winkeliers die zich aan redelijke prijzen en eerlijke distributie wilden houden. De 'Japs' en hun ervaringen zijn uitvoerig beschreven, ook in nederlandse publikaties.¹⁶¹ Geleidelijk aan verbonden deze wijkorganisaties zich enerzijds met andersoortige wijk- en werkorganisaties, anderzijds op gemeentelijk en regionaal nivo, en zo bouwden de Chilenen zichzelf geleidelijk aan een stuk volksmacht op.

Uiteraard zijn deze ervaringen niet zonder meer te vertalen in de nederlandse situatie. De direkte noodzaak om door acties aan de nodige voedingsmiddelen te komen mankeert. De tegenstellingen tussen groot- en kleinwinkelbedrijf spelen hier een veel grotere rol. Dat neemt echter niet weg dat het chileense model op verschillende manieren toch vertaalbaar lijkt. Grondidee ervan is immers dat mensen aan de basis zelf eigen macht over de eigen situatie proberen te veroveren. Daartoe zijn wijkraden, die zich voor konkrete belangenbehartiging van de wijk inzetten, konsumenten-komitees, bon-

den voor huurders en woningzoekenden of huisvestingsraden, komitees voor kinderzorg en jeugdwerk geschikte instrumenten.

6.4.10. wereldwinkel

De wereldwinkel is in zekere zin een combinatie en lokalisatie van verschillende van de hierboven beschreven en nog te beschrijven technieken. Het zijn in feite wereldwerkplaatsen, die een winkel als ingang tot die werkplaats hebben. Men kan er produkten kopen die bewijzen zijn van kritiese konsumptie, illustraties van de onrechtvaardige wereldhandelssystemen, van de imperialistische politiek van de westerse landen en ondernemingen. Verder kan men er boycotadviezen krijgen, maatschappijkritiese publikaties kopen, posters en produkten uit de derde wereld die een sociaal-politiek-ekonomies verhaal vertellen. Vanuit zo'n wereldwinkel worden acties ondernomen en bestaande acties vinden er vanzelfsprekend domicilie, faciliteiten en kommunikatie. De wereldwinkel fungeert ook vaak als centrum voor wijkacties. Ook de wets- of rechtswinkels die de laatste tijd op vele plaatsen verschijnen, hebben zulke basis-funkties. Door gratis rechtskundige hulp vormen zij goede instrumenten voor het volk in de strijd tegen huis-eigenaren en grondexploitanten, tegen overheid en overlast. Zo'n winkel organiseren, bemannen, outillieren, zakelijk-financieel gezond op poten zetten en vooral ook ideologies en strategies helder situeren en hanteren, is geen gemakkelijke opgave. De ervaringen van anderen, die reeds langer bezig zijn, afvangen en in training het 'vak' leren is daarom beslist een vereiste.¹⁶²

6.5. symbooltechnieken

6.5.1. storytelling

Strukturen, ideeën, problemen, beleid en systeem omzetten in verhalen, en die zodanig doorvertellen dat mensen er door op hún verhaal komen, en ieder op 'his story', het grote verhaal van de geschiedenis verstaan en zelf gaan mee-gebeuren, dát is storytelling. De symbooltechnieken die nu volgen, en waarvan storytelling de eerste is, zijn taaltechnieken. Daarbij is taal niet in het geding als iets verbaals dat niet verzilverd kan worden, maar als benoeming van de werkelijkheid, greep naar

de toekomst, binnen handbereik brengen van systemen en structuren. De taal hanteren zodat deze geschiedenis schept. Geschiedenis is niet dat wat reeds geschied is, maar dat wat nieuw is: gebeurtenis is geboorte. Het oude israëlitese volk had voor beide begrippen maar één naam: teledoth.

Storytelling is b.v. de vertaling in verhaalvorm van ingewikkelde, abstract en ver-weg gewaande zaken als wereldhandelssystemen in produkten die iedereen gebruikt. Zo komt het structurele ervaarbaar dichtbij, krijgt het model, komen er handvaten aan. Storytelling is b.v. de problematiek van de grote koffielanden vertellen aan de hand van het verhaal van Juan Valdez, en daarmee meteen kwesties als 'toegevoegde waarde' en het systeem dat rijken rijker en armen armer maakt dicht bij huis halen. Storytelling is ook het verhaal van mensen vertellen, wier leven inkijk geeft in de structuren van de ongerechtigheid en de revolutionaire strijd daartegen. De stories van Camillo Torres, Che Guevara, Ho Tsi Minh, Angela Davis, Salvador Allende. Zulke verhalen brengen de noodzaak van revolutionaire veranderingen vaak existentiëler over dan wijsgerige, ideologische verhandelingen; die laatste zijn in de stories inbegrepen, als een verborgen verleider of als een daadwerkelijk getuigenis. Storytelling is ook het herhalen en tevens aktualiseren van het oude, bekende verhaal, zodat het weer een uitdaging tot nieuwe gebeurtenissen wordt. De verhalen van de vereerde onangepasten uit het verleden (Milikowski), die zo herverteld worden, dat ze onangepastheid voor vandaag bevorderen. Het verhaal van Exodus, en van de verspieters, het verhaal van David en Goliath, van de Gideonsbende, stuk voor stuk verhalen die niet voor het antikwariaat zijn bedoeld maar voor de aktualiteit van vandaag en morgen. Tell me a story.

6.5.2. *dramatisering*

Dramatisering is een effectieve techniek om heftige, bewogen en betrokken reacties bij de medespelers en toeschouwers op te roepen. Het is het in scène zetten, op een gechargeerde, althans uitdagende wijze, van situaties, problemen, vragen. Het hiernavolgende model speelde op een internationale conferentie van jongeren, waaronder nogal wat Amerikanen en daaronder een groepje Afro-Amerikanen. Deze jongeren wisten door 'dramatisering' een geweldige reactie los te slaan, choquerend

voor veel van de deelnemers aan de conferentie. De tot dan toe vrijblijvende babbels werden omgezet, door deze eenvoudige dramatisering, in zeer betrokken, diep-ingrijpende ontmoetingen. De dramatisering door Vietnam-veteranen van oorlogshandelingen in Vietnam, heeft tot ver buiten de grenzen van Amerika diepe indruk gemaakt. Dramatiseren deden ook de studenten van de Beverwijkse Pedagogische Academie, toen zij, nadat ze door de politie met geweld destijds uit de door hen bezette academie waren gezet, op het politiebureau naspeelden hoe de politie hen eruit gezet had. Een andere dramatisering was die van een 'omgekeerde' (zie: techniek van de omkering, 6.5.6.) wet op de gewetensbezwaren tegen militaire dienst. Daar rolde uit: een commissie van deskundigen, die de motieven van een militair onderzoek om in militaire dienst te gaan. Deze dramatisering vond met echte deskundigen en een echte militair plaats en had existentiële effecten op de honderden toeschouwers van dit spel. Deze combinatie van de twee technieken 'omkering' en 'dramatisering' deed het erg goed. De 'Rooie Reuzen' in Limburg geven ook regelmatig staaltjes van dramatisering, die niet nalaten indruk te maken, veel aandacht te trekken en autoriteiten voor lastige problemen te plaatsen. Het 'drama' met het lawaai van DSM, via band, versterker en luidspreker in alle vroegte 's morgens voor het huis van magistraten opnieuw ten gehore gebracht, dramatiseerde knap wat burengerucht (wat strafbaar is) structureel (wat niet strafbaar is) betekent. Op een wat andere wijze dramatiseerde de vroegere vermaarde schrijver H. M. van Randwijk de Noord-Zuid-tegenstelling, door ten tijde van de Eerste Wereldhandelsconferentie 'twee onuitgesproken redevowering' te publiceren; tot op de dag van vandaag zijn deze in 1964 geschreven dramatiseringen hoogst aktueel en bruikbaar.¹⁶³

model

een blanke moet, beschuldigd van racisme, voor een uit zwarte mensen bestaande jury verschijnen; ook de aanklager is zwart.

Aanklager: Geeft u toe dat onze wereld vol racisme is?

Verdachte: Ja zeker.

Aanklager: Is er in ons werelddeel ook racisme volgens u?

Verdachte: Ja zeker.

Aanklager: Floereert er binnen onze nationale samenleving ook racisme?

Verdachte: Ook dat ja.

Aanklager: U bent lidmaat van een kerk. Komt er binnen uw kerk ook racisme voor?

Verdachte: (aarzelt enige tijd)
Ja, dat geloof ik wel.

Aanklager: Levert uw politieke partij radicale strijd om dit racisme uit te bannen?

Verdachte: Nee, althans niet genoeg.

Aanklager: Wordt in uw eigen stad ook gediskrimineerd?

Verdachte: Ja zeker.

Aanklager: Komt er in uw buurt, uw straat ook racisme voor?

Verdachte: (aarzelt opnieuw, wordt zenuwachtig)
Ja, dat geloof ik wel.

Aanklager: Bent u zelf een racist?

Verdachte: Nee, absoluut niet.

Jury: Dan is de verdachte schuldig bevonden aan racisme én aan liegen. Want wie erkent dat de gehele samenleving waarvan hij deel uitmaakt, met al zijn structuren en groepen, racistisch is, kan niet volhouden daar persoonlijk niet in te delen.

6.5.3. *re-socialisatie*

Mensen kunnen structuren onmogelijk veranderen als ze niet tot het besef worden gebracht, dat zij er een uitdrukkelijke band mee hebben (via vals bewustzijn, gedragspatroon, rolbevestigingen etc.) en dat het ook mensen zijn geweest die deze structuren en systemen hebben gemaakt. Re-socialisatie, het ontdekken van de eigen-aardigheden van het maatschappelijk systeem, van de samenlevingsstructuren, is daarom een belangrijke techniek voor de social actionist. Zulke ontdekkingen kunnen b.v. gedaan worden door mikro- en makrowetten, kodes, etiek naast elkaar te stellen en deze te vergelijken. De man die demonstratief zijn vuilnisemmer op het strand van de Waddenzee leegde - waarvoor de wet in straf voorziet - gaf daarmee feilloos de structurele, systematische en koninklijk goedgekeurde vervuiling aan die de 'smeerpipj' in feite is. Zijn partikuliere vuilnisemmertje kwam te staan tegenover de smeerpipj, die per jaar meer vuil de zee inslingert dan een stad als New York jaarlijks kan produceren. Zo werken ook de

knallende vuurpijlen die 'De lastige Zwanenburgers' buiten 31 december - de enige dag waarop het verbod op het afsteken van vuurwerk opgeheven is - boven de 'bulderbaan' van Schiphol afsteken, waar het met gemeenschapsgelden gefourneerde vliegverkeer straffeloos zijn lawaaitapijten neerlegt. Tegen de geruisloze verkomputering van onze samenleving staat het briefgeheim en tegen de cirkelzaag van buurman het schrikwekkende geluid van de militaire straaljagers, die zo nodig oefenen moeten voor het geval de Russen komen.

Van wijlen prof. H. Kraemer gaat het verhaal dat hij op een conferentieoord voor een honderdtal mensen een lezing moest houden over ontwikkelingshulp, en toen alle toehoorders eerst existentieel duidelijk maakte hoe de wereld is georganiseerd. De huishouding kwam binnen met koppen koffie. Eenderde der aanwezigen kreeg koffie. Toen vertrokken ze weer. Kraemer wilde zijn verhaal beginnen. Iemand in de zaal had de zedelijke moed hem erop attent te maken, dat het misschien storend was als de huishouding zo dadelijk voor de rest van de koffie kwam. Kraemer: 'Maar die komen niet meer. Ik heb het persoonlijk n.l. zo georganiseerd, dat maar een-derde van u koffie krijgt. Zo organiseren we samen immers ook de wereld?!' Het kleintje koffie en het systeem van de wereldhandel.

In het hoofdstuk over bewustwordingsprocessen (5.6.3) is de 'linguïstiese rebellie' of 'taaltherapie' al ter sprake geweest. Marcuse's pleidooi voor een 'systematische linguïstiese rebellie', die de ideologische kontekst waarin woorden worden gebruikt en gedefinieerd, verbrijzelt en ze in een tegenovergestelde kontekst plaat: negatie van het bestaande.¹⁶⁴ Op die plaats is ook al het voorbeeld gegeven van de omkering en re-socialisatie van het begrip 'obscentiteit'. Dat kan ook gebeuren met de andere dominante ideologische woorden van de heersende macht: algemeen belang, werkgelegenheid, 'de ekonomie', inspraak, het eigen initiatief, de democratie.

Henri Thoreau (de man van de Walden-gemeenschap,¹⁶⁵) vertelt in zijn boek 'Walden' het verhaal van zijn kleding. Hij wil niet van alles over elkaar dragen. Het meest simpele en effectieve - gelet op de elementaire behoefte aan warmte en beschutting - is hem genoeg. Maar dat is onmogelijk in de bestaande maatschappij. Dat betekent een rechtstreekse aanval op de textielbaronnen en mode-diktators, die zo'n aanval al-

tijd handig vertalen als een aanslag op de werkgelegenheid van de arbeiders (waar om ze zich overigens helemaal nooit bekommeren als ze daartoe niet gedwongen worden).

'Als ik vraag naar een kledingstuk van mijn bijzondere snit,' zo vertelt Thoreau, 'dan antwoordt mijn kleermaakster gewichtig: 'zo maakt men ze niet meer.' Zij zegt dat zonder dat 'men' te benadrukken, alsof ze de een of andere autoriteit citeert, even onpersoonlijk als het noodlot zelf. En ik merk dat het moeilijk is mijn zin door te zetten, gewoon omdat zij niet kan geloven dat ik meen wat ik zeg, dat ik onbezonnen ben. Als ik die orakel-achtige zin hoor, verzink ik voor een ogenblik in gedachten en benadruk voor mijzelf elk woord afzonderlijk om achter de betekenis van elk te komen; om uit te vinden in wat voor graad van bloedverwantschap die 'men' staat tot mij en welk gezag deze 'men' kan hebben in een zaak die mij zo nauw aangaat. En tenslotte ben ik geneigd haar te antwoorden op dezelfde geheimzinnige wijze en zonder maar enige klemtoon op 'men': 'het is waar ja, tot voor kort maakte men ze niet, maar nú doet men het wel'.'

6.5.4. *associatie*

De techniek van de associatie koppelt nieuwe ideeën, opvattingen, opdrachten en kritieken aan oude beelden. 'Verscheurde stad', het rotterdamse beeld van Zadkine, wordt Jan Gat van de wereldhandelsstructuren, zonder hart en keihard als die zijn. Joris Driepinter wordt het manneke dat antwoord geeft op het toenemend aantal hart- en vaatziekten: 'Ach moet het, drie glazen melk per dag, dat doet het'. De Vim die 99% van alle huishoudbacteriën doodt is dus verantwoordelijk voor het feit dat onze natuurlijke bacteriën ons eigen vuil niet meer afbreken. Zo werd het lieverdje het beeld van de verslaafde konsument en Van Heutsz dat van de koloniale terreur. Op weg zijnde naar een volkstelling overkwam Maria en Jozef een gebeurtenis, die een radikale breuk met het oude stelsel zou gaan inhouden. Een bloedvlek op de deurpost met de tekst 'ik tel niet mee' gaf de teller te kennen dat hij rustig door kon lopen. Na de paalkrant over de suiker, en na die van de melk kwam die van de koffie; suiker, melk, koffie, een hele kop vol. Aanduidingen als 'smeerpip' maken, als zij aanslaan, discussie over de zinvolheid van een persleiding heel wat moeilijker. Als DS'70 blijkt te worden geleid door 'Willem met de

afknijptang' dan is het zuinigheidsimage nogal kleefvast geworden. Vanzelfsprekend is de techniek van de associatie niet het monopolie van de social actionist. Integendeel, want de tegenpartij associeert de hele boel aan elkaar getuige b.v. de Ster-reklame. Maar wat zij met heel veel geld maken, kunnen social actionists met weinig geld en fantasie weer mismaken, weer verbuigen en vervoegen tot er een andere betekenis aan gekoppeld wordt. Bovendien kunnen de meest verfoeilijke van die associaties ook worden ontleed en bekendgemaakt. Philips bleek - en het ging door de nederlandse pers - TV-toestellen in Brazilië te verkopen onder de passende reklametekst: 'een Philips TV weerstaat zelfs de folterkamer'. Die associatie is Philips niet zo best gekomen.

6.5.5. *omkering*

Bestaande situaties, notities, uitdrukkingen, wetten en normen dusdanig omkeren dat ze het tegendeel gaan betekenen en als een boemerang naar de betrokkenen terugkeren. Onder 'dramatisering' werd al het voorbeeld van de omkering van de dienstweigeringswet gegeven. Het probleem van de onderontwikkelde gebieden is het probleem van de hóógontwikkelde wereld, dat van de negers is dat van de blanken, voor probleemgezinnen is de samenleving een probleemmaatschappij en degenen die zo ageren tegen al die protestbewegingen vormen de meest soliede en tevens meest ongenueanceerde protestbeweging. Zo is 'inspraak' een mogelijkheid om 'uitspraak' te voorkomen, en worden arbeiders 'werknemers' genoemd terwijl juist zij het zijn die hun werk géven. Roel van Duyn ging in de eerste raadszitting van het nieuwe jaar 1970 een nieuwjaarsrede houden naar aanleiding van agenda-punt zus en zo, lang nadat de burgemeester het gedaan had. Hij werd daarvoor 'tot de orde' geroepen. Hij voegde de burgemeester toen toe: als u, die niet eens gekozen bent, een nieuwjaarsrede houdt, mag ik, die wél gekozen ben en namens het volk spreken kan dat zéker. Stokely Carmichael geeft ook fraaie voorbeelden van omkeringen. Sprekende over geweld merkte hij eens het volgende op: 'Laten we het nu eens over geweld hebben. God zal me bewaren, hoe kan het blanke westen iets tegen geweld hebben? Het is het meest gewelddadige volk op deze planeet. Alles wat ze hebben kregen ze door het gebruik van geweld. Toch zijn zij altijd de eersten om iets tegen

het geweld te zeggen...'¹⁶⁶ Wie de inleiding van Jean-Paul Sartre op Fanon's 'Verworpenen der aarde' leest, krijgt diezelfde omkeringen trouwens nog een stuk indringender voorgeschoteld.¹⁶⁷

model

Alleen de handen van Juan Valdez garanderen zuivere koffie. Aldus de Ster. Vrolijk plant Juan de jonge koffieplantjes. Zijn zoon Ramon wordt geboren. Feest in villa-Valdez. Beschuit-met-muisjes... Als Ramon vijf jaar is, plukt vader de geurige groene bonen.

Handelaren uit het rijke Noorden kopen de bonen van Juan. Voor één riks per kilo. In schepen van het rijke Noorden gaan ze naar het rijke Noorden. Daar staan Albert, Douwe, Piet en Simon met machines en mensen gereed... Branderij, malerij, verpakkerij. Grossier, kruidenier, konsument. Uit elke kilo van één riks slaan ze vier pakken van elk een riks!

De 'toegevoegde waarde' blijft hier, in het daardoor nog weer rijkere Noorden. Juan blijft voor hetzelfde geld koffieslaaf.

Sóms kan Juan iets meer voor de koffie beuren. Als er een misoogst is en dus de koffiebonen schaars zijn. 'Wegens gestegen wereldgrondstoffenprijs' kondigt de krant van het rijke Noorden verhoging van de koffieprijs aan. Het jaar daarop is de oogst weer normaal. Juans verdiensten zakken weer. In de krant der rijken zakt niets!

Vijftien jaar geleden kocht Juan een jeep van het rijke Noorden, in ruil voor 15 balen koffie. Hij is nu dringend aan een nieuwe toe. Die kost hem 45 balen koffiebonen...

Juan voelt zich genomen, fijngemalen en vakuüm-verpakt door de wereldhandelsstructuren. Hij wordt opstandig, net zoals zijn buurman. Ze sluiten zich aan bij de bevrijdingsbeweging...

Nu verliezen de handelaren uit het rijke Noorden hun keurige statistiekemmen gezicht. Ze komen bewapend met bommen, napalm, deskundige folteraars. Maar tegen deze verdrukking in groeit de strijd voor vrijheid en gerechtigheid. Er komt een eind aan onderdrukking, diskriminatie en uitbuiting, waar ook ter wereld, want BOONTJE KOMT OM ZIJN LOONTJE.

(tekst paalkrant 3 in het kader van de koffie-actie).

6.5.6. ontrafeling

Noam Chomsky en I. F. Stone zijn van die Amerikanen die ongelofelijk handig zijn in de techniek van de ontrafeling. Die bestaat uit linguïstiese tekst-analyse, waarvoor je overigens niet per sé een taalgeleerde behoeft te zijn. Neem b.v. een statement van of interview met de minister van ontwikkelings-samenwerking, zet voor elke zin een achtereenvolgend cijfertje en ga aan het werk. Wat zegt hij nou precies? Tegen wie gaat dat? Wat is het argument? Welke betekenis, of dubbelzinnige betekenis geeft hij aan een woord of een situatie? Wat wil hij precies? Neemt hij in die ene zin terug wat hij in de andere zegt? Welke bronnen hanteert hij en is dat korrekkt gedaan? Zijn de citaten juist en volledig gebruikt? Enz.! Dat is bar interessant werk voor enkele taalgevoeligen, en meestal is de winst die dat karwei oplevert aanmerkelijk. Daar kan mee gewerkt worden. Eventueel kan zo'n speech of interview per regel genummerd en ontrafeld, weer gepubliceerd worden. Zo zou het ook interessant zijn om een toespraak van de ex-president van de VS, Lyndon Johnson, naast een toespraak van Richard Nixon te leggen met betrekking tot respectievelijk het zenden en terugtrekken van grote Amerikaanse troepenkontingenten naar en uit Vietnam. De motivaties voor het een zowel als het ander zijn n.l. ongeveer gelijk. Deze ontrafeltechniek kan ook met succes worden toegepast op clichés, slogans, frasen. Die zijn er bijzonder veel in omloop. Pak ze op, probeer ze te demonteren of om te keren. Het zijn net handgranaten.

6.5.7. herbenoeming

'Het niet erkennen en anders-definiëren van sociale normen is altijd een potentieel revolutionaire daad', schrijft Peter Berger in 'sociologies denken'. Het anders-definiëren noemt hij een sterke techniek ter bewerking van fundamentele veranderingen: 'sociale sabotage'. Ook Stokely Carmichael heeft zich steeds bijzonder beziggehouden met de kwestie en het belang van definiëren en benoemen. Door middel van woorden, zegt hij, worden waarden, de gevestigde normen in stand gehouden. 'Zij die het recht bezitten de werkelijkheid te formuleren, zijn heer en meester over de situatie'.¹⁶⁸ Die 'woorden' worden ons van kindsbeen af ingeprent, met alle bijbehorende associatiestromen en waarderingen. Ze worden zo eindeloos nagepraat,

dat ze vaststaande waarheden worden, waarvan mensen klaarblijkelijk nog maar moeilijk af kunnen komen. En toch: wie het verstaat om te her-definiëren, te her-benoemen schept rechtstreeks voorwaarden voor revolutie. Stokely Carmichael geeft veel voorbeelden van deze linguïstiese rebellie. Achter deze paragraaf wordt bij wijze van model een stukje 'her-benoeming' afgedrukt zoals hij die ten beste gaf. In de dagelijkse sociale werkelijkheid struikel je over de mogelijkheden tot zulke her-definities. Let eens op de nieuwsberichten b.v. Amerikaanse veiligheidsagent blijkt door de Tupamaros vermoord; volgende bericht: zuidvietnamese troepen hebben 120 guerrilla-soldaten buiten-gevecht-gesteld: Wat een waarde-oordelen zitten er in die schijnbaar-objektieve berichtgevingen. De taal is een van de machtigste mogelijkheden tot overheersing, tot manipulatie, tot geschiedvervalsing en misvorming van menselijke karakters; maar dus ook een van de machtigste middelen tot radikale omvorming van de maatschappij. Op een andere wijze komt deze macht nog uitgebreid terug onder de 'ontroltechnieken'.

model

Ik zou met de kwestie van de definities willen beginnen door het citeren van een van mijn lievelingsboeken: 'Alice in Wonderland' van Lewis Carroll. In dat boek vindt een debat plaats tussen Humpty Dumpty en Alice over de moeilijkheid van definities. Het gaat ongeveer zo:

'Als ik een woord gebruik', zei Humpty Dumpty op een beetje minachtende toon, 'dan betekent het niets anders dan ik bedoel. Niets meer en niets minder'.

'Het is de vraag of je woorden zoveel betekenissen tegelijk kunt geven', zei Alice.

'Het is de vraag', zei Humpty Dumpty, 'wie de baas is. Dat is alles'.

Ik geloof dat Lewis Carroll daar gelijk in heeft. Zij die het kunnen uitmaken zijn de baas. En de westerse maatschappij heeft het steeds kunnen uitmaken en daarom was zij de baas. We zullen dit moeten laten volgen door een heleboel voorbeelden, omdat ik meen dat vandaag de dag in het Westen de blanke jeugd van mijn generatie geen notie heeft van zijn eigen onderbewuste racisme. Om te beginnen omdat ze het

geschrijf in het Westen heeft aanvaard dat de geschiedenis verwoest, gedeformeerd en omgelogen heeft. Daarmee is die jeugd van start gegaan met de fundamentele aanmatiging van superioriteit die op zichzelf nauwelijks te herkennen is. De grote negentiende eeuwse negerleider Frederick Douglas zei eens, dat alleen wanneer een slaaf ophoudt zijn meester te gehoorzamen, die slaaf dan en dán alleen op weg is naar zijn bevrijding. Een eeuw later zei Camus hetzelfde op de eerste pagina van zijn boek 'Rebel', waar staat dat pas wanneer een slaaf ophoudt de definities van zijn baas te aanvaarden, hij dan en dán alleen in beweging begint te komen en een leven voor zichzelf zal kunnen scheppen. Dat is heel belangrijk. Wat de mensen van de Derde Wereld vandaag de dag te doen staat, is in de eerste plaats de definities die het Westen hun heeft opgedrongen niet langer aanvaarden. Laten we een paar voorbeelden geven. In de eerste plaats vertellen alle geschiedenisboeken dat er niets gebeuren kan zonder dat er eerst een blanke aan te pas komt. Als je welke blanke dan ook vraagt wie Amerika ontdekt heeft, zal hij je vertellen 'Christopher Columbus'. Als je vraagt wie China ontdekt heeft, antwoordt hij 'Marco Polo'. En als je zoals ik datzelfde zou vragen over West-Indië, dan zou u net als ik te horen krijgen dat ik pas ontdekt werd, toen Sir Walter Raleigh een ankerplaats voor zijn schip zocht en bij ons terecht kwam, mij vond en zei: 'Hé, ik heb je ontdekt, whoopie.' En daarmee begon mijn geschiedenis. Laten we het racisme in die bewering eens nader bekijken. Laten we het eens heel precies bekijken. Columbus heeft Amerika helemaal niet ontdekt. Misschien was hij wel de eerste blanke waarvan wij weten dat hij daar voet aan wal heeft gezet. Maar er waren daar vele mensen voordat Columbus er kwam. Ongelukkigerwijs waren die mensen geen blanken, jammer voor het blanke Westen, des te beter voor ons dat ze niet blank waren. Maar we zien dat de blanke maatschappij bewust of onbewust altijd weigert het bestaan van niet-blanken te erkennen. Daaruit volgt dat waar ook ter wereld geen mens uit de Derde Wereld ooit iets gedaan kan hebben voordat een blanke zich ermee ging bemoeien. We hebben dus een situatie, waarin geschiedenis wel geschreven is, maar gedeformeerd. Van alle leugens die het Westen ooit beweerd heeft, is de grootste zichzelf Westerse beschaving te noemen. Nu zijn we de hele geschiedenis door de ogen van

die Westerse beschaving aan het bestuderen, wat tot resultaat heeft dat de rest onbeschaafd zou zijn. Blanke jongeren die dat nu lezen, merken niet eens dat men ze op die manier wijs maakt dat ze superieur zijn aan wie dan ook omdat zij en hun soort de beschaving voortgebracht hebben. In het beste geval is dit een misgreep, in het slechtste (en dat is de meest voorkomende) een smerige leugen. Ja. De Westerse beschaving was alles, behalve beschaafd. Men vertelt ons dat de Westerse beschaving begon bij de Grieken en dat Alexander de Grote daar het toppunt van was. Alles wat ik me van die Grote Alexander kan herinneren, is dat hij op zijn zesentwintigste huilde omdat er geen volkeren meer uit te roeien, te plunderen of uit te moorden waren...'¹⁶⁹

6.6. onthullingstechnieken

6.6.1. demystifikatie

De onafhankelijke Amerikaanse journalist I. F. Stone, die we al verscheidene keren in dit boek zijn tegengekomen, verstaat de techniek van de demystifikatie als weinigen: achter het rookgordijn van officiële uitlatingen, cijfers, interpretaties, gedragssimulaties en -motivaties de werkelijkheid zien te ontcijferen, om deze uiteraard vervolgens te publiceren. Zo wist hij de officiële lezing van b.v. het Tonkin-incident, destijds de aanleiding voor de grootscheepse Amerikaanse militaire inmenging in Vietnam, door te prikken. Het geheel bleek te zijn geensceneerd.¹⁷⁰ Ralph Nader is nog zo'n Amerikaan, de man die het bestond General Motors op zijn nummer te zetten wegens de onveilige auto's, en die daarna voedingsmiddelen aanpakte en vervoer. Hij wist met documenten en cijfers b.v. te bewijzen, dat van de 780 miljard dollar die Amerikanen jaarlijks aan consumptiegoederen en diensten uitgeven, 200 miljard te loor gaat door fraude, prijsafspraken, illegale verkooppraktijken, bedrieglijke verpakking etc.¹⁷¹ Dat soort demystifikatiewerk kan zich betrekken op allerlei autoriteiten, van staat en bedrijfsleven, kerken en vakbonden. Het wezenlijke werk van deze techniek is: geduldig en konsekvent kranten lezen en knippen, jaarverslagen opvragen en doornemen, alle kamer- en commissieverslagen, plus schriftelijke vragen en antwoorden, rapporten, documenten. Vervolgens alle gegevens over het te onderzoeken onderwerp op een rijtje zetten, struktu-

ren en de tegenspraken, lege plekken, verschillen in interpretaties eruit halen. Demystifikatie vergt veel werk. Maar wie eenmaal zover gevorderd is, dat er wat gepubliceerd kan worden, krijgt hulp van anderen in de vorm van nadere informatie, kritieken etc. Op deze wijze werkend komen de goede actiegroepen aan hun materiaal. Met betrekking tot het bedrijfsleven, met name multinationale ondernemingen, is de laatste jaren veel ervaring verkregen in het verzamelen en interpreteren van gegevens daarover. Ten onzent is het de Stichting Onderzoek Multinationale Onderneming (SOMO) die dit soort kennis en kunde vertegenwoordigt.¹⁷² Het interessante bij deze techniek is, dat ook de onthulde zelf komt helpen als er eenmaal gepubliceerd wordt. Hij gaat tegenspreken, overlegt andere documenten. De directie van De Kruithoorn maakte zich destijds, op een perskonferentie reagerend op de eerste gebrekkig gestencilde publikatie van de actiegroep, zo kwaad, ze verzekerde wel zestig fouten in het stencil te hebben gevonden. Toen de journalisten, bijzonder geïnteresseerd, vroegen om die fouten eksakt aan te geven, kwam de directie niet erg ver. Onthullend. Social actionists moeten allemaal iets van Nader en Stone hebben. Samen kunnen ze bedrijf voor bedrijf, instelling voor instelling doorlichten, met behulp van stukken, kranten, bevriende arbeiders, kamers van koophandel, kerken, oude archieven. Zodat de waarheid opdaagt.

6.6.2. polarisatie

Tegenstellingen die er zijn, maar verhuld en niet onmiddellijk zichtbaar, moeten onthuld worden en vervolgens verscherpt als ze te maken hebben met de wezenlijke inzet van sociale actie: de techniek van de polarisatie kan daartoe bijdragen. Sommigen vrezen die polarisatie, die onthulling en verscherping van de tegenstellingen. Maar dan vergeten ze dat het hier gaat om een radikale strijd om de macht, de soevereiniteit en het gezag, sociale kondities voor het 'mens-zijn' met het meest wezenlijke daarvan rechtstreeks te maken hebben. Anderen waarschuwen voor 'backlash', dat is de verrechtsing die als effect van het linkse ageren optreedt. Maar die waarschuwing is lang niet altijd ter zake: backlash is het ene effect van polarisatie, het andere is winst voor de revolutionaire krachten. Het middenveld, de zwijgende meerderheid, wordt verkleind.

En voorlopig is dat al een aantrekkelijke doelstelling, de maatschappij wordt erdoor gedynamiseerd, en dat is grondconditie voor welke verandering ook. Dus als b.v. het feit dat bouwvakbonden van NVV en NKV, tegen het regime van hun vakcentrales in, hun leden een stemadvies ter zake van de verkiezingen geven, dan polariseren ze inderdaad binnen de vakbeweging.

Bij polariseren gaat het er dus om de polariteit die er in de maatschappij bestaat bloot te leggen, onder de pogingen tot verhulling weg te krabben. De polariteit tussen bezittende en arbeidende klasse, tussen macht en onmacht, tussen top en basis. Wie die polariteit ontkent is uit op handhaving van de macht van de eigen pool. Bij het harmonie-model hebben juist diegenen belang die in de bestaande samenleving de macht bezitten. Toen ten tijde van de vakbondsakties (prikstakingen voorjaar 1973) werkgeversleider Prins met een vies gezicht industriebondleider Piet Brussel toeriep dat het wel leek alsof het de vakbeweging om de macht was te doen, werd de laatste zeer verontwaardigd. Hoe kon die Prins het denken! Vakbondsakties zonder polarisatie - alsof het inderdaad niet om de macht gaat! - bevestigen het heersende machtssysteem. Dan moeten er leden zijn en kritiese randgroepen, die zo'n vakbewegingsactie van binnen uit radikaliseren, en door het blootleggen van de polariteit, waarin die vakbeweging heeft te functioneren, de leden klasse-bewuster maakt.

6.6.3. *jagen en spioneren*

Jagen houdt in dat men een bepaalde machtsgroep, een autoriteit, instelling of communicatiekanaal hinderlijk volgt, systematies en konsekwent doorlicht, dokumenteert, fotografeert, op de band vastlegt, met de bedoeling veelal te publiceren of tegenactie te kunnen beramen. Spioneren is het onopgemerkte jagen en hinderlijk volgen. Jagen en spioneren zijn vaak nodig om precies het tegendeel te doen van wat de betrokken machthebbers of organisaties willen: het openbaar maken van gegevens die men geheim wil houden, het bekend maken van de werkelijke bedoelingen van bepaalde maatregelen, plannen, bedrijfssluitingen. Men beweert vaak, dat dit soort activiteiten onzedelijk zijn, niet geoorloofd. Tijdens het Dennendalkonflikt werden de bestuursbanden ontvreemd en gepubliceerd in Vrij Nederland. Dat mocht niet, werd beweerd. Als dat al zo

is: wat er aan bestuursdaden door die banden bekend werd mocht nog veel minder. Tenslotte wordt in sociale actie niet gejaagd en gespioneerd voor handhaving van machtige belangen, het veilig stellen van ondemokratiese autoriteiten, voor 'vreemde mogendheden', maar ter wille van vervreemde en uitgebuite mensen, terwille van mensen op wie aanvallen worden beraamd.

Objekten van jagen en spioneren zijn de betrekkingen tussen leiders in de politieke en de ekonomiese wereld, is geheim bedrijfsbeleid, handel met rechtse junta's, registratie van gegevens die burgers niet geregistreerd willen hebben, handjeplak achter de schermen van demokratiese organen tussen overheden en ekonomiese machten, belangengroepen die door bestuurders worden vertegenwoordigd buiten die belangenorganisaties etc. Waar we op min of meer normale wijze aan gegevens kunnen komen, volgen we uiteraard die weg. Vakbondsleden hebben het recht te vragen naar de beleggingen van hun kontributie- en weerstandsgelden. Waar blijkt dat die gelden zijn belegd in aandelen in concerns, die door de bonden moeten worden bestreden, kunnen ze dan actie voeren voor andere beleggingen van hun centen. Naar geheime kontrakten tussen B en W en de projektontwikkelaar ter stede kan eerst in de gemeenteraad gevraagd worden etc. Maar komen de gegevens niet op tafel, dan zijn technieken als jagen, posten, hinderlijk volgen en spioneren noodzakelijk.

6.6.4. *image-beschadiging*

Het zweedse bedrijf ASEA (elektronika) moest zich destijds uit het internationale konsortium tot bouw van de Cabora Bassadam in de Zambesi (Mozambique) terugtrekken omdat zweedse jongeren erin waren geslaagd het image van ASEA behoorlijk te beschadigen. Tot en met de film 'Made in Sweden' (waarvan elke vergelijking met bestaande personen en situaties ad rem was) funktioneerde in dit raam. Niet omdat zoveel 'Zweden zoveel minder bij ASEA kochten, maar omdat het bedrijf enorme wan-publiciteit kreeg, moest het van kollaboratie met het portugese koloniale schrikbewind afzien. Zo is ITT het symbool geworden van de zogenaamde 'a-politieke' concerns die zich driftig en actief bemoeien met de politiek¹⁷³ Philips van braziliaans foltertuig, de Shell - als óns lid van de 'oliezeven' - van exploitant van producenten én konsumenten.

Laat ieder zijn ware gezicht tonen, hetgeen betekent: vernietig het valse imago: van de Shell, die met een schone brochure het door haar zelf vervuilde milieu bestrijdt, van Esso, dat een katalogus van milieu-actiegroepen uitgeeft, van bestuurders die inspraak voorwenden maar de beslissingen allang genomen hebben, van politici die op hun kongressen of voor de verkiezingen progressief doen maar later alles bij het oude houden.

6.7. ontroltechnieken

6.7.1. rolbewustmaking

De maatschappij maakt de mens tot wat hij is en houdt hem in die rol door de mechanismen van de greep van de macht. En tegelijkertijd: de mens is op bepaalde voorwaarden in staat die maatschappij zijn medewerking op te zeggen, uit zijn rol te stappen en zijn sociale kostuum af te leggen. De sociale werkelijkheid kan niet bestaan als zij niet bevestigd wordt, als de spelers niet hun rol willen spelen zoals het draaiboek dat voorschrijft. De sociale rollen, met al hun implicaties van gehoorzaamheid en volgzzaamheid, bevestigingen van de signalen die van de machthebbers en hun apparaat komen, met al hun gedragsmatige bevestigingen van de gemeenschappelijkheid van waarden en symbolen, zijn de scharnieren van het bestel. De technieken van het ontrollen zijn dan ook uiterst fundamenteel voor sociale transformatie. Ze beginnen bij de techniek van de rolbewustmaking. Dat kan op vele manieren gebeuren. Peter Berger vestigt de aandacht op de engelse journalist-kritikus Stephen Potter, die zijn figuren in boekjes als 'Supermanship' en 'One-upmanship' ruimschoots 'sociale sabotage' laat plegen en zo zijn hele sociale omgeving verward.¹⁷⁴ Peter Berger tekent daarbij aan: 'Indien zijn morele vooroordelen hem dit toestaan, kan de lezer de bruikbaarheid van Potters sociale-afbraak techniek gemakkelijk beproeven. Laat hem maar eens voorwenden een tolerante doch beginselvaste geheelonthouder te zijn op een cocktailparty, of een ingewijde op de één of andere mystieke kultus op een door methodisten georganiseerde piknik, of een psycho-analyticus aan een zakenlunch. In elk van deze gevallen zal hij waarschijnlijk merken dat het optreden van een speler die niet in het scenario past, een ernstige bedreiging vormt voor de rollen van de an-

deren die er wél in passen. Dergelijke ervaringen kunnen iemands visie op de samenleving plotseling ingrijpend doen veranderen: zij verschijnt niet langer als een indrukwekkend granieten gebouw, doch thans als een wankel poppenhuis van papiermaché.' Onze eigen medewerking is vereist om ons in de sociale gevangenis te begeven. Het proces van ontrolling begint bij het besef dáárvan. Deze techniek van rolbewustmaking kan ook gerealiseerd worden door het stellen van kritiese vragen overal daar waar uitdrukkingen worden gebruikt als 'je kunt niet anders', 'er is geen keuze', 'dat hoort nu eenmaal zo' en 'men doet zoiets niet'. Dat zijn de uitdrukkingwijzen van de sociale gevangene. Hij is zich er nog niet bewust van dat hij in feite wél keuzemogelijkheid heeft, dat hij 'men' aan zijn laars kan lappen, en dat 'wat hoort' door hemzelf kan worden uitgemaakt. De situatie waarin wij leven kan zich niet handhaven als we haar niet erkennen. Door het wekken van dit besef wordt ook de 'kwade trouw' zichtbaar. Wie eenmaal beseft dat hij kan kiezen, kan nog wel de verkeerde keuze maken, maar kan zich niet meer verschuilen achter een vermeend gebrek aan keuze. De kwade trouw is dan vaststelbaar. Roldbewustzijn is de eerste fase van dynamisering van de samenleving. Het brengt de leiders in verlegenheid, legt enorm beslag op de communicatiekanalen, en vreet aan de vooronderstelde consensus van het maatschappelijk gebouw.

6.7.2. roldistantie

Bewust-zijnde van onze rol kunnen we ons ervan distantiëren als deze ons niet bevalt of niet in overeenstemming is met onze opvattingen van rechtvaardigheid en vrijheid. Roldistantie wil zeggen dat men de opgelegde rol wel speelt, maar dit zo stipt en zonder enig overwicht doet, daarentegen met zoveel voorbehoud en gebrek aan innerlijke overtuiging, dat deze rol in feite systeem-ondermijnend gaat werken. Ogenscheinlijk, uiterlijk gesproken wordt de gevraagde rol dus wel gespeeld, maar zeer bewust zonder overtuiging, of misschien met een geheel andere bedoeling dan die welke het sociaal systeem ermee heeft. 'De inlander gedraagt zich slaafs ten opzichte van zijn blanke meester en beraamt intussen plannen voor de dag waarop men alle blanken de strot zal afsnijden...', zegt Peter Berger. 'Roldistantie geeft het punt aan waar de marionet een Pallas wordt - het poppentheater wordt echt toneel. Het scena-

rio, de regie en het repertoire waartoe de eigen rol behoort, verdwijnen vanzelfsprekend niet. Doch men speelt zijn rol nu volkomen bewust. Zodra dit gebeurt ontstaat de onheilspellende mogelijkheid dat Paljas uit zijn rol valt en de tragiese held gaat spelen, of dat Hamlet bokkesprongen gaat maken en onfatsoenlijke liedjes gaat zingen. Wij herhalen het: alle revoluties beginnen met veranderingen in 'het bewustzijn'.¹⁷⁵ De wereld van vanzelfsprekendheden wordt ernstig in gevaar gebracht door roldistantie. De dienstplichtige die in dienst gaat onder protest, en daarom ook geen enkele medewerking geeft aan zaken die niet wettelijk-verplicht tot zijn militaire taak behoren, ondermijnt deze zuil van ons sociaal systeem.¹⁷⁶ Hij gedraagt zich in het grensgebied van roldistantie en rolweigeren. De dienstplichtige die inderdaad in dienst komt maar daarmee bedoelt er de nodige technieken te leren die hij voor guerrilla-strijd wil gebruiken, hanteert zijn roldistantie zelfs als manipulatie. Kortom, vanuit rolbewustzijn en roldistantie liggen er weer vele nieuwe mogelijkheden tot transformatietechnieken open ... 'het imago van de koning zakt in elkaar voor de troon gaat wankelen'.

6.7.3. rolweigeren

In het verlengde van beide voorgaande technieken ligt die der rolweigeren. Dat betekent precies wat het zegt: de rolweigerer vertikt het om een rol te spelen die hij door het sociaal systeem geacht wordt te spelen. Die rolweigeren kan plaats vinden tegen de verwachtingen, de kodes, de sociale controles in, zij kan ook tegen verplichtingen en sankties-opweigeren ingaan. In dat laatste geval neemt de rolweigeren de vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid aan. Degene die weigert in militaire dienst te gaan, ook nadat zijn beroep op de wet gewetensbezwaren niet erkend is, weigert formeel, en tegen sankties in, zijn rol. Op vrij grote schaal is zo'n rolweigeren, tegen sankties in, realiteit geworden bij de in 1970 in Nederland gehouden volkstelling. Ook de weigeringsactie tot het betalen van de Kalkar-Heffing en de milieu-belasting zijn voorbeelden van vrij massale burgerlijke ongehoorzaamheid.¹⁷⁷

In deze gevallen spreken we van rolweigeren als verzet, burgerlijke ongehoorzaamheid. Rolweigeren kan evenwel ook betekenen dat men rollen weigert die weliswaar niet wettelijk zijn voorgeschreven, maar waarop stellige verwachting, promotie-

kansen, aanzien, de buurt e.d. drukken. Weigeren een geheim te bewaren als dat door de weigerer sociaal-ontoelaatbaar wordt geacht, het weigeren van een kompromis dat de eenheid van de organisatie naar buiten redt, het weigeren van 'de mantel der liefde', van door 'meerderen' uitgesproken verwachtingen t.a.v. sociaal-politieke instelling etc. valt allemaal onder rolweigeren. Ook het weigeren van verantwoordelijkheden, taken en functies, eerbewijzen, waarvan 'men' veronderstelt dat je ze zult aksepteren, kan beslissende betekenis hebben.

Terugkomend op de weigeren als 'burgerlijke ongehoorzaamheid' moeten we nog ons zintuig ontwikkelen voor het onderscheid tussen 'mis-daad' en 'wel-daad', tussen 'delikten' en 'kreatieve veranderingen'. Wat een afwijking, misdaad, delikt is wordt uitgemaakt door de heersende maatschappelijke macht. Peter Berger zegt daarover: 'De meester verwacht een buiging, en in plaats daarvan geeft de slaaf hem een slag in het gezicht. Het hangt natuurlijk van de veelvuldigheid van deze voorvallen af of wij ze beschouwen zullen als individuele 'deviaties' dan wel als sociale 'desorganisatie', om in sociologische termen te spreken. Wanneer een individu de sociale definitie van economische rechten weigert te aanvaarden, hebben wij met een crimineel verschijnsel te maken, met die deviaties namelijk, die in de criminele statistieken vermeld worden als economische delikten. Doen echter grote groepen onder politieke leiding hetzelfde, dan hebben we te maken met een revolutie, hetzij in de vorm van het verwezenlijken van een socialistische samenleving, hetzij, iets minder radikaal, in de vorm van het invoeren van een volkomen nieuw belastingstelsel.¹⁷⁸ Het zal dus onmogelijk zijn om revolutionaire processen op gang te brengen zonder 'krimineel' te handelen, 'delikten' te plegen en 'misdaden' te begaan.

De reeds genoemde pacifistische rolweigerer Thoreau schreef in zijn brochure over burgerlijke ongehoorzaamheid: 'Indien de staatsmachine van ons een instrument van onrecht jegens onze naaste wil maken, overtreedt dan de wet. Laat uw leven dan een tegenbeweging zijn die de machine stopzet'.¹⁷⁹ De techniek van de rolweigeren is een oproep tot zulke criminele weldaden. Wanneer grote groepen het doen, is er sprake van revolutionaire processen. Daarom was die anti-volkstellingactie zo relevant voor social actionists. De actie moest trachten in bredere kringen besef te wekken voor de technokratische machtsver-

hoging van het bestaand sociaal systeem en de grote stabiliteit daarvan die het gevolg van zulke almachtsneigingen is. De techniek was die van de rolweigeren, de burgerlijke ongehoorzaamheid. Als enkelingen zo'n verplichting weigeren is dat crimineel. Maar als b.v. tenminste tienduizend mensen dat doen, betoogde de hoogleraar in het recht prof. Van Agt in De Volkskrant¹⁸⁰ dan kan het sociaal systeem daarop moeilijk adequaat reageren: het zou dan zelf toegeven, publiekelijk en gedetailleerd, dat het aangetast wordt in zijn basis, én de geïnstitutionaliseerde rechtspraak zou verstopt raken door al het juridische werk dat gedaan moet worden. Het zijn niet slechts tienduizend, maar tienduizenden rolweigerers geworden, waaronder velen die voor het eerst van hun leven 'nee' zeiden, vaak met veel pijn en moeite, en lang niet altijd op gelijke sociale motivatie. Maar ettelijke tienduizenden hebben zich toch een vrijheidsinjectie weten toe te dienen in de sociale gevangenschap waarin ze zich bevinden. Dat smaakt naar meer. Daar zit een weekend proefverlof in.

6.7.4. *rolomkering*

Het maatschappelijk bestel probeert steeds rolweigeren die niet meer tegen te houden zijn, op de een of andere wijze te kanaliseren en als uitzonderingen te sanktioneren. Zo ontstaan wetten op de gewetensbezwaren van minderheden bijvoorbeeld. De hantering van de wet op gewetensbezwaren tegen militaire dienst speelt ons een uitstekend model in handen van de techniek van de omkering.

Wanneer iemand eenmaal de procedure die deze wet voorschrijft doorlopen heeft, en hij is als 'gewetensbezwaarde' erkend, dan begint het gehele sociaal systeem hem als zodanig te behandelen: Men dient respect te hebben voor dezulken. Het getuigt van zedelijke moed om zo persoonlijk 'nee' te zeggen tegen alle geweld. In het algemeen redden wij mensen het niet om zo idealistisch te zijn. Wij leven nu eenmaal in een gebroken wereld. Maar het is goed dat er enkelingen onder ons zijn, die getuigen van een 'eschaton', van een wereld vol vrede en gerechtigheid. Pet af voor zulke hoogstaande mensen. Eigenlijk zijn ze te goed voor deze wereld... Daarom is een gewetensbezwaarde pas een social actionist, als hij zich bewust 'dienstweigerer' noemt en zich niet laat vastprikken op een geweten als een orgaan dat náást het politieke, het sociale,

het economische en kulturele funktioneert. De mensen van de betrokken afdeling van Defensie reageren altijd scherp als niet hún woordkeuze ('gewetensbezwaarde') wordt gebruikt. Terecht, even terecht als het is dezulken tóch dienstweigerers te noemen. Het ligt er maar aan van welke kant uit de zaak benaderd wordt. Dit ene model moge duidelijk maken wat de betekenis van rolomkering is en hoe andere mogelijkheden gevonden kunnen worden. Daar kunnen we ook de bijbel op naslaan. Hoe kwam Ezau ánders aan zijn eerstgeboorterecht en kon het 'rijk der hemelen' beloofd worden aan moordenaars, dieven, hoeren? Jammer genoeg hebben christenen van 'omkering' békering gemaakt, hetgeen in het sociaal systeem weer netjes past.

6.7.5. *de-sanktioneren*

Het ontkrachten van sankties, die op rolweigeren staan, verhoogt uiteraard de mogelijkheid en vrijheid tot zulke weigeren en kan daardoor bijdragen tot het dynamiserings- en bewustwordingsproces dat voorwaarde voor revolutie is. 'Niet-aanpassing aan het systeem teneinde dit fundamenteel te veranderen' (Milikowski) vooronderstelt verlaging van de gevoeligheid voor sankties.

Promotie van creatief onaangepast gedrag komt voor een deel neer op het ontregelen van sankties door sanktie-ongevoeligheid. De sensitivity-trainingen die, enkele jaren geleden geïmporteerd uit Amerika, als een werkelijke rage door de samenleving gaan, doen aan het sociaal systeem geen afbreuk en lopen het gevaar dit stelsel wél steviger te onderbouwen. In elk geval zijn óók, en méér nodig in-sensitivity-trainingen, namelijk met betrekking tot gevoeligheid voor sankties vanwege het systeem. Milikowski's 'rationalisatie', langs de weg van inzicht komen tot kansen op meer vrijheid (dus ook voor onaangepast gedrag) biedt hier goede aanknopingspunten. Sankties verstaan we daarbij niet alleen als wettelijke strafbedreigingen. Ook andere factoren werken sanktionierend, weerhouden van onaangepast gedrag, van rolweigeren en roldistantie. Maar allereerst de wettelijke sanktionering. Hoe is die precies? Veertien dagen hechtenis of 500 gulden boete, zei iedereen rond de volkstelling. Afsluiting van de stroomvoorziening, vreesden de Anti-Kalkar-deelnemers totdat een hoogleraar een proefproces tegen een Centrale won! Wat is de wettelijk-bepaalde

máximale strafmaat? Wordt die vaak toegepast? Is er verband tussen aantal overtreders en strafmaat? Hoe werkt het sanktiesysteem precies? Wat is een proces-verbaal? Waar moet ik op letten? Hoe zit de rechtspraak in elkaar, hoe is een en ander ingericht, hoe verloopt een proces? Mensen die het weten kunnen of het al bij de hand hebben gehad, films en lezingen kunnen helpen inzicht te krijgen. Zolang dat inzicht er niet is, fungeert de angst voor het onbekende en dus voor de sanktie. Een andere weerstand op rolweigering is de sociale controle, de buurt, de kollega's. Ook die is voor een deel door inzicht weg te nemen. Angst voor wat de burens zullen zeggen als er politie aan de deur komt, valt te verminderen door van te voren die burens in te lichten, erop voor te bereiden; de kollega's kunnen bij voorbaat door discussies het een en ander te horen krijgen. Economische bedreigingen dienen vaak ook goed op een rijtje te worden gezet om ze terdege onder ogen te kunnen zien. Zijn er alternatieven voor mijn werkkring? Wie maakt de promotiekansen uit? Wil ik die eigenlijk wel? Het eigen gezin is voor velen ook vaak een remmende faktor. Een klimaat-schepping waarin dit soort zaken goed bespreekbaar zijn en verhoudingen waarin een van de leden er veertien dagen tussenuit kan zonder dat de boel in elkaar stort, kunnen tot grotere weerstand tegen sankties leiden. Bij de nog vrij aangepaste speelt ook regelmatig de soevereiniteit van de overheid een stevig woordje mee, en dat is dan doorgaans verankerd in godsdienstig-levens-beschouwelijke overtuigingen of tenminste gedragspatronen. Inzicht in de onaangepastheid van oude christelijke voortrekkers kan wellicht een helpende hand bieden. Waarom zouden we ze vereren als ze reeds eeuwen gestorven zijn en afwijzen als ze in onze maatschappij en onze tijd optreden? Door inzicht en training daarop kan met succes de sanktiegevoeligheid worden verlaagd, en kunnen daarvoor de kansen op onaangepast gedrag worden verhoogd.

6.7.6. *alternatie*

Het opbouwen van een soort 'tegensamenlevingen' en 'tegenstructuren, -normen, -gedragspatronen' houdt een belangrijk stuk sociale alternatie in. De zo ontstaande 'sub-wereld' kan veel betekenis hebben voor de sociale transformatie. De eerste betekenis is al, dat de vrees om als onaangepaste alleen te staan, wordt weggenomen. De 'geborgtheid' in de groep ver-

laagt de gevoeligheid voor de sankties van het heersende systeem. Vervolgens biedt de sub-wereld belangwekkende mogelijkheden om alternatieve exemplaries te ontwikkelen en zo anderen tot ontrol-activiteiten te inspireren. En tenslotte kan een sub-wereld ook belangrijke exercities inhouden, die, als eenmaal het sociaal systeem over het transformatieve 'nulpunt' komt, van waarde zijn voor het opbouwen van een nieuwe maatschappij, van nieuwe sociale structuren, normen, kodes, verwachtingen. Naarmate de verhoudingen zich toespitsen, ook kwantitatief, kan de tegenmaatschappij ook dwingende eisen stellen aan de 'normale' - die dan eigenlijk haar normen al aan het verliezen is.

Zo'n 'exstase' - buitentreding door de vorming van een sub-wereld of tegenkultuur - heeft echter ook duidelijk zijn gevarenkanten. Naarmate de tegen-samenleving zich verder van de gangbare verwijderd, verwijderd zij zich daardoor ook verder van haar basis. Extase is voorwaarde voor het dynamiseren van de samenleving, maar staat deze ook in de weg. Daardoor krijgen we vaak de paradoxale situatie te zien dat, naarmate groepen een afwijkender sub-wereld vormen, ze sterkere ideologische uitspraken doen over de noodzaak van solidarisering met de massa. De dialektiek van de tegenkultuur - haar noodzaak en haar gevaar - kan evenwel een syntese vormen met die van het werkzaam zijn binnen de dialektiek van de bestaande maatschappelijke structuren. Binnen de vakbeweging en erbuiten, in de legaliteit van het parlementair-politieke, en in de illegaliteit van de tegenkultuur. De 'eigen' groep, en het weer uitzwermen van de leden naar de organisaties van de maatschappij om daarbinnen hun werk te doen, horen als tegenpolen bij elkaar. In de eigen groep kan de nieuwe consensus worden gevoed, kan worden geschoold, sanktie-gevoeligheid worden verlaagd, strategie en taktiek ontwikkeld. In de organisaties van vakbeweging, buurt-en-wijkwerk, onderwijs, politiek worden de progressieve polen versterkt en de regressieve verzwakt door geduldig en takties werken.

6.8. **manipulatietechnieken**

6.8.1. *de-manipulatie*

Als een minister in een interne nota, niet voor publikatie bestemd, schrijft dat de laatste tijd een ware geboortegolf van

aktiegroepen te zien geeft, en dat het nodig is door het ontwikkelen van een subsidiesysteem daarover politieke en financiële controle te krijgen, en hij richt vervolgens, wél publiekelijk, een nationale kommissie voor het tweede ontwikkelingsdecennium van de Verenigde Naties op met de bedoeling basisactiviteiten te financieren, dan geeft zo'n minister heel karakteristiek aan wat manipulatie is. Het is maar een voorbeeld uit de tijd van minister Udink. De eigenlijke bedoelingen worden verzwegen of verhuld achter schijnbedoelingen of sekundaire. Ons sociaal systeem is een manipulatief systeem. De hele dag door en van alle kanten, tot en met de nieuwsberichten en de Sterreklame, worden we gemanipuleerd. Als uit berichten uit Tel Aviv blijkt dat er twee egyptiese straaljagers zijn neergeschoten, en volgens egyptiese bronnen zouden de vliegtuigen veilig zijn teruggekeerd, dan worden we gemanipuleerd. Het kan onbewust gebeuren, gekonditioneerd als ook de man is die het nieuws selekteert, maar het is feitelijke manipulatie. De taal biedt de meest grandioze mogelijkheden tot manipulatie. Door manipulatie wordt ieder op zijn plaats gehouden, in zijn rol en status, en door manipulatie wordt onze lust tot konsumptie steeds weer gegarandeerd... En dan zouden social actionists niet mogen tegen-manipuleren? Manipulerende bovenliggers kunnen door manipulerende dwarsliggers worden gedwarsboomd in hun geheime bedoelingen. Die moeten n.l. onthuld worden en daartoe mag en moet indien nodig ook de techniek van de manipulatie worden gebruikt. Onthulling van de heimelijke bedoeling betekent demanipuleren. Tegen-manipuleren kan gebeuren door - de heimelijke bedoeling kennende, doch deze ogenschijnlijk niet wetende - bewust en met ogen en oren open een eind in de val trappen. Om vervolgens verslag uit te brengen en de mechaniek zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven. De manipulator blijft dan met de zwarte piet zitten. En hem komt die joker toe. Pas ook op voor tolerantie; vaak is die manipulatief, dat wil zeggen zij heeft de bedoeling de aktie te ontcrachten. Accepteer de tolerantie tot op het punt dat de repressie zo duidelijk mogelijk uit de verf moet komen. Als te snel tegenvuur wordt gegeven, kan de tolerantie altijd een sneu gezicht trekken en de verongelijkte spelen. En dat is dan wéér een manipulatie.

6.8.2. *infiltratie*

Over het algemeen moeten social actionists de basis, het volk dat het slachtoffer is van een manipulatief systeem, niet manipuleren. Die basis moet juist leren de manipulatie te doorzien. Maar op machthebbers en kommunikatoren gericht kunnen bepaalde manipulaties betekenis hebben. Bijvoorbeeld de techniek van de infiltratie. Een infiltrant is iemand die uiterlijk de gevraagde rol speelt, maar met innerlijk geheel andere bedoelingen: om saillante gegevens te verkrijgen die voor sociale verandering onontbeerlijk zijn; of om van binnen-uit een organisatoriese samenhang te verzwakken; of om technische kennis en kunde op te doen die bruikbaar is voor transformatie.

6.8.3. *ordeverstoring*

Van infiltratie naar ordeverstoring is maar een kleine stap. Wim Bos van de Katholieke Werkende Jeugd verstoordde de aangename orde van de cocktail-party van internationale parlementariërs, Scheveningen 1970, toen hij de mikrofoon greep en de braziljaanse vertegenwoordigers de foltering in hun land voorhield.¹⁸¹ De utrechtse Kargadoristen verstoorden de orde van het VARA-televisieprogramma 'Een goed leven', toen zij in deze life-uitzending via chaotisering de mikrofoons wisten te bemachtigen en het programma konden overnemen, evenals de Katholieke Werkende Jongeren dat in een Brandpuntuitzending deden. Ze wisten niet wat ze met dit onverwacht sukses moesten doen, maar hun infiltrerende ordeverstoring was tot op dat moment technies knap. Een plotselinge demonstratie tijdens een kerkdienst, de verstoring van een tenniswedstrijd met een blanke zuidafrikaanse spelergroep, het zijn allemaal voorbeelden van de techniek van de ordeverstoring. Dat is niet gelijk aan rellen trappen. Ordeverstoring als sociale-aktietechniek is een goed geprogrammeerde, opzettelijk uitgevoerde infiltratie in andermans orde, teneinde die te gebruiken voor andere doeleinden.

6.8.4. *provokatie*

Provoceren kennen en kunnen we sinds de provobeweging wel. Het is door uitdagende handelingen de tegenstander verder uit zijn tent lokken dan hij eruit had willen komen. Provokatie kan bijzonder onthullend werken, maar moet dan als een

gerichte techniek worden gebruikt. Niet zomaar provoceren in het wilde weg; dat heeft geen enkele zin en stoot de basis af. De techniek van de provocatie kan alleen met succes worden gehanteerd als er een concreet doel mee wordt beoogd en juist die krachten uit hun tent worden gelokt, die de actionist bedoelt te provoceren om de basis in de gelegenheid te stellen er een betere kijk op te krijgen.

6.9. wederrechtelijkheidstechnieken

6.9.1. *staking*

Vooruitgrijpend op de resultaten van de parlementaire behandeling van de stakingswetgeving, delen we de staking maar vast bij de wederrechtelijkheidstechnieken in. Een staking is een georganiseerde massale tijdelijke rolweigering, die bedoelt sociale veranderingen af te dwingen. Die rolweigering hoeft niet alleen de faktor arbeid te betreffen, maar kan ook op terreinen als consumptie, studie, transport, communicatie gebruikt worden. De techniek van de staking vooronderstelt uiteraard massaal deelnemen in organisatorische verbanden. Vakbeweging, organisaties van wijken, consumenten, studenten en scholieren kunnen deze techniek hanteren, maar ook soms kleine, selekte groepen die saillante functies uitoefenen. Stakingen, begonnen om zeer concrete belangenbehartiging, kunnen door het verzet van de macht tegen wie gestaakt wordt, en tegelijk door scholing en ageren verbreed worden in hun doelstellingen: economiese strijd is uiteraard ook politieke strijd. Het is zelfs zo dat de grote massastakingen in de geschiedenis, die revolutionaire vormen aannamen, prakties alle begonnen zijn als akties ter verkrijging van weinig revolutionaire rechten. Rosa Luxemburg heeft in haar boek 'Massastaking, partij en vakbonden' veel van zulke stakingen geanalyseerd.¹⁸² Voor mensen die sociale aktie willen beoefenen zeer leerzame literatuur. Maar tevens waarschuwingen voor groepjes intellektuelen die van buiten uit stakingen en andere massa-akties van arbeiders en wijkbewoners binnen dringen om te proberen al te mechanisties het onderste uit de kan te halen. Die krijgen doorgaans het lid op de neus. Niet de leiding overnemen, maar solidair zijn door faciliteiten, diensten, kennis ter beschikking te stellen, is in zulke akties de taak van intellektuelen die mee willen doen.

6.9.2. *sit-down*

Op vele plaatsen in onze maatschappij behoort niet te worden gezeten. B.v. niet op een verkeerskruispunt, of in een toegang tot een bankgebouw, een gemeentehuis of politiebureau. Op andere plaatsen behoren alleen maar bepaalde mensen te gaan zitten. Op al deze plaatsen kan de techniek van de sit-down worden toegepast. We zetten ons er neer, geven aan waarom en blijven vervolgens rustig zitten, ook nadat we driemaal zijn gesommeerd door de desbetreffende autoriteiten om op te staan en te vertrekken. Zonder verzet te bieden laten we ons vervolgens verwijderen. We zorgen voor een verslaggeverij, die mogelijkheden van procederen steunt voorzover de verwijdering strijdig was met de rechten van de mens.

6.9.3. *kraking*

Al wordt het wederrechtelijke karakter van de kraking van huizen en andere panden ten behoeve van woningzoekenden langzamerhand door inpassing in het sociaal systeem vermilderd, kraking blijft vooralsnog een techniek die in het kader van sociale aktie gehanteerd kan worden. De ervaringen op dit gebied zijn dank zij Kabouters en krakersgroepen alom in den lande zodanig, dat niemand meer ernstige fouten bij het hanteren van deze techniek hoeft te maken. Er dient wel voor te worden gewaakt dat de kraking niet tot een geïsoleerd stuk maatschappelijk hulpbetoon wordt. Door het kraak-arrest van de Hoge Raad¹⁸³ heeft deze techniek al een stuk van haar transformatieve betekenis verloren. De zorg voor de inwonende gezinnen en alles wat daarmee samenhangt legt op een krakersgroep daarenboven een last, die gemakkelijk de sociale-aktiekant wegdrukt. Als dit gevaar te groot mocht worden moet ook het kraken gekraakt worden, of naar een ander terrein met andere objektieven worden overgebracht.

6.9.4. *bezetting*

Het Maagdenhuis is bezet geweest, de Tweede Kamer voor een kort moment, diverse fabrieken waren in mei '68 door franse arbeiders bezet, James Forman en de zijnen bezetten het gebouw van de Raad van Kerken in Amerika, de Enkarbeiders bezetten hun bedrijf en de Nieuw Dennendallers de direktieket. Al die bezettingen hadden hun duidelijke motieven: demokratisering van de universiteit, ongedaan maken van

de beruchte loonmaatregel, het ten val brengen van het gaullisme, het eisen van herstelbetalingen, het voorkomen van de fabriekssluiting en het verdedigen van een stuk konkrete vernieuwing in de zwakzinnigenzorg. In al die gevallen blijkt dat de techniek van de bezetting doorgaans alleen maar dan met sukses gehanteerd kan worden als aanmerkelijke groepen in de samenleving deze bezetting als terecht erkennen, of minstens als niet ten onrechte. Dat neemt niet weg dat de techniek ook gehanteerd kan worden als machtsmiddel ter bereiking van structurele veranderingen binnen een kollektiviteit of sub-kollektiviteit; daar is dan wellicht de basis wel zover dat zij de aktie kan legitimeren. Er komt veel organisatories, takties, zakelijk werk bij de hantering van deze techniek te pas. Barrikadering, ravitaillering, kommunikatie scheppen problemen, die van te voren zo gedetailleerd mogelijk moeten worden voorzien en overzien. Met name moeten de bezetters-'binnen' hun georganiseerde handlangers-'buiten' hebben, en wel bij voorbaat.

6.9.5. *sabotage*

Sabotage is de maatschappelijke machinerie op de een of andere plaats onklaar maken. Dat kan gebeuren op het sociale toneel van rollen, zoals we al hebben gezien, dat kan ook gebeuren op technies terrein (kommunikatiemedia, transportmiddelen, energievormen, bouwprojekten etc.), op politiek terrein (valse berichten, verkeerde steekproeven, spreken beletten, etc.) of op administratief terrein (komputersabotage, verkeerde gegevens, persoonsverwisseling etc.). Sabotage en romantiek zijn met elkaar in strijd. De techniek van de sabotage moet a. een duidelijk doel, b. een duidelijk adres, en c. een heldere motivatie hebben, en die drie behoren ook bekend te worden gemaakt, wil sabotage zin hebben. Chaotisering kan een adekwate techniek zijn tot machtsovername in een maatschappij, waarin de revolutie een massabasis heeft. In onze westerse samenleving is dat (zeker vooralsnog) niet het geval. Het imago van de koning moet eerst nog in elkaar zakken. De techniek van de sabotage kan daarom alleen binnen de sociale-aktiestrategie funktionieren als deze aan de drie genoemde kondities beantwoordt.

6.9.6. *gewelddadigheid*

De drie kondities die vervuld moeten worden vooraleer de techniek van de sabotage, gegeven onze situatie, zinvol kan zijn, gelden in nog sterkere mate voor de gewelddadige technieken zoals de overval, de aanslag en de ontvoering. Romantici moeten van deze technieken afblijven en zich eerst bekwamen in de sociale sabotage. Romantisering of dogmatisering van het geweld is een gevaar dat revolutionairen, die niet geduldig genoeg hebben geanalyseerd, snel bedreigt. Revolutionaire veranderingen bewerkstelligen is allereerst een zaak van analyseren, strategie ontwerpen, taktieken en technieken hanteren. Fysiek geweld komt daarin vooralsnog nog niet voor. Maar de heersende maatschappelijke macht kan, in haar onwil tot radikale omkering, de veranderingsbeweging met geweld trachten te onderdrukken; met geweld van wapenen, maar ook met politiek en ekonomies geweld. Pas dan kan het noodzakelijk zijn om in uiterste instantie, na vervulling van een aantal voorwaarden, en met de beheersing die de warmte van de eind-doelstelling geeft, tegen-geweld aan te wenden. Nooit zal de social actionist, de revolutionair daarom als eerste geweld gebruiken; soms zal hij genoodzaakt zijn tot tegen-geweld over te gaan. Aan één van de voorwaarden, namelijk dat er verkelijk effekt van kan worden verwacht, is in onze westerse situatie nog allermint voldaan: de basisbeweging, die zo'n gewelddadige aktie zou kunnen herkennen als zijnde tegen-geweld, ontbreekt nog vrijwel geheel. Hier, in onze hoogontwikkelde samenleving is sociale sabotage daarom effectiever dan fysieke, is het losweken van mensen uit hun gefixeerde rollen daarom van meer betekenis voor sociale verandering dan het plegen van aanslagen. Intussen is er de les van Chili.¹⁸⁴ En Chili is minder ver weg dan het geografies lijkt: een maatschappij met een lange burgerlijk-demokratiese traditie, met een goed georganiseerde vakbeweging, behoorlijk ontwikkeld kader, met een zogenaamd apolitek, konstitutioneel leger, bleek een fascistiese terreur te kunnen voortbrengen die weinigen voor mogelijk hadden gehouden. Dat houdt een zeer reële, materialistiese les in: een leger is nooit apolitek, een burgerlijke demokratie wordt zo ontmanteld als deze niet langer de bestaande machthebbers beschermt, en er zijn altijd potentiële folteraars, geweldsfanatici en fascistiese bewegingen in een maatschappij voorhanden, die het beulswerk

van de kontrarevolutie willen opknappen. Het geweld komt altijd van rechts, economies, sociaal, kultureel en fysiek als het moet. Daarom is ons beste tegen-geweld de bewustwording van een dienstplichtig leger, het infiltreren van leger- en politiekazernes met onze akties voor bewustwording, politiek besef, scholing, VVDM, BVD (de witte) en andere organisaties binnen het leger doen daar al het nodige aan. Zij hebben nog veel meer steun nodig. Om geweld te voorkomen!

7. DE AKTIEGROEP

- 7.1. de groepsidentiteit
- 7.2. de structuur van de groep
 - 7.2.1. samenstelling
 - 7.2.2. discipline
 - 7.2.3. samenkomsten en taakverdeling
 - 7.2.4. besturing
 - 7.2.5. konflikt-oplossing
- 7.3. etiek
 - 7.3.1. rechtvaardiging moet nog volgen
 - 7.3.2. terugtrekken op de eigen verantwoordelijkheid
 - 7.3.3. het doel en de middelen

7. de aktiegroep

Sociale aktie, zoals in dit boek gedefinieerd, vindt niet alleen plaats krachtens de activiteiten van afzonderlijke, voor het voeren van sociale aktie gevormde groepen. Sociale aktie kan net zo goed een aktiviteit zijn van groepen in de vakbeweging, zelfs van de organisatie als zodanig. Sociale aktie kan gerealiseerd worden door staf en werkers van een vormingscentrum, door een bedrijfsledenkern, door een wijkorganisatie, door studentenvakbonden. Dat neemt weer niet weg dat we vaak vooralsnog te maken zullen hebben met expresselijk voor sociale aktie geformeerde groepen, binnen of buiten bestaande organisaties. Voorzover deze groepsvorming nodig is voor sociale aktie, moet zij voldoen aan een aantal voorwaarden, die in dit hoofdstuk en in het volgende over scholing en training worden omschreven.

7.1. de groepsidentiteit

De aktiegroep is om te beginnen een sociale eenheid, met alle kenmerken daarvan, alle eigenaardigheden ook die konstituerend zijn voor alle sociale eenheden. De drie factoren die bepalend zijn voor de konstitutie van een sociale eenheid - leiding, kommunikatie en gemeenschappelijkheid - liggen evenwel in een sociale-aktiegroep precies omgekeerd gelaagd als in het sociaal systeem dat bestreden moet worden. De gemeenschappelijkheid van waarden en symbolen, de identiteit van de groep is het allerbelangrijkste, en niet de leiders. Daarna komt de faktor van de kommunikatie, en dan de structuur van besturing en de leiding van de groep. Het is van groot belang ervoor te zorgen dat er deze orde van de konstituerende factoren van de groep is. 'Het belangrijkste is . . . dat zij onderling zulk een eenheid vormen dat zij één front kunnen maken tegenover de ideologie, de regels en de spanningen op het terrein waar zij werkzaam zijn'.¹⁸⁵ Het gaat erom dat de aktiegroep allereerst een gemeenschappelijke 'extase' heeft, een sub-wereld als een soort 'tegensamenleving' vormt, die de gemeenschappelijke aktie en alle participanten daarin de stootkracht, sanktieongevoeligheid en roldistantie geeft, die onontbeerlijk is voor het sociale-aktiewerk. Een sociale-aktiegroep wordt dus allereerst geconstitueerd door het feit van haar

eigen oriëntatie op waarden, doeleinden, verwachtingen, normen, die ze stelt tegenover de consensus waarop het heersende sociaal systeem rust.

Stokely Carmichael zegt in het boek 'Black Power' - na eerst met instemming V. O. Key te hebben geciteerd: 'Om zichzelf een plaats te veroveren in de gevestigde orde . . . moet een nieuwe groep zich inzetten voor een heroriëntatie inzake de waarden van de oude maatschappelijke orde' - dat we, om dit te kunnen doen, allereerst een nieuw begrip over onszelf zullen moeten vormen. Wat we primair nodig hebben is, dat we onze eigen geschiedenis en identiteit weer opeisen, en dat we ons losmaken van wat een kultureel terrorisme genoemd moet worden'.¹⁸⁶

De aktiegroep moet de sociale werkelijkheid herdefiniëren, herbenoemen in een poging om als groep een eigen identiteit op te bouwen. De sociale-aktiegroep die dat nalaat, kan misschien wel eens een aardige incidentele aktie organiseren, maar kan onmogelijk het keiharde werk van transformatie aan. Dat vergt een losweking van de 'O.K.-wereld-der-vanzelfsprekendheden' en een formulering van de eigen identiteit tegenover die van de heersende orde, die strikt voorwaardelijk is. Een sociale aktiegroep moet eerst haar gelederen sluiten voordat ze zich toegang kan verschaffen tot de open maatschappij. Deze groepsidentiteit en -solidariteit maken het de groep pas mogelijk om een infiltratie-, een strijd-, een onderhandelingspositie op te bouwen. Daarom moeten de drie eigenaardigheden van een sociale eenheid niet alleen in omgekeerde volgorde worden toegepast op de sociale-aktiegroep, er moet ook nog een vierde konstituerende faktor aan worden toegevoegd, de maatschappij 'buiten' de groep, het werkveld van de leden (de organisaties, wijken, beroepen), de machten die bestreden worden en hun reacties op de sociale aktie. De externe factoren - gezien vanuit de sociale aktiegroep -, de reacties op de groep of de leden ervan, zijn medebepalend voor de opbouw, de aard en de consensus van de aktiegroep.

Dit alles is geen pleidooi voor eeuwigdurende consensus-gesprekken, die elke aktie verhinderen in plaats van konditioneren. Ten eerste gaat het hier niet om precieze chronologie: eerst een komplette zelf-identiteit vooraleer er ook maar enige aktie gevoerd kan worden; consensus en aktie zullen doorgaans in wisselwerking met elkaar staan, en de vierde konsti-

tuerende faktor - de reactie van 'buiten' - komt pas in bedrijf wanneer de groep of/ en de leden ervan in actie zijn. Maar wel wil met dit alles gezegd worden, dat naarmate een groep indringender, meer transformatief actief wil kunnen zijn, zij een sterker geformuleerde zelf-identiteit en consensus met betrekking tot maatschappijanalyse, strategie en visie nodig heeft. Een knipoog als herkenning, het hebben van hetzelfde trillingsgetal kan een goed begin van de ontmoeting-tot-een-groep zijn, die vluchtige basis dient beslist gaandeweg en werkenderwijs verstevigd te worden met de bovengeschetste inzet. Gebeurt dat niet dan valt, buiten alle andere dingen die er al van gezegd werden, te verwachten, dat er leiders zullen gaan optreden als 'bovenliggers' in plaats van als onderliggers. De sociale actie hangt dan teveel aan enkelingen die als het erop aankomt - en dat komt het vrij gauw - niet echt representatief in het strijdperk kunnen treden.

Konsensus-bouw dus, formulering van eigen identiteit, van gemeenschappelijke waarden en symbolen in hun afwijking en tegenstelling tot de heersende. Een van de methoden om daartoe bij te dragen wordt in het volgende hoofdstuk onder 'doelplan' geïntroduceerd. We moeten ons dus enerzijds hoeden voor tendenties om eerst de identiteit, de consensus, de ideologie volledig te hebben vooraleer tot actie te kunnen overgaan, en anderzijds voor aktivisme dat zonder duidelijke conceptie, analyse en taktiek wordt ondernomen door mensen, die zichzelf onvoldoende gesitueerd hebben tegenover de bestaande maatschappelijke orde. We zullen niet weten wat we niet doen, en we zullen niet doen wat we niet weten.

7.2. de structuur van de groep

In het hiernavolgende zullen we ons bezig houden met de samenstelling van de actiegroep, de taakverdeling, de communicatie, de leiding en de 'konflikt-oplossing' binnen de groep. Vele actiegroepen hebben zich, uit een of andere angst voor 'institutionalisering' vaak, veel te weinig en te zwak op deze punten geformuleerd, waardoor de realisering van de doelstellingen van de groep ernstig gevaar lopen. Toch blijkt steeds weer dat, naarmate actiegroepen zich meer aan de fundamentele wetten van groepswork en groepsdynamika gelegen laten liggen, zij betere resultaten boeken. Niet dat die wetten onver-

kort voor de sociale actiegroep gelden - we zullen uitzonderingen tegenkomen - maar wel voor een goed deel. In elk geval zullen we ons behoorlijk rekenschap moeten geven van de structurering van de groep.

7.2.1. samenstelling

De samenstelling van de actiegroep hangt uiteraard nauw samen met de konkrete doelstellingen en het terrein waarop men deze wil trachten te verwerkelijken. Een stedelijke milieu-actiegroep kan een veel pluriformere samenstelling hebben dan een wijk-actiegroep, en die laatste is weer algemener van samenstelling dan een bedrijfs-actiegroep. Voor zover de totstandkoming van de groep meer dan spontaan is - en ik pleit voor een rationeel element in de samenstelling, samenhangend met de doelstellingen - zal niet alleen kunnen worden gelet op de samenstelling naar sociale groepen - afhankelijk van doelstelling en werkterrein - maar ook op een taktiese pluriformiteit. Met dat laatste is bedoeld dat zoveel mogelijk verscheidenheid van kundigheden en relaties in de actiegroep wordt teruggevonden.

Hoe dan ook moet de samenstelling van de groep duidelijk zijn. Men is lid of niet-lid, er is een duidelijke afgrenzing van de groep. Op dit punt blijven vele actiegroepen in gebreke. Het lijkt erop dat de 'demokratiseringsbeweging' naar binnen in plaats van naar buiten is geslagen (misschien omdat dat laatste zo slecht gelukte). Veel actiegroepen plagen zichzelf, en blokkeren ook zichzelf door de 'openheid' tot een van hun karakteristieken te maken. Dat wat ze van het sociaal systeem eisen, moesten ze echter dáárom nog niet van zichzelf eisen. Binnen de groep met haar sterke nadruk op de consensus en de groepsidentiteit, wordt in de meest letterlijke zin directe-democratie gehanteerd als beslissingsprocedure. Maar naar buiten toe is de sociale-actiegroep nu juist gekenmerkt door 'geslotenheid'. Dat wil niet zeggen dat er nooit nieuwe leden tot de groep kunnen toetreden; wél dat die dan behoorlijk moeten worden gescreend vooraleer ze de tegen-samenleving met haar eigen identiteit, die de sociale-actiegroep is, kunnen binnenkomen. Openheid is een valse leus voor groepen die de heersende orde moeten bevechten.

Dat alles klemt natuurlijk sterker naarmate een sociale actiegroep op grond van haar analyse en strategie technieken bezigt

die meer door violence gekenmerkt worden. We kunnen rustig stellen dat de waardering-Specht (zie 6.1.) ons tegelijk een scoretabel in handen speelt voor de mate waarin een sociale-actiegroep gesloten dient te zijn: bij de score 1 kan de openheid nog het grootst zijn, bij 2 is echter al waakzaamheid geboden en bij waardering 3 dient de sociale-actiegroep al zeer gesloten te zijn. Waar de meeste groepen technieken zullen hanteren of willen kunnen hanteren, die in de diverse scores terecht komen, betekent dat in feite een algemene konditie van geslotenheid. Bij de formulering van de eigen identiteit mag deze kwestie geen marginale rol gaan spelen, ook al om latere moeilijkheden te voorkomen.

7.2.2. discipline

Met het bovenstaande hangt nauw samen de kwestie van de discipline van de groep en haar leden. Hieronder versta ik de ook individuele geslotenheid naar buiten (gewoon: niet kletsen, niet interessant doen tegenover 'buitenstaanders'), het zich houden aan afspraken, opgenomen taken uitvoeren, op tijd werken, komen en gaan, de technieken die gehanteerd moeten worden goed beheersen en alle vormen van gewildheid, snobisme mijden. Een sociaal actionist is gedisciplineerd; niet vanwege een systeem dat van bovenaf wordt opgelegd, maar vanuit de gemeenschappelijkheid van de identiteit en de inzet. Actiegroepen lopen niet in het minst gevaar vast te lopen door gebrek aan discipline. Allereerst moet er die zelf-identiteit zijn, en vervolgens de discipline die daarop gebaseerd en op de aktiedoelstellingen gericht kan worden. Het transformeren van sociale systemen is geen vrijblijvend werk voor mensen die dat ter hand nemen zolang ze zin hebben en enthousiast zijn. Het is gedisciplineerd, consequent volgehouden werk. Ralph Nader, die op dit soort punten nogal eens in de clinch ligt met radikale studenten in de Verenigde Staten, heeft eens in een interview opgemerkt: 'De links-radikalen zoeken te vaak substituten voor het moeizame werk van feitelijke dokumentatie van recht en onrecht... Fundamenteel begrip van het systeem veronderstelt hard en geduldig werken. De radikalen zijn te ongeduldig, ze komprimeren hun verontwaardiging en gaan met z'n zessen tegen de rots van Gibraltar staan duwen, en houden vervolgens moedeloos op als die niet opzij gaat'.¹⁸⁷ De Amerikaanse politoloog Paul Goodman vertelde eens

over een initiatief dat hij had ontwikkeld om tot een soort 'sociale-actievoeding' te komen. Een paar kleine universiteiten waar mensen het vak zouden leren om het sociaal systeem te ergeren en te dwarsbomen, de macht van het volk te kunnen herontdekken en herontwikkelen als hefboom voor sociale transformatie. Hij rapporteerde: 'Dit verwierf blijkbaar enthousiasme bij de radikale jongeren en zij begonnen het plan uit te voeren door het oprichten van verschillende 'vrije universiteiten'. Maar in feite heeft geen enkele van de universiteiten enige professionele of opleidingswaarde. Ze zijn gewijd aan 'sensitivity-training', 'vrijheid voor vrouwen', 'Castro's Cuba', de 'psychedeliese ervaring'. Dit zijn zonder twijfel mooie zaken, maar ze hebben niets te maken met wat ik bedoelde'.¹⁸⁸ Al valt op deze uitspraken, met name die van Ralph Nader wel wat af te dingen, het zijn zinnige waarschuwingen van mensen die zich zelf in feitelijke aktie kontinu in de waagschaal stellen, en die ervaren hoe ongedisciplineerdheid, snobisme en overdrijving van het subkulturele in feite elke stugge transformatieve arbeid blokkeren.

7.2.3. samenkomsten en taakverdeling

Over de bijeenkomsten van de actiegroep kunnen we na al het voorgaande betrekkelijk kort zijn. Het is van belang de bijeenkomsten van de groep regelmatig te houden, in geslotenheid, en met een duidelijke structurering. Regelmaat is nodig voor het ritme van de aktie, voor de voeding van de consensus, de analytische arbeid, en voor het uitzetten of bijstellen van de taktiek. In al deze functies vindt ook het groepsproces plaats, dus niet als iets aparts, iets dat door geheel andere maatregelen moet worden bevorderd. De eerste motivatie van de groep is ook de laatste: een eksterne taak. Tot uitrusting voor die taak dient de groep regelmatig bijeen te komen. Structurering van deze bijeenkomsten is nodig om gericht te kunnen werken. Dat betekent een programma, een agenda, een taakverdeling, wie leidt de samenkomst, waar en wanneer vindt deze plaats, wie brengen er verslag uit, wie wordt verwacht en inleiding te houden of welke subgroep brengt welke uitgewerkte voorstellen of evaluaties binnen. Het is zeer frustrerend voor leden van actiegroepen als ze niet precies weten waar ze moeten zijn, hoe laat, wat van hen verwacht wordt en wat ze voorbereiden moeten. Tenminste een besluitenlijst (die

eventueel ook als aanvulling of correctie van het aktiedraaiboek fungeert) dienen alle leden op tijd in hun bezit te hebben, dat wil voor sociale-actiegroepen zeggen: binnen enkele uren na de samenkomst; anders raken de afspraken in het slop. Die besluitenlijst bevat alle concrete afspraken met vermelding van verantwoordelijkheden, tijd en plaats van uitvoering en te gebruiken technieken.

De taakverdeling binnen de groep is van eminent belang voor zowel het functioneren van de groep als voor het realiseren van haar externe doelstellingen. In de direkte aktie wordt deze taakverdeling nauwkeurig vastgesteld en omschreven in het draaiboek (zie volgende hoofdstuk), maar ook in het algemeen is er behoefte aan taakverdeling. Zo zal er meestal specifiek iemand uit de groep worden belast met de eindverantwoordelijkheid voor onderzoek, analyse. Zo zal er iemand zijn die de strategie onder zijn hoede neemt, een ander de publiciteit, weer een ander het sekretariaat, en dat is dan tevens het bevorderen van de kommunikatie en het hanteren van de controle op de voortgang van het werk. Misschien is een financieel-administratieve verantwoordelijkheid gewenst, of moet een der groepsleden met scholing en training worden belast. Alles afhankelijk van de concrete doelstellingen en het werkterrein van de groep dienen deze taken nauwkeurig omschreven en steeds weer getoetst te worden.

7.2.4. besturing

Na identiteit en structuur van de aktiegroep, moet nog aandacht worden besteed aan de *leiding* daarvan. We moeten daarbij onderscheid maken tussen de 'besturing' en het 'charisma'. De besturing van de groep wordt op basis van de konsensus door de groep als geheel geregeld. De 'voorlopige' eindverantwoordelijkheid van de diverse leden voor deeltaken komt altijd weer terug bij de 'definitieve eindverantwoordelijkheid' van de groep als geheel. Daarbinnen speelt dan de vraag van het voorzitterschap, de gespreks- of de aktieleiding. Daarbij is het van belang op te merken, dat methodes van 'op alfabet' niet erg zinvol zijn voor een sociale-aktiegroep. Het gaat er niet om dat elk lid per se leert een bijeenkomst of aktie te leiden. Sociale-actiegroepen hebben geen vormingswerk-pretenties, maar ambities om op de meest doelmatige wijze voorwaarden te helpen scheppen voor revolutionaire maatschap-

pelijke veranderingen. Het ligt derhalve voor de hand dat diegenen zullen gevraagd worden leiding te geven, die daar kennelijk capaciteiten voor hebben. Dat zijn lang niet altijd degenen die het meest deskundig zijn m.b.t. het onderwerp of de aktie; het zijn degenen die het best een groep of een aktie tot haar recht kunnen laten komen.

Naast deze 'bestuurlijke' kant is er de 'charismatische' faktor. Er zijn mensen, die het 'in de vingers hebben' om een groep te bezielen, en een aktie de vaart, het elan en de kracht te geven die voor de transformatie van onschatbare betekenis zijn. Maak zulk een charisma enerzijds niet kapot door het hanteren van parlementair-demonkratische technieken; en anderzijds: dwing het charisma te functioneren op basis van de konsensus die het zelf heeft helpen en helpt scheppen. Charismaties en bestuurlijk leiderschap dienen daarom bij voorkeur niet samen te vallen. Anders wordt de groep tot onderlijger gemaakt, óf de charismaticus verliest zich in bestuurlijke beslommeringen, en beide effecten gaan ten nadele van het eksterne werk.

7.2.5. konflikt-oplossing

De sociale-aktiegroep bindt het konflikt met de bestaande maatschappij aan. Haar konflikt is ekstern gericht. Dat sluit uiteraard niet de mogelijkheid van *interne konflikten* uit. Een niet onaanzienlijk deel van zulke interne konflikten speelt in de praktijk rond verschillen van mening met betrekking tot identiteit en de konsensus. Dat soort konflikten kan tot een minimum worden beperkt door de groepsidentiteit bij voorbaat als voorwaardelijk te erkennen en te honoreren en regelmatig in een wisselwerking met de praxis in revisie te nemen. Als de basis wat dat betreft te smal was, is het niet verwonderlijk dat na het entouziaste begin moeilijkheden binnen de groep ontstaan. Dat onderstreept hetgeen in het begin van dit hoofdstuk is benadrukt met betrekking tot de groepsidentiteit. Maar ook dan, als daaraan voldoende aandacht is besteed, kan er dissensus optreden. Inzet van alle persoonlijke kontakten, een fundamentele groepsdiskussie, bemiddeling door derden e.d. is dan geboden. Maar ook: aan deze interaktie kan slechts tijdelijk veel energie worden besteed, en dan alleen nog maar als de eksterne aktie daar de ruimte voor biedt. We raken hier een problematiek, waarvoor de klassieke 'groepsdynamika'

geen adekwate oplossing biedt. Vaak zal een aktiedoel in de tijd niet kunnen worden uitgesteld. De groepsidentiteit mag niet verworden tot een grootste gemene deler. Het gaat tenslotte niet om de groep, maar om de transformatie van de maatschappelijke systemen en structuren. Er moet derhalve ook 'op tijd' worden afgehaakt, een lid moet kunnen vertrekken of desnoods uit de groep worden gestoten. Een tweederde-meerderheidsbeslissing moet in interne konfliktsituaties als een soort laatste-oplossingsprocedure, niet ontweken worden. Het best kan dit soort konfliktsituaties binnen de groep worden behandeld met gebruikmaking van twee technieken: 'moesjawara' zolang het eksterne aktiedoel niet in gevaar komt (voortgaande discussie tot eenstemmigheid is bereikt) en 'tweederde-meerderheidsstemming' om tenslotte zaken te doen in het geval de tijd die er was voor moesjawara geen oplossing geboden heeft.

7.3. etiek

Van huis uit zijn we gewend om elke analyse, strategie of aktie reeds bij voorbaat te doorkruisen of te laten doorkruisen door etiese of zogenaamd etiese vragen. Met name gebeurt dat door en ten overstaan van mensen die maatschappelijke veranderingen bepleiten. Het bestaande behoeft zich nauwelijks moreel te legitimeren; de kritiek erop wordt konstant lastig gevallen met etiese vragen. Het lijkt me daarom gewenst aan het eind van dit hoofdstuk over groepen en mensen die zich met sociale aktie bezig houden, de 'etiek' van de sociale aktie, de legitimering ervan uitvoerig aan de orde te stellen.

7.3.1. rechtvaardiging moet nog volgen

Een groep Quakers bracht eens een bezoek aan Vietnam uit precies tegenovergestelde motieven als Richard Nixon - ook een Quaker! - aanvoerde om daar oorlog te voeren. Een van hen rapporteerde: 'Enkelen van ons gingen naar het dak van het huis, het was 's nachts om drie uur. De Amerikanen lieten de angstaanjagende 'Puff, de Magiese Draak' los, een DC-3 die 5000 machinegeweer kogels per minuut uitbraakt. Toen ik hem boven mijn hoofd zag rondcirkelen kon ik me een beeld vormen van wat er beneden gebeurde. Mannen, vrouwen, kinderen en dieren, gevangen als ratten in een overstroming. Ner-

gens een schuilplaats, geen enkele manier om tegenover die machine in de lucht hun onschuld te bepleiten, geen tijd om zich op de dood voor te bereiden... De koude, mechaniese, genadeloze wijze waarop dat monster rondcirkelde, meedogenloos een niet-ontmoete 'vijand' achtervolgde, telkens weer omhoog stootte en alles wat op zijn weg kwam doodde en verwondde...'¹⁸⁹

Dat doen wij! Dat doet onze maatschappij. Die van de Amerikanen? Die dekken wij, met heel ons sociaal en politiek systeem. Wij zijn het die kollektief, technies 'verfijnd' rondcirkelen, neerduiken, kapot maken alles wat onze geprivilegieerde positie in de wereld ook maar ter discussie stelt. Het is de maatschappij der rijken die 'teneinde een-derde van de mensheid welvarender te maken dan ooit een volk ter wereld was in de geschiedenis, twee-derde genadeloos vernedert', om een amerikaans honger-rapport te variëren.¹⁹⁰ Het is ons sociaal systeem dat de rijken rijker en de armen armer maakt. Het is ons kapitalistische stelsel dat de meerderheid der wereld onverblocmd exploiteert, en de eigen onderdanen subtieler manipulerend evenzeer uitbuit en vervreemdt. De mechanistische 'konditionering' tot gehoorzame arbeiders en rustige konsumptieslaven, tot mensen die ongezien en on-ontmoet medemenses doden - systeem-aties! -, tot brave kommunistenhaters en nette gevers voor de nood van andere mensen... wie het eenmaal 'ziet' kan geen stap meer terug: radikale omwentelingen in onze maatschappelijke, ekonomiese en politieke structuren zijn absoluut noodzakelijk. Een ding is zeker: het kapitalisme moet vernietigd worden.

Maar revolutie is een niet-gerechtigde zaak. Want wat 'recht' is ligt nu juist binnen de bestaande orde begrepen en geformuleerd. De marxistische teoloog Bert Ter Schegget stelt dat 'vanuit de geëtableerde orde en haar moraalstelsel de revolutie per definitie immoreel is, want zij botst als recht van de toekomst op de gegeven wet'. En Richard Shaull volgend, vervolgt hij: 'Alleen een ongelukkige consciëntie kan een mens de vrijheid geven de wet te overtreden en de orde te schenden, want hij is tot het besef gekomen te zijn geroepen tot een wijze van leven, een maatstaf van handelen, die ook over hemzelf een oordeel inhouden. Kortom: revolutie is een gewetensbeslissing. Gerechtigd is deze daad nooit, niet van te vo-

ren althans; hij wordt gesteld als een akte van gewaagde vrijheid, met een goed geweten, hopend op vergeving'.¹⁹¹

Revolutie betekent nu juist schending van de oude orde, van het bestaande systeem met zijn wetten, kodes en normen. Herbert Marcuse spreekt over 'de weigering het geheel van feitelijkheden te accepteren als de uiteindelijke kontekst van onze waardeoordelen'.¹⁹² Het heersende recht, de bestaande wet, zal dus nooit de revolutie rechtvaardigen. Wie zoekt naar zulke rechtvaardigingen, ondervraagt het bestaande recht, de figurende wet tevergeefs. Dat dienen we als een stuk realiteit te aanvaarden, vooraleer we trachten iets van een etiek van de sociale aktie te ontwerpen. 'Een gevestigde orde kan (ook) geen sociale revolutie bewerkstelligen... Het regime kan zich bewust zijn van de noodzaak van sociale hervormingen, maar het is van nature niet in staat die door te voeren', zegt I. F. Stone. Via zijn scherpe analyse komt hij tot de konklusie dat een maatschappij zoals de Amerikaanse (en waarom zou dat niet voor alle kapitalistische maatschappijen gelden) door het volgende gekenmerkt wordt: 'We willen graag over revolutie praten, maar we halen snel helikopters en napalm tevoorschijn wanneer die ook uit dreigt te breken'.¹⁹³

Het bestaande systeem maakt uit wat goed en slecht, wat rechtvaardig en onrechtvaardig, heilzaam en onheilzaam is. Daarbij dekt het zich achter de 'normaliteit' van de gangbaarheid. De bestaande orde maakt uit wat krimineel is, onoirbaar, strafbaar. Het is zelfs zo dat de bestaande moraal niet alleen geen revolutie legitimeert, maar dat deze ook uitmaakt onder welke voorwaarden marginale kritiek op het systeem wordt toegestaan. Mensen als Erich Fromm en Theodor Adorno hebben daar scherp op gewezen. Zo schrijft Adorno in zijn bijdrage tot het boek 'Politiek voor niet-politici'¹⁹⁴ een zeer verhelderend stuk over die gestandaardiseerde voorwaarden voor kritiek, die als een soort sociale booby-traps voor social actionists door het systeem in heel de samenleving zijn verspreid: 'Er bestaat... een anti-krities schema dat is voortgekomen uit de filosofie, en wel uit die filosofie die de idealist aan de kaak placht te stellen; het is thans afgezakt tot het nivo van het gewauwel: het zich beroepen op het positieve. Steeds weer vindt men het woord 'kritiek', als het dan al per sé getolereerd moet worden en men ook zelf soms krities optreedt, vergezeld van de term 'opbouwend'. Men gaat er dan vanuit

dat hij alleen recht heeft op kritiek, die iets beters weet voor te stellen dan het gekritiseerde... Door de verplichting tot het positieve wordt de kritiek bij voorbaat getemd en worden haar de tanden uitgebroken... Ik moge volstaan met erop te wijzen dat sociaal-psychologies die verliefdheid op het positieve onder een dunne sluier een behoorlijke destruktie-drift verbergt. Zij die de mond vol hebben van het positieve gaan met vernietigend geweld maar al te graag akkoord.' Dit citaat van Adorno, wil niet konklusies oproepen als zouden sociale actionists geen 'alternatieven', geen 'utopia' moeten hebben. Hij wil ons echter helpen niet in het mijneveld van de bestaande orde te lopen. En om dat tot een duidelijke waarschuwing te maken, citeren we Adorno verder: 'De kollektieve dwang tot een positiviteit die direkte omzetting in de praktijk mogelijk maakt, heeft zich intussen juist van diegenen meester gemaakt, die in de scherpste tegenstelling menen te staan tot de maatschappij, en niet in de laatste plaats dáárdoor past hun aktivisme zich zozeer aan bij de heersende maatschappelijke trend. Daartegenover zou ik willen opmerken dat, om een beroemde zin van Spinoza te variëren, het verkeerde, eenmaal met stelligheid als zodanig herkend en gepreciseerd, reeds de weg wijst naar het juiste of betere'.

Konklusie: we kunnen voor de rechtvaardiging van revolutionaire akties niet terecht bij de bestaande wetten, rechtsregels, normen en kodes. We kunnen überhaupt voor het normeren van revolutionaire arbeid - en dat is ook het scheppen van voorwaarden voor revolutie - niet bij die, door de burgerlijke moraal gedekte samenleving terecht. Als social actionists moeten we ons door die moraal dus op geen enkele wijze de wet laten voorschrijven.

7.3.2. terugtrekken op de eigen verantwoordelijkheid

Als het kapitalisme ons geen rechtvaardiging biedt voor onze revolutionaire aktie, en we hoe dan ook de bestaande moraal als uitdrukking van de bestaande maatschappij vernietigen willen, zijn we teruggeworpen op onze eigen vrijheid, ons eigen geweten, onze eigen verantwoordelijkheid. We laten dan noodgedwongen het oordeel over de hantering daarvan over aan de geschiedenis. Rechtvaardiging vindt achteraf plaats, zoals ware en valse profeten volgens joden en christenen pas achteraf werden en worden onderscheiden. We ontkomen niet aan deze

verantwoordelijkheid tegenover 'de geschiedenis' van de humaniteit. We staan voor onszelf, ongetemd door de heersende moraal, gewenkt door 'de stad van de toekomst'. Geen systeem, geen kollektiviteit helpt ons daarin; slechts de geschiedenis van de revolutie reikt ons enigermate de helpende hand. De reeds vaker aangehaalde konferentie over 'de dialektiek van de bevrijding' werd door David Cooper op magistrale wijze afgerond; tijdens zijn slottoespraak getuigde hij ervan dat er één gebeurtenis op dit kongres was die altijd in zijn herinnering zou blijven bestaan: 'Voortdurend werd Stokely Carmichael bekritiseerd vanwege zijn openhartige en volledige afwijzing van "steun" van blanke liberalen en de "steun" van zogenaamd gematigde zwarte leiders. Stokely stond daar maar en terwijl hij dreigend met zijn vinger naar de vragenstellers wees, vroeg hij aldoor maar: "Wat heb jij gedaan? ... Wat heb jij gedaan? ... Wat heb jij gedaan?" Natuurlijk werd hij ervan beschuldigd dat hij geen antwoord gaf op de vragen, maar het wordt tijd dat wij ons realiseren dat het antwoord dat hij gaf zijn vraag was. Onze taak, zoals die uitvoerig is uiteengezet, is niet om te proberen hem te helpen, maar om de ondermijning van wat hij de blanke macht noemt te effectueren ... Wij moeten dus erkennen dat de macht van de regeringen in de Eerste Wereld en in belangrijke mate in de Europese socialistische wereld, niets anders is dan onze eigen macht. Onze macht, die we - pervers als we zijn - aan hen hebben overgedragen, omdat wij impotentie verkozen'.¹⁰⁵ Wat heb jij gedaan? Stokely Carmichael heeft volkomen gelijk, en David Cooper heeft hem terecht 'ge-exegetiseerd'. De revolutie begint heel persoonlijk bij hen, die bereid zijn het mandaat van impotentie terug te nemen en zelf in vrijheid hun verantwoordelijkheid durven nemen voor de wet van de toekomst die strijdig is met de bestaande wet. We ontlopen onszelf niet. Door vanachter het scherm van 'kwade trouw' vandaan te komen, beginnen we voor ons-zelf-verantwoord, op eigen initiatief de transformatie van sociale systemen. Die beslissing tot het hernemen van de eigen verantwoordelijkheid voor de toekomst van de humaniteit, zal elke fundamentele steun van heersende normen, wetten, kodes moeten ontberen. Zij komt neer op een etiese anticipatie die gemeten aan de huidige orde volstrekt illegitiem is.

Dat alles betekent niet dat degene en de groepen die zich met revolutionaire arbeid bezig houden, niets meer met de be-

staande moraal te maken hebben en geen etiese criteria voor hun handelen kennen. Waar de bestaande moraal niet geschonden behoeft te worden, moet dat ook niet gebeuren, juist ook uit het oogpunt van het werken binnen en de communicatie met de maatschappelijke werkelijkheid. Waar die moraal dubbelzinnig en dialektisch is, en dat is nog al eens het geval, kan de progressieve interpretatie worden aangehouden. En wat de criteria voor het revolutionaire werken verder betreft is er de noodzaak en de wil om solidair te zijn met de verdrukten, de vervreemden, de uitgebuiten, om het kapitalisme en het imperialisme te vernietigen en de basis te leggen voor een socialistische samenleving. In dat verband wordt dan altijd het probleem van de verhouding doel en middelen (in onze terminologie: van strategie en technieken) gesteld. We zullen daar in de volgende paragraaf afzonderlijk op in gaan.

7.3.3. *het doel en de middelen*

Als iemand protest wil aantekenen tegen maatschappijkritiese actie, en hij roept dan uit dat het doel de middelen nog niet heiligt, dan knikt heel de gemeente instemmend; en vele activisten durven daartegenover niet te spreken over een doel dat hun middelen inderdaad heiligt. Iedereen lijkt zo het gelijk te bevestigen van het bekende adagium: het doel heiligt de middelen niet. Waar deze stelling verlamdend kan werken op het etos van de social actionist, zullen we de houdbaarheid ervan moeten onderzoeken vooraleer de kode te accepteren. Is het onder alle omstandigheden wáár dat het doel de middelen niet heiligt? Als eerste reactie op die vraagstelling moeten we teruggrijpen op het hoofdstuk over strategie.

Het verschil tussen doel en middel hing ervan af of het antwoord werd gegeven op een waarom- of op een waardoorvraag. Niet het antwoord zelf, maar de vraag was daarvoor bepalend. Dat kan uiteraard weinig met etiek van doen hebben. De vraag naar de verhouding van doel en middelen zullen we dus moeten vertalen in die van de verhouding van doelenplan of strategie tot de technieken die gehanteerd worden om het doel/middelensysteem te verwezenlijken. In die verhouding ligt zo te zien eerder de mogelijkheid van een deraillement opgesloten. Maar toch niet een zedelijke fout omdat de bestaande moraal dat zo vaststelt. Er kunnen alleen fouten worden gemaakt door onzuiverheid, onvolledigheid, gebrek

aan finaliteit van de doelstelling binnen de strategie. In zijn 'Het beroep op de stad van de toekomst' geeft Bert Ter Schegget ons wat dit vraagstuk betreft enkele zeer goede handreikingen: 'De revolutie mag niet aan de wet van de tegenstander vervallen. Voor de revolutie geldt dat een technies-etiese afstemming van het middel op het doel betekent, dat geweld tot het noodzakelijke wordt beperkt en dat er een vanuit de humanitaire doelstelling gegeven voorkeur is voor macht in de vorm van geweldloosheid... Juist ook hier moet uitkomen, dat de revolutie origineler en inventiever is dan de reactie, die erop uit is in fantasieloosheid de status-quo te handhaven...'

Ter Schegget bevestigt hiermee dat het doel de middelen niet heiligt, dat, als we ons daaraan niet houden, de revolutie verwordt tot nieuw despotisme, haar eigen doelstellingen verschaalt en haar eigen kinderen verslindt. Toch vindt hij, dat anderzijds voorkomen moet worden dat er van deze regel 'bruin misbruik' wordt gemaakt: 'Al te licht immers vervallen wij in moraliseren, waarbij wij aan de revolutie allerlei eisen gaan stellen op voorwaarde waarvan zij "verantwoord" mag heten. Het histories proces trekt zich van deze eisen niets aan, terwijl de revolutionairen als politici verantwoording moeten nemen, niet voor een eties-schone, maar een histories-konkrete revolutie. Het is, met andere woorden, van het hoogste belang, dat wij het doel van de revolutie zo verhelderen en verklaren, dat duidelijk wordt hoe er inderdaad een heiligende werking van kan uitgaan op de middelen. In het doel licht dan de toekomstige orde op, waarbinnen een nieuw etos reeds nu, anticiperend, in patroon schiet... Als middel en doel werkelijk dialecties op elkaar zijn betrokken, heiligt niet alleen het middel het doel - zoals toen Rosa niet opstond in de bus te Montgomery -, maar dan heiligt het doel ook de middelen'.¹⁹⁶ Het doel(enplan), de strategie, heiligt dus enerzijds inderdaad de te hanteren revolutionaire technieken niet zonder meer. Voor zover door deze technieken heen de uiteindelijke doelstelling oplicht, worden ze echter wél door dat doel geheiligd.

Maar nu moeten we toch nog even terug naar de opponent die ons tegenwierp dat het doel de middelen niet heiligt. In de meeste gevallen reageren we namelijk niet adequaat op hem als we een etische verantwoording van ons revolutionaire handelen gaan geven. Doorgaans wil hij namelijk alleen maar ge-

zegd hebben dat hij tégen radikale omvorming van de samenleving is, een maatschappij overigens die structuur-geworden lijfelijkkheid is van het doel-dat-de-middelen-heiligt. Als social actionists moeten we er kien op zijn om te onderscheiden of zulke kanttekeningen worden gemaakt door mensen die werkelijk achter de veranderingsdoeleinden staan, of zulks alleen maar voorwenden: 'Met jullie doeleinden ben ik het wel eens, maar...' en dan komt meestal een voorwaarde waaruit valt af te lezen dat het openingsgedeelte van de zin repressief is en onwaarachtig. Tegen de zulken valt vol te houden dat doel en middelen elkaar opvreten, zo één zijn ze. Zij zitten namelijk te wroeten in het doelenplan, en hebben het doorgaans niet over de technieken. Hoe het ook zij, we moeten gespitt zijn op wat de kritikus bedoelt en vanwaaruit hij spreekt. Tegelijk moeten we kien zijn op de gevaren van elke revolutionaire strijd. Gevaar nummer één is altijd weer dat revolutionairen die éne revolutie voor dé revolutie aanzien, in plaats van het historische van dit proces, de continuïteit van de revolutie, of, wat de Chinezen noemen het kulturele ervan te zien.

Het tweede gevaar is ongetwijfeld dat van de romantisering van het geweld. Onder 'technieken' (6.9.6.) hebben we dit gevaar al signaleerd en besproken.

Het derde gevaar voor de revolutionair is, dat hij in de urgentie van de aktie en de hitte van de strijd zijn doeleinden verschaalt en vergeet de explosieve kracht van utopieën present te stellen. Ook hierover is reeds het een en ander gezegd onder 'strategie' (4.3.).

Het vierde gevaar dat de revolutionairen bedreigt is dat zij door de urgentie van het werk, de hitte van de strijd, de reacties van de gevestigde machten en de weerstanden in de basis vervallen tot dogmatiek en mechanisties werken. Daardoor wordt niet langer de noodzaak van konstante analyse beseft, wordt de dialectiek van de maatschappelijke gebeurtenissen niet meer onderkend en ontstaat de 'één-dimensionale' sektarische aanval, het ultra-linkse dat weinig effekten sorteert.

Deze vier gevaren moeten we trachten te bezweren door permanent bezig te blijven met onderzoek, in teorie en praktijk op basis van de analytische vuistregels die reeds eerder zijn geformuleerd. We bezweren deze gevaren ook door permanent kritiek op onszelf en elkaar uit te oefenen, door de methodiek van de kulturele revolutie tot de onze te maken.

8. SCHOLING EN TRENING

- 8.1. theorie/praktijk
- 8.2. programmering
- 8.3. analyse
- 8.4. strategie
- 8.5. technieken

8. scholing en training

Voor het verwezenlijken van sociale actie is fundamentele en permanente scholing en training een vereiste. Fundamenteel om de kennis en vaardigheden voor het verrichten van analyses onderzoek, voor het ontwerpen van strategie, het hanteren van technieken en het toetsen daarvan op te doen; permanent wegens de veranderende werkelijkheid, en de daarmee samenhangende noodzaak om blijvend te analyseren, strategieën bij te stellen, nieuwe tactieken en technieken te leren.

In dit hoofdstuk worden criteria en suggesties gegeven voor inhoud en programmering van zulke scholing en training.

8.1. theorie/praktijk

Zonder praktijk geen theorie, zonder theorie geen praktijk. Theorie, in de zin als in dit boek gehanteerd, is trouwens ook de wetenschap die door bestudering van de praxis, van de maatschappelijke werkelijkheid is verkregen. Het is filosofie van de praxis, die vervolgens weer in de concrete actie, de maatschappelijke strijd, de poging voorwaarden voor revolutionaire veranderingen te scheppen, getoetst en gekorrigeerd wordt. 'Hoe kan men een tijgerwelp vangen zonder in het hol van de tijger te gaan?' Dit chinese spreekwoord geldt zowel voor de praktijk als voor de kennistheorie van de mens. 'Er kan geen kennis zijn los van de praktijk . . . De vraag of de theorie met de objectieve werkelijkheid overeenkomt, wordt niet en kan niet helemaal opgelost worden in de kennisbeweging van het zintuiglijke naar het rationele . . . De enige manier om haar geheel op te lossen is de rationele kennis opnieuw op de maatschappelijke praktijk te richten, de theorie in de praktijk toe te passen en te zien of ze de verwachte resultaten kan opleveren.'¹⁹⁷ Kennis ontstaat dus uit onderzoek van de werkelijkheid en toetst zich aan de participatie, de verwerkelijking in de concrete actie.

Als we ons gaan scholen en trainen betekent een en ander dat we ons nooit slechts theoreties kunnen scholen en trainen. Het betekent dat we de beschreven wisselwerking tussen theorie en praktijk tot criterium voor inhoud en programmering van die scholing en training moeten maken. Studie en stage, school- en wijkwerk, bestudering van de beginselen van onderzoek en

feitelijk onderzoekwerk, literatuur en actie staan dus tegelijkertijd en in wisselwerking binnen één programmering van sociale actie-scholing en training. Ook om een andere reden is deze wisselwerking van belang. Impliciete kennis, kennis die men 'ingenomen' heeft, is daarom nog geen expliciete kennis, kennis die men kan uitdrukken en gebruiken. Zo is het leren begrijpen van de filosofische begrippen die aan een dialekties-materialistische analyse ten grondslag liggen één ding; het feitelijke, zelf-verrichte onderzoek in een wijk, een fabriek, een bond, een school een tweede. In het expliciteren en gebruiken van de kennis vindt ook de toetsing plaats van de mate waarin we ons de theorie eigen hebben gemaakt. Ook het scholen en trainen van anderen - vanuit de centrale scholings- en trainings-activiteiten - kan zo'n toetsing van de eigen scholing en training inhouden. Mensen die deelnemen aan een scholings- en trainingsprogramma, moeten eigenlijk zelf ook weer anderen scholen en trainen.

Tenslotte is de meest voor de hand liggende praktijk-mogelijkheid het beroep, de functie, het werkveld waarin men werkzaam is. We gaan hier niet uit van een 'alternatieve' beroepspraktijk die in een subcultuur blijft steken, maar van 'normale' beroepssituaties, arbeidssituaties in fabriek, op kantoor, in onderwijs, welzijnswerk, journalistiek of wat dan ook. Daarom is een goed gekwalificeerde mogelijkheid van beroepsuitoefening ook een eerste vereiste om socialistische theorie in maatschappelijke praxis te kunnen toetsen. Het gaat niet enkel om de specifieke sociale actiegroep, het gaat vooral ook om een dusdanige beroepsuitoefening, dat deze een bijdrage tot sociale actie wordt. Laten mensen in de scholing en training daarom vooral hun eigen werkveld, hun eigen beroep inbrengen, analyseren, er een strategie van sociale actie voor ontwerpen en de verkregen theoretische inzichten erin toetsen.

8.2. programmering

De opzet van een scholings- en trainingsprogramma begint met het zo scherp-omlijnd mogelijk formuleren van de doeleinden en middelen daartoe. De 'leer-doelen', hun volgorde, de instrumenten en de literatuur die daarbij gebruikt gaan worden, moeten vooral daarom goed geformuleerd worden, omdat

slechts op die basis in de gaten kan worden gehouden in hoeverre er in de scholing en training 'voortgang' wordt geboekt. In de vooraf geformuleerde doeleinden en middelen ligt de mogelijkheid tot toetsing. Door die toetsing of voortgangskontrolé wordt het ook pas mogelijk om de programmering desgewenst bij te stellen. Men weet dan op welke gronden, op welke ervaringen.

De formulering van zo'n leerdoel, betrokken op analyse, kan b.v. de volgende zijn:

aan de hand van literatuur (welke?), vragen en opdrachten, discussie op die basis, en zelf-onderzoek van de eigen beroepssituatie:

- a. het leren kennen en hanteren van de volgende filosofische grondbeginselen van een dialekties-materialistische analyse
- b. het leren kennen en hanteren van de vuistregels voor een dusdanige analyse
- c. het gemeenschappelijk maken van een analyse van . . .

Verder dient dan bepaald te worden wie de scholing leidt, op welke tijden deze plaats vindt, welk 'huis-werk' wordt gemaakt, wie er aan deelnemen etc.

Voor permanente groepen of organisaties, of voor onderwijs-situaties is het verstandig om niet één grote, alomvattende scholing en training op te zetten, maar om cyclies te werk te gaan, b.v. in drie rondes: een eerste complete ronde die als het ware voor beginners is; een tweede ronde voor gevorderden, en een derde als een soort 'definitieve' - dat klopt natuurlijk niet letterlijk, want analyse e.d. moeten permanent verricht worden; maar het gaat hier over scholing en training en de programmering daarvan.

8.3. analyse

Theoreties en prakties wordt allereerst de kennis en kunde van analyseren geleerd:

- a. het leren kennen en hanteren van de filosofische grondbeginselen van materialisme/idealisme, onderbouw/bovenbouw, dialektiek, zijn/bewustzijn, kwantiteit/kwaliteit en theorie/praktijk.
- b. vervolgens wordt de kennis en kunde van de vuistregels voor prakties onderzoek geleerd; het gaat hier om de vuistregels zoals die in paragraaf 3.3. zijn behandeld.

- c. daarna worden de grondbegrippen van de politieke economie, als resultaat van het toepassen van dialekties-materialistische analyse op economies terrein geleerd; het gaat daarbij om begrippen als kapitaal en arbeid, produktiemiddelen en arbeidsmiddelen, om de waardewetten van de arbeid, de arbeidskracht, de waren en de meerwaarde; om de ontwikkeling van het kapitalisme uit de middeleeuwse burgerij en het handelskapitalisme, de concurrentie, concentratie, monopolie en multinationale onderneming; het hoogste stadium in het imperialisme; de arbeidersstrijd en de geschiedenis van de organisatie van de arbeiders.
- d. in dit stadium, nadat telkens al door vragen en opdrachten toepassingen zijn gemaakt, persoonlijk onderzoek is verricht, discussie heeft plaats gevonden en men korrektief op elkaar in is gegaan, eindigt de analytische fase met een stuk gemeenschappelijk onderzoek, dat dan zoveel mogelijk moet voldoen aan wat aan kennis en kunde verkregen is. Dat betekent dus een gemeenschappelijk analytisch onderzoek naar een stuk welzijnswerk, een wijk, een bedrijf, een democratiseringsconflict of wat dan ook.
- e. Vooral ook door d, maar ook door relevante theorie, wordt geleerd hoe de organisatie van zo'n analytisch onderzoek moet worden opgezet. Denk daarbij met name ook aan de regels die Mau geeft, en aan de bronnen en middelen tot kennisvergaring (3.4.).

Bij een en ander wordt natuurlijk literatuur gebruikt. In de noten is mogelijke literatuur, als middel bij het leren analyseren vermeld.¹⁹⁸

8.4. strategie

Zoals theorie alleen maar zin heeft voor de praktijk, zo heeft analyse alleen maar betekenis vanuit de optiek op de strategie, het handelen. Direkt op de analyse sluit daarom aan de theorie en de praktijk van het ontwerpen van strategie.

1. Allereerst gaat het weer om het leren kennen en hanteren van strategische grondbegrippen en methodes, of deelstrategieën. In de eerste plaats zijn oriëntaties van algemene aard van belang, zoals die in het vijfde hoofdstuk gegeven zijn: het multinationale karakter van het kapitalisme en de daarmee samenhangende noodzaak ook deelstrategieën te

- plaatsen in een internationale strategische context; de waarde van tegenkultureel, illegaal werken en die van het werken binnen de dialektiek van de bestaande maatschappelijke organisaties; de functies van recht en geweld, van de parlementaire weg en de weg van de tegenmacht; de plaats en functie van de diverse sociale groepen binnen wat 'middenklasse' wordt genoemd; de plaats en functie van het kulturele apparaat; het valse bewustzijn en de wijze waarop dat wordt gekreëerd en in stand gehouden; mogelijkheden tot bewustwording, confrontatie tussen zijn en bewustzijn, taal-therapie, direkte strijd en scholing; de organisatie van de basis en de problemen van die organisatie; de plaats en functie van het welzijnswerk als specifieke functie van het kulturele apparaat.
2. Toetsing van deze theorie aan het werkveld, aan maatschappelijke gebeurtenissen, in de wijk, op school, binnen de media, in de fabriek. Uitwisseling en bespreking van het waargenomene. Eventuele vervolgbesinning.
 3. Het leren opstellen en formuleren van een doel-middelen-systeem aan de hand van het stelselmatig vragen, vanuit een begin-doelstelling naar het *waarom* (levert naast-hoger-gelegen doel op) en het *waardoor* (levert naast-lager-gelegen doel, ofwel middel op). Daarbij moeten we elkaar behoeden voor het geven van te globale antwoorden, het maken van te grote stappen. Als de initiatie van een milieu-actie tegen een bedrijf wordt gemotiveerd (antwoord op de waaromvraag) met een bijdrage aan revolutionaire veranderingen, dan is duidelijk een te grote stap gedaan, een te globaal antwoord gegeven. Op die manier komen we niet aan een operationeel doelenplan (doel/middelen-systeem) en dus ook niet aan een goede strategie. Bovendien moeten we aan de hand daarvan ook bekijken in hoeverre we met welke groepen bondgenootschappen (gedeeltelijk samengaan van doel/middelsysteem) kunnen aangaan.
 4. Uiteraard wordt het strategie-ontwerp in de konkrete actie steeds nauwkeurig getoetst en geëvalueerd, en op grond daarvan bijgesteld. De strategie is pas dan een goede, wanneer inderdaad van het ene tot het andere (naast-hoger-gelegen doel) in de praktijk wordt gekomen.

8.5. technieken

Wat de technieken betreft, hebben we door de wijze van programmeren die hier is voorgesteld, de technieken van analyseren reeds gehad. Het gaat ons nu nog om de directe aktie-technieken. Daar kan weinig over geteoretiseerd worden, en moet juist veel in gepraktiseerd worden, zowel door training, oefening als door het toetsen van de vaardigheid in technieken in de praktijk van de aktie.

1. Begin met eenvoudige zaken (weliswaar vooral voor presentatie- en pressie-technieken, maar daarnaast eigenlijk altijd van belang) als het leren houden van lezingen en schrijven van artikelen (neem een lezing op de band op, kritiseer naderhand, bespreek een geschreven artikel), het diskussiëren en debatteren (als er een video-rekorder bij de hand is kan die goede diensten doen), het schrijven van korte, duidelijke en trekkende pamfletteksten, het bedenken van slogans of tegen-slogans.
2. Leer vervolgens organisatie-technieken, zowel door het structureren van gegevens (dokumentatiesysteem, overzicht maken, structuur-tekenen) als het ontwerpen van een draaiboek. Dat laatste is een lijst van handelingen, op volgorde van tijd, die tevens vermeldt wie deze handeling verricht en met welke middelen. Toets zo'n draaiboek in de praktijk.
3. Treen de groep in linguïstische technieken. Neem teksten uit de krant, een bandopname van een speech of van de nieuwsberichten, neem een schrijven van de direktie aan de ondernemingsraad of een gemeenteraadsbesluit en ontfael de tekst woord voor woord, zoek de dubbele bodems op, ontdek waar de teksten suggestief zijn of multi-interpretabel. Probeer zelf taal-associaties te maken, inventariseer veelvoorkomend woord- en cliché-gebruik, analyseer dat en tracht tegen-betekeningen te vinden.
4. Oefen in rol-technieken, in het verhogen van sanktie-ongevoeligheid, in technieken van weigering en manipulatie; probeer door rationalisatie te achterhalen wat de effecten kunnen zijn, leer je mond te houden ook onder zware verleiding, oefen in het verhullen van bedoelingen die je niet prijs wil geven, kijk waar technieken van omkering vallen te gebruiken.

5. Vergeet in de training ook de meer musiese technieken niet: van het ontwerpen van affiesjes tot het spelen van een stuk straatteater, van het gebruiken van muziek en zang tot straatschilderen.

vragen op de man af

Dit boek is niet vrijblijvend bedoeld. Wie het leest moet bijna noodzakelijkerwijs reageren, minstens voor zichzelf. Daarbij kunnen de volgende vragen-op-de-man-af van dienst zijn.

- a. Wie ben je zelf, tot welke klasse behoort je, wat voor werk doe je?
- b. Op welke wijze doe je mee aan de handhaving van het kapitalistische sociale systeem dat wij kennen? Op welke wijze help je mee het te bestrijden?
- c. Ben je lid van een vakbond? Waarom wel of waarom niet?
- d. Als je lid bent van een bond, wat doe je daarbinnen? Ben je alleen 'trekker' van de verbetering van arbeidsvoorwaarden, of draag je bij tot politisering en demokratisering van de vakbeweging? Hoe?
- e. Als je geen lid bent van de bond, waar ben je dan in de tegenstelling kapitaal-arbeid aktief? Waarom?
- f. Ben je lid van een politieke partij? Welke en waarom? Draagt dat bij tot behoud of tot verandering van de maatschappij? Waarom?
- g. Wat doe je binnen die politieke partij, als je lid bent, om deze te radikaliseren?
- h. Waar woon je? In wat voor buurt? Zijn er konkrete wijkbelangen te verdedigen of te behartigen? Welke?
- i. Doe je mee in die wijk-aktiviteiten? Waarom wel of waarom niet?
- k. Vind je dat je uitgebuit wordt of/en uitbuit bent? Hier in je bedrijf, of in de wereldeconomie? Hoe zo?
- l. Als er aan jou verdiend wordt, heb je dan wel eens proberen uit te rekenen hoeveel? Als je aan anderen verdient, dan heb je dat uiteraard gedaan. Hoeveel is dat?
- m. Welke krant lees je? Waarom? Wat vind je van die krant?
- n. Wat vind je van wat in Chili is gebeurd? Zou zoiets ooit hier kunnen gebeuren? Waarom wel of niet?
- o. Wat heb je te zeggen op je werk, in je school, in je wijk?
- p. Ben je al dan niet socialist? Waarom? Wil je je nader oriënteren op het socialisme?

NOTEN

1. Teresa Hayter, *Het imperialisme van de ontwikkelingshulp*, Utrecht 1972.
2. De voornaamste kritieken die op mijn eerste boek over sociale aktie werden gepubliceerd, zijn
 - A. Elshout en H. Weynen in *Maatschappelijk welzijn*, 1972 nr. 1.
 - Hans Weterman in *Transaktie*, 1972 nr. 5.
 - dr. H. M. de Lange in *Wending*, 1972 nr. 3.
 - dr. A. J. M. van Tienen en dr. W. A. C. Zwanikken in *Opbouwwerk als een sociaal-agogische methode*, Deventer 1972.
 - dr. A. J. M. van Tienen in *Sociale actie, een moderne passie*, Deventer 1973.
 - A. Hendriks in *Sociale actie, brandstof voor buurtwerk*, Alphen a.d. Rijn 1973.
 - Gert van Benthem en Harry Wouters in *Sociale actie: hoe en waartoe?*, Lochem 1974.

Daarnaast verschenen gestencilde kritieken van o.m. dr. A. Keune van het IVO in Tilburg, van wereldwinkel De Uytbuyt in Wageningen en van diverse studenten op sociale akademies en aan sociale fakulteiten in de vorm van skripties.

3. Piet Reckman, *Schijngestalten van de macht*, Baarn 1972; krities verslag van de derde zitting van UNCTAD in Santiago de Chile april-mei 1972; tevens een beschrijving van de chileense weg naar het socialisme.
4. Voor de rede van Salvador Allende ter opening van UNCTAD III zie *Chili op weg naar het socialisme*, Baarn 1972; in dit boek zijn de belangrijkste redevoeringen en perskonferenties van president Allende opgenomen.
5. Mc.Namara, directeur van de Wereldbank, zei in de bedoelde rede voor UNCTAD III o.m. het volgende: 'Groeicijfers van het nationaal inkomen en van het nationaal inkomen per persoon zeggen ons niets over de feitelijke verdeling van dat inkomen binnen een land. In de laatste tien jaar nam het nationaal inkomen per persoon in Brazilië met 2½% per jaar toe. Maar het aandeel in het nationaal inkomen van de armste 40% van de bevolking daalde van 10% in 1960 tot 8% in 1970; in diezelfde periode steeg het aandeel van de rijkste 5% van de braziliaanse bevolking van 29% tot 38%. Naar het (statistische) nationale inkomen per persoon te oordelen ging het Brazilië goed. Maar in feite stond de armste 40% van de bevolking buiten de welvaarts-groei.
6. De relatie tussen binnenlandse bourgeoisie en buitenlandse kapitalisten in respektievelijk onderontwikkelde en hoogontwikkelde landen kan men goed beschreven vinden in *Monopolies en Misère*, deeltje 3 van de serie *Boekjes voor volksondericht*, voor Chili geschreven door Marta Harnecker en Gabriela Uribe, in het nederlands vertaald en bewerkt door Sjaloom Odijk. Zie ook noot 19.

7. Naast *Schijngestalten van de macht* zie men *Verslag van Unctad III*, cahier nr. 13 van de reeks *Internationale Samenwerking*, NOVIB Den Haag, geschreven door drs. Huub Coppens en Dick Scherpenzeel.
8. De *Documentos secretos de la ITT* werden in Chili in het spaans en engels uitgebracht. Nederlandse literatuur, waarin deze dokumenten zijn verwerkt, en waarin ook andere informatie over het ITT-bedrijf worden gegeven zijn: *ITT*, kosmostorie nr. 33/34, Sjaloom Odijk 1973, geschreven door Piet van Harn, en *Macht zonder grenzen* geschreven door de Amerikaanse journalist A. Sampson, Amsterdam 1974.
9. Jaarverslag 1973 van Pakhoed N.V.
10. Voor gegevens over het nederlandse bedrijfsleven zie men o.m. Kees Bakker, *Het nederlandse bedrijfsleven*, Utrecht 1972, de jaarlijkse bijlage *De onderneming* van de NRC, de jaarverslagen van de betreffende firma's; naast kranten en tijdschriften zoals *Financieel Dagblad* en *Economisch-statistische berichten*, die centrale informatieve waarde op dit punt hebben, zijn met name *Economische voorlichtingsdienst* van het ministerie van economische zaken, de betreffende vakbonden en *Somo*, stichting onderzoek multinationale onderneming (Paulus Potterstr. 20, Amsterdam) informatiebronnen van belang.
11. Zie de reeds vermelde openingsspeech op Unctad III door Salvador Allende; met name ook het boek *De staat in de kapitalistische maatschappij* van de engelse econoom dr. Ralph Miliband, Utrecht/Antwerpen 1973, geeft over de bedoelde verweving veel overtuigende informatie.
12. Zie daarvoor b.v. kosmoschrift *Persburo's in de derde wereld* door de journalist Theo Ruyter, uitgave Sjaloom Odijk.
13. Geciteerd uit *Tijdschrift voor efficiënt directiebeleid* (TED), febr. 1972; het betrokken artikel, getiteld *Als de grenzen gaan benauwen* werd geschreven door het lid van de orde van Organisatie Adviseurs Ten Hove, medewerker van het organisatieburo ir. Berenschot.
14. Geciteerd uit het *Document ter oriëntering*, dat het wereldkongres van het Wereldverbond van de Arbeid (waarbij NKV en CNV zijn aangesloten) op 28 september 1973 in Evian aannam.
15. Zie het verslag van de genoemde konferentie, in het nederlands uitgebracht door het NVV, de nederlandse centrale die bij het IVVV is aangesloten.
16. Ch. Levinson schreef het boek *Kapitaal, inflatie en de multinationale ondernemingen*, Amsterdam 1972. Emilio Maspero was sekretaris van de kommissie die het rapport *Solidariteit en bevrijding* schreef, dat ten grondslag lag aan de discussies op het in noot 14 vermelde VVA-kongres.
17. Opnieuw geciteerd uit het reeds genoemde VVA-dokument.
18. Voor het begrip *meerwaarde*, samenhangend met andere waar-dewetten zie men *Loon, prijs en winst* en *Loonarbeid en kapitaal*, Karl Marx, Amsterdam 1971, of uiteraard *Het kapitaal* Marx' standaardwerk, Bussum 1972. Wie op een eenvoudiger

- wijze de grondbegrippen van de politieke economie wil leren kennen leze de reeks *Boekjes voor volksonderricht*, zie noot 6 en 19 en voor het meerwaardebegrip met name deeltje 2 *Kapitalistische uitbuiting*.
19. Met de *Boekjes voor volksonderricht*, die in Chili in oplagen van enkele honderdduizenden werden gedrukt en verspreid, is ook in Nederland al enige ervaring opgedaan. Met name voor nog niet of nauwelijks geschoolden in de politieke economie vormen ze een uitstekende introductie. In de boekjes zelf wordt naar moeilijker literatuur verwezen.
 20. In *Schijngestalten van de macht*, derde deel, zijn uitvoeriger citaten opgenomen uit speeches die Fidel Castro tijdens zijn bezoek aan het Chili van Allende hield. Het boek, waarin de complete redevoeringen zijn opgenomen, is helaas niet in het Nederlands vertaald.
 21. Voor de geschiedenis van de blokkering van de Chileense weg naar het socialisme raadplege men o.m. de volgende literatuur: *Chili op weg naar het socialisme*, Salvador Allende, Baarn 1972; *De toestand in Chili*, Regis Debray, Utrecht/Antwerpen 1971; *Chili leest ons de les*, Odijk 1973, de uitgaven van het *Chili-bulletin*, Kosmodok, *Chili blijft een unieke ervaring*, Sjaloom Odijk, en het met veel fotomateriaal geïllustreerde boek *Chili, een zwartboek* (Bussum 1974).
 22. Zie o.m. het artikel van Johan van Minnen in *Socialisme en democratie* van december 1973.
 23. De tekst van Etienne de la Boétie, geschreven op 18-jarige leeftijd, is geciteerd uit de bijdrage van Jan Rogier in het boekje *Kiezen zonder keuze*, Amsterdam 1971, waarin ook P. E. Hen, S. J. Doorman en A. L. Constandse indringende artikelen schrijven over de democratie.
 24. Zie het tijdschrift *Paradigma*, uitgave van de politikologenbond Nijmegen, nr. 4/5, 1973.
 25. Dit is alleen maar in het algemeen juist; de uitbuiting verschilt van situatie tot situatie, maar omdat de uitbuitingsgraad met name ook afhankelijk is van de hoeveelheid waarde die in het productieproces wordt toegevoegd en de stand van de technologie, de hoogte van de arbeidsproductiviteit, is deze in het algemeen in de geïndustrialiseerde wereld het hoogst.
 26. Zie vooral Erich Fromm, *Marx, Freud en de vrijheid*. Utrecht 1971, met name het hoofdstuk over het sociaal karakter, en van dezelfde schrijver *De gezonde samenleving*, met name het hoofdstuk over de mens in de kapitalistische maatschappij.
 27. Zie *De eendimensionale mens* van Herbert Marcuse, Bussum 1973.
 28. Zie *Van anderen*, Amsterdam 1972, en Bram de Swaan, *Een boterham met tevredenheid*, Amsterdam 1972, en verder de vele publikaties en mappen over de arbeidsomrust van de laatste jaren.
 29. Dr. Bram Peper, *De nederlandse arbeidsverhoudingen: continuïteit en verandering*, Rotterdam 1973.
 30. De geciteerde uitdrukking is van Rudi Dutschke, de tegen-kulturele Duitse studentenleider uit de jaren '66-'68, die na een moordaanslag op hem en enkele jaren van afwezigheid eind 1973 een lezing hield voor studenten van de universiteit van Berlijn, waarin hij die weg voorhield.
 31. Rosa Luxemburg, *Massastaking, partij en vakbonden*, Nijmegen 1971.
 32. Geciteerd uit de bijdrage van Klaas Beerschot in de reeds onder noot 28 vermelde uitgave *Van anderen*, samengesteld naar aanleiding van het gelijknamige VARA-programma.
 33. Idem uit de bijdrage van L. C. Drager.
 34. Piet Reckman, *Ons soort mensen*, Utrecht 1973; geschreven voor de Stichting Ontwikkelingssamenwerking Vakbeweging, Ravellaan 1, Utrecht.
 35. Zie met name Abraham H. Maslow, *Psychologie van het menselijk zijn*, Rotterdam 1971.
 36. Zie dr. A. van Tienen in *Opbouwwerk als een sociaal-agogische methode*, Deventer 1972, zie b.v. blz. 78.
 37. Zie de map *Rondom Dennendal*, uitgave Sjaloom Odijk.
 38. Zie noot 36, en dan met name blz. 28.
 39. Dr. A. J. M. van Tienen, *Anatomie van het welzijn*, Deventer 1970, blz. 270.
 40. Zie noot 36 en dan met name blz. 31.
 41. *De gekkenkrant*, uitgegeven door Stichting De Gekkenkrant, Amsterdam, postbus 3286.
 42. Antonio Gramsci, *Marxisme als filosofie van de praxis*, Amsterdam 1972, blz. 32.
 43. Mau Tsetoeng, *Artikelen over klassenstrijd, productie en organisatie*, Amsterdam 1973, blz. 58.
 44. *De Volkskrant*, 7 april 1974.
 45. Frantz Fanon, *De verworpenen der aarde*, Utrecht/Antwerpen 1973, blz. 237 e.v.
 46. Zie Mau Tsetoeng in het eerste artikel van het reeds onder noot 43 vermelde boek.
 47. Mau Tsetoeng, *Over de praktijk*, Rotterdam 1974.
 48. Mau Tsetoeng, *Het rode boekje*, Utrecht/Antwerpen 1971, hoofdstuk 22.
 49. Mau Tsetoeng, *Over de praktijk*.
 50. Mau Tsetoeng, *Het rode boekje*, nr. 297.
 51. Margaret A. Coulson en David S. Riddell, *Sociologie, een andere inleiding*, Meppel 1972.
 52. Mau Tsetoeng, *Over de praktijk*.
 53. Zie *Enka-dossier, handleiding voor bezetters*, Utrecht/Antwerpen 1972.
 54. Tagore, *Zwervende vogels*, Amsterdam/Antwerpen, blz. 26.
 55. Mau Tsetoeng, *Over de tegenstelling*, Rotterdam 1974.
 56. Idem.
 57. J. W. Stalin, *Over dialektisch en historisch materialisme?* Amsterdam 1972; zie ook Antonio Gramsci, *Marxisme als filosofie van de praxis*, en André Gorz, *Het moeilijke socialisme*, Amsterdam 1972.

58. Mau Tsetoeng, *Over de tegenstelling*.
59. Antonio Gramsci, *Marxisme als filosofie van de praxis*, blz. 48 e.v.
60. Saul Alinsky, *Dat hoeft je niet te nemen*, Den Haag 1974.
61. Zie noot 43.
62. E. L. Wheelwright en Bruce McFarlane, *De chinese weg naar het socialisme*, Amsterdam 1973. Zie ook Jaap van Ginneken, *De linkse stroming in China*, Amsterdam 1974 of het al oudere boek van Jan Myrdal, *Rapport uit een chinees dorp*, Utrecht/Antwerpen 1968.
63. Mau Tsetoeng, *Het rode boekje*, nr. 316.
64. De hier gepubliceerde vuistregels vormen een zekere combinatie met de aanwijzingen voor analyties onderzoek die W. I. Lenin geeft in *Werken*, deel 38, en Mau Tsetoeng in *Over de praktijk en Over de tegenstelling*.
65. Mau Tsetoeng in het artikel *Tegen boekenwijsheid in Artikelen over klassenstrijd, produktie en organisatie*, Amsterdam 1973.
66. Idem.
67. Over bronnen van informatie is met name onder noot 10 al een en ander gezegd. Voorts heeft het Derde Wereldcentrum in Nijmegen, Coehoornstraat 93, evenals SOMO, Paulus Potterstraat 20, Amsterdam, informatie over informatiebronnen.
68. In 1934, onder de druk van de toenmalige economische crisis reorganiseerde zich de 'American National Conference of Social Work', en zij richtte een speciale afdeling op voor 'social action' met als opdracht 'covering mobilization of public opinion, legislation and public administration'. Toen de economische crisis voorbij was raakte de social action weer in de vergetelheid. In de vijftiger jaren pas werd deze door Saul Alinsky en anderen weer daaruit opgepikt.
69. Saul Alinsky, die in 1909 in Chicago werd geboren en daar op straat zijn opvoeding genoot voor hij naar de universiteit ging om kriminologie te studeren, werkte in gevangenis, in gangs, en kwam geleidelijk door deze ervaringen tot zijn Alinsky-strategie van massa-organisatie, en later tot zijn opleiding van massa-organisatoren. In *Rules for revolution* en *Reveille for radicals* heeft hij zijn ervaringen gepubliceerd. Het eerstgenoemde boek is onder de titel: *dat hoeft je niet te nemen*, Den Haag 1974, in het nederlands verschenen.
70. Zie noot 69.
71. Publikaties, waarin definities over sociale actie, die in het nederlands verschenen zijn o.a.:
 - *Sociale dienstverlening, sociale aktie*, geschreven door drs. A. A. M. Fieselier en drs. H. Weynen, later de *Maatschappelijk welzijn* door de laatste gekritiseerd (overdruk *Maatschappelijk welzijn*, juni/sept. 1969, Den Bosch).
 - zie voorts de publikaties die genoemd zijn onder noot 2.
72. Ralph Miliband, *De staat in de kapitalistische maatschappij*, blz. 194.
73. De belangrijkste wereld-economische en financiële instellingen

die hier bedoeld zijn, zijn:

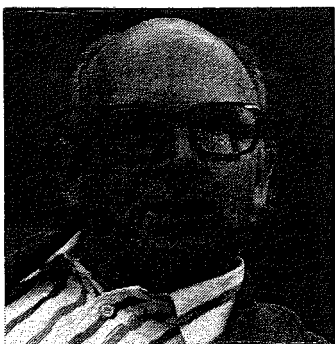
- De Wereldbank, tegenwoordig vooral gericht op ontwikkelingshulp, zwak gelieerd aan de organisatie van de Verenigde Naties, doch heel anders (te weten naar rato van het ingelegde kapitaal) beheerd. De Wereldbank speelt een steeds toenemende rol in de financiering van pre-investeringen in de landen van de Derde Wereld, het verstrekken van kredieten m.b.t. industrialisering, e.d.
 - IDA, International Development Fund, een dochterinstelling van de Wereldbank, die een programma heeft dat zachtere voorwaarden kent.
 - IMF, International Monetary Fund, waarin de regeling, uitvoering en bewaking van de verhoudingen, onderlinge inwisselbaarheid e.d. van de diverse muntstelsels in de wereld plaats vindt en onlangs het nieuwe 'wereldgeld' - het zogenaamde papiergoud - werd gedrukt en uitgegeven; het IMF geeft in feite ook handelskredieten.
 - GATT, General Agreement on Trade and Tariffs, de Algemene Overeenkomst in zake handel en tarieven, waarbij niet alleen rijke, maar in toenemende mate ook arme landen zijn aangesloten om hun onderlinge handelsrelaties te liberaliseren (vrijmaken van beperkingen).
 - OECD, Organization for Economical Cooperation and Development, een organisatie van ontwikkelde landen, die vrij veel invloed heeft door haar centrale research, haar jaarlijkse rapporten en adviezen op het economische en daarmee verwante beleid in de betrokken landen.
 - EEG, de Europese Economische Gemeenschap is uiteraard de dichtstbijliggende mogelijkheid voor het multinationale kapitaal om marktvergroting, technologievergroting e.d. na te streven; bovendien heeft de EEG door haar associatiepolitiek met minder-ontwikkelde landen een grote invloed op de economieën van deze landen.
74. Ralph Miliband, *De staat in de kapitalistische maatschappij*, blz. 147 e.v.
 75. Leo Trotzki, *De permanente of de verraden revolutie*, Amsterdam 1971, zie o.a. blz. 51/52.
 76. Ralph Miliband, *De staat in de kapitalistische maatschappij*, blz. 146/147.
 77. In het *Chili-bulletin*, uitgave Sjaloom Odijk, werd een complete lijst van nederlandse bedrijven, werkzaam in Chili, en van Amerikaanse bedrijven, zowel in Chili als in Nederland werkzaam, gepubliceerd.
 78. Voor informaties, adressen e.d. wende men zich tot een bestuurder, het districtskantoor of het verbondssecretariaat van de bond waarvan men lid is, of tot de Stichting Ontwikkelings Samenwerking Vakbeweging, SOSV, Ravellaan 1, Utrecht.
 79. Het bedoelde WVA-dokument valt aan te vragen bij het secretariaat Jozef III straat 50, B 1040 Brussel, België. Beter is het evenwel de eigen bond er om te vragen. Het tijdschrift *Labor*, voor informatie en vorming op vakbewegingsgebied,

- vanuit hetzelfde sekretariaat uitgegeven heeft ook deze tekst gepubliceerd. Op deze manier bereikt zij evenwel alleen bestuurders.
80. Geciteerd uit het bedoelde WVA-dokument.
 81. 'De grote weigering' is een term van Herbert Marcuse, in werken zoals *De eendimensionale mens* en vooral *Vertoog over bevrijding*, Utrecht/Antwerpen 1971, gebruikt en uitgewerkt.
 82. Peter Berger. *Sociologisch denken*, Rotterdam 1965; zie met name de laatste drie hoofdstukken.
 83. Idem, blz. 151/155.
 84. Jean-Paul Sartre introduceert het begrip *kwade trouw* in zijn boek *L'être et le néant*; Peter Berger neemt het van hem over in zijn *sociologisch denken*.
 85. Peter Berger, *Sociologisch Denken*, blz. 152/153.
 86. Eldridge Cleaver in *Eldridge Cleaver, artikelen en toespraken na zijn gevangenschap*, Utrecht/Antwerpen 1970; zie Cleaver's speech op de Standard-universiteit, blz. 117 e.v.
 87. Dr. H. Ph. Milikowski, *Lof der onaangepastheid*, Meppel 1973, aanvankelijk als proefschrift over sociale aanpassing, niet aanpassing en onmaatschappelijkheid verschenen, later onder de huidige titel in reeds vele drukken.
 88. Idem.
 89. Geciteerd uit het maandblad *Wending*, jaargang 23, blz. 264 e.v.
 90. Zie de bijdrage van Theodor Adorno aan het boek *Politiek voor niet-politici*, Baarn 1971, blz. 97 e.v.
 91. Erich Fromm, *De gezonde samenleving*, over de mens in de kapitalistische samenleving.
 92. Ralph Miliband, zie noot 11.
 93. *Kosmodok* jrg. 6 nr. 3 *Chili blijft een unieke ervaring*, waarin opgenomen het artikel van Lelio Basso getiteld *De rol van het recht in de overgangsfase naar het socialisme*, Sjaloom Odijk.
 94. Idem. Zie ook *Kosmodok* jrg. 5 nr. 6 getiteld *Socialisme binnen de wet*, een door de chileense minister van justitie geschreven verhandeling ten behoeve van de toenmalige bezoekers van UNCTAD III.
 95. Voor een student politiekologie zou het interessant zijn eens een gedegen studie aan dit onderwerp van de klassevervalsing van ons parlementaire systeem te wijden.
 96. Geciteerd uit de onder noot 94 bedoelde brochure over de dialektiek binnen de wet.
 97. Lelio Basso haalt deze tekst van Karl Marx uit *Das Elend der Philosophie* aan in zijn reeds onder noot 93 vermelde voordracht.
 98. Ambtsaanvaardingsspeech Salvador Allende, 5-11-'70, te vinden in *Chili op weg naar het socialisme*, zie verder noot 21.
 99. Salvador Allende in zijn eerste boodschap aan het Chileense Kongres, 21-5-'71, te vinden in *Chili op weg naar het socialisme*.
 100. Amitai Etzioni, *The active society*, een boek van plusminus 700 pagina's uitgegeven door The Free Press, New York 1968. Amitai Etzioni geeft in dit boek een theorie van sociale en politieke processen vanuit de optiek van mogelijke veranderingen. Hij is socioloog aan de Columbia-universiteit.
 101. Ralph Miliband, *De staat in de kapitalistische maatschappij*, blz. 24.
 102. Poujade was de franse middenstands- en boerenleider, die door massale, fascistoïde acties mede de weg vrijmaakte voor het gaullisme. Leon Villarín was de leider van de chileense bond van transportmiddelen-eigenaren, die de voornaamste binnenlandse faktor was in de omverwerping van het regiem-Allende.
 103. W. I. Lenin, *De linkse stroming*, Amsterdam 1972.
 104. Voor de Jap's (komitees voor controle op de prijzen en de voedselvoorziening) zie men Bertus Bolk, *Basiswerk in Chili*, *Nieuwschrift* nr. 1/2, 1974, Sjaloom Odijk.
 105. Saul D. Alinsky, *Dat hoeft je niet te nemen*, Den Haag 1974, zie o.m. blz. 31.
 106. *De Volkskrant*, bericht van 12-4-'74.
 107. Bram de Water in het Van-onderen-programma, hier geciteerd uit Piet Reckman, *Ons soort mensen*, uitgave SOSV, blz. 78/79.
 108. Idem *Ons soort mensen*, blz. 14.
 109. SOSV, Stichting Ontwikkelings-Samenwerking Vakbeweging startte haar activiteiten met het scholen en trainen van sleutelfiguren uit het hele land, die vervolgens de opdracht kregen binnen het kader van de vakbeweging plaatselijke en regionale leden-groepen te vormen, die zich met de zaken van de ontwikkelingssamenwerking en de in dat kader noodzakelijke structuur- en bewustzijnsverandering in eigen land wilden gaan bezig houden. Mede aan de hand van het boekje *Ons soort mensen* vonden en vinden vaak eerste oriënterende besprekingen plaats. Als communicatie orgaan voor alle sleutelfiguren en plaatselijke groepen funktioneert het gestencilde *Spuüs*, Ravellaan 1, Utrecht.
 110. C. Wright Mills in *Macht en mensen*, blz. 114/115.
 111. Antonio Gramsci in *Marxisme als filosofie van de praxis*, hoofdstuk 5 over de intellectuelen, blz. 126 e.v.
 112. Mills, zie noot 110, blz. 115/116.
 113. Ralph Miliband in *De staat in de kapitalistische maatschappij*, blz. 178/179.
 114. Noam Chomsky, *De macht van Amerika en de nieuwe mandarijnen*, Utrecht/Antwerpen 1970; zie met name het hoofdstuk over *De verantwoordelijkheid van de intellectuelen*.
 115. Mills, zie noot 110, blz. 51.
 116. André Gorz, *De aktualiteit van de revolutie*, Amsterdam 1972. Zie vooral het hoofdstuk *De mythe van de ingekapselde vakbeweging*, en *Politiek en massabeweging*; in de paragraaf over *De technische intelligentia*, blz. 95 e.v., worden de proletarisering en vervreemding met name uitgewerkt.

117. Antonio Gramsci, zie noot 111, blz. 131.
118. Ernest Mandel, *Lenin en het probleem van het proletarische klassebewustzijn*, Nijmegen 1970; men zie blz. 7/8, waar Mandel Marx' uitspraak: 'de heersende ideologie van iedere maatschappij is de ideologie van de heersende klasse' dynamiseert tot de konklusies die in dit boek zijn weergegeven.
119. Noam Chomsky in *De macht van Amerika en de nieuwe mandarijnen*, blz. 252.
120. Mao Tsetoeng in *Artikelen over klassenstrijd, produktie en organisatie*, het hoofdstuk *Over propaganda*; het citaat vindt men op blz. 100; heel het artikel wordt in verband met het hier ter sprake zijnde aanbevolen als zijnde van betekenis.
121. Erich Fromm in *De gezonde samenleving*, blz. 87 en 119.
122. Isaac Deutscher, *De weg van een revolutionair*, Amsterdam 1971, blz. 86.
123. Göran Palm, *Een onrechtvaardige beschouwing*, Amsterdam 1969, blz. 15.
124. Salvador Allende, *Chili op weg naar het socialisme*, blz. 7.
125. In dit voorbeeld is geen rekening gehouden met de *gestolde arbeid*, dat wil zeggen dat de machines b.v. waarmee gewerkt wordt, ook weer uit een fabriek komen, waar de arbeiders die deze machines maakten, ook meerwaarde produceerden. De in ons voorbeeld berekende meerwaarde is dus geflatteerd. Zie hiervoor *Het kapitaal*, afdeling IV, *De produktie van de relatieve meerwaarde*, speciaal hoofdstuk 13 paragraaf 2, of op eenvoudiger wijze *Kapitalistische uitbuiting*, deel 2 van de serie *Boekjes voor volksonderricht*.
126. Bij de beruchte perikelen rond het vormingswerk van Siemens-jongeren, Den Haag 1970-1971, speelde dit eigen aandeel van de werkende jongeren ook de beslissende rol. In *Siemens perikelen, werkende jongeren in konflikt met hun bedrijf*, Sjaloom Odijk, is deze gang van zaken beschreven. Direkte aanleiding tot het konflikt was een kollage die de werkende jongeren over de situatie binnen hun bedrijf maakten.
127. André Gorz in *De aktualiteit van de revolutie*, blz. 18/19.
128. Herbert Marcuse in *Vertoog over bevrijding*, blz. 54.
129. Idem blz. 22.
130. Zie reeds eerder genoemde boeken van Stokely Carmichael en Eldridge Cleaver, zie ook *Van provo tot Groenevelt*, Amsterdam 1973, publikaties over de franse mei-revolte van 1968, en ook met name Noam Chomsky, *Over het interpreteren en veranderen van de tweede wereld*, Amsterdam 1972, waarvan het tweede deel, *Over het veranderen van de wereld taalverhullings- en onthullingsmogelijkheden* geeft.
131. Met name André Gorz in *Het moeilijke socialisme* en Rosa Luxemburg in *Massastaking, partij en vakbonden* hebben dit thema behandeld.
132. Geciteerd uit de inleiding op de serie *Boekjes voor volks-onderricht*, zie noot 19.
133. *Enka-dossier*, zie noot 53. Toen de boeken aan de poort van Enka verkocht werden, was een radioreporter bij de hand; zijn reportage gaf een duidelijk beeld van de reakties van de arbeiders: velen waren bijzonder kwaad dat ze voor een tientje hun eigen verhaal te koop aangeboden kregen.
134. Er is bijzonder veel literatuur over *Het organisatievraagstuk*. W. I. Lenin is de voornaamste praktische en teoretische initiatiefnemer in deze. Zie daarvoor met name zijn boeken *De linkse stroming, Wat te doen, Tweeërlei taktiek*, alle drie Amsterdam 1972, en *Eén stap voorwaarts, twee stappen terug*, Nijmegen 1971. Voorts Rosa Luxemburg in het laatstgenoemde werk van Lenin (briefwisseling) en in *Massastaking, partij en vakbonden*, Karl Marx in *De burgeroorlog*, Amsterdam 1972, Michael Bakoenin in *Over anarchisme, staat en diktatuur*, Den Haag 1970, Cajo Brendel in *Anton Pannekoek, theoretikus van het socialisme*, Nijmegen 1970, en Daniël Guérin, *Voor een libertair marxisme*, Amsterdam 1970. Voorts het reeds geciteerde boek van Mao Tsetoeng, *Artikelen over klassenstrijd, produktie en organisatie*. Voornamelijk met de kijk op het organisatievraagstuk hangen de diverse stromingen binnen het marxisme en de socialistiese beweging samen. In het boek *Het pluralistische marxisme*, Utrecht 1968, worden deze stromingen op een rijtje gezet.
135. In *De Nieuwe Linie van 17-4-'74* b.v. kritiseert Mandel de taktiek van de belgiese maoïsten-groep Amada o.l.v. de artsen Leyers en Merckx, die elke samenwerking met de georganiseerde vakbeweging afwijzen.
136. Zie vooral André Gorz in *Het moeilijke socialisme*.
137. André Gorz in *De aktualiteit van de revolutie*, blz. 85 e.v.
138. Idem blz. 89.
139. Idem blz. 89/70.
140. *Baas in eigen bond*, uitgave van de werkgroep maatschappijkritiese vakbeweging, sekretariaat postbus 3677 Den Haag.
141. Ernest Mandel in *Lenin en het probleem van het proletarische klassebewustzijn*, blz. 31.
142. Karl Marx in *De burgeroorlog*, blz. 77 e.v.
143. Zie *'Links maakt de balans op'*, *Kosmodok* nr. 1 jrg 6 Sjaloom Odijk, en *Internationale korrespondentie*, nr. 34-35, 1973, Nijmegen.
144. Zie de noten 141 en 134.
145. *Van armenzorg tot welzijnswerk*, werkuitgave van Sun, Nijmegen, samengesteld door een werkgroep van sociale akademie De Amstelhorn in Amsterdam, uitgave Nijmegen 1972. Deze map geeft een goed gedocumenteerd overzicht van de in de titel aangeduide ontwikkeling. Het betrokken citaat vindt men op blz. 7.
146. Bram Peper in *Vorming van welzijnsbeleid*, blz. 186.
147. *Van armenzorg tot welzijnswerk*, blz. 109.
148. Men zie de reeds eerder genoemde boeken van Van Tienen en Zwanikken.
149. *Van armenzorg tot welzijnswerk* blz. 128/129.
150. Harry Specht, amerikaans socioloog gaf deze indeling in een

- toespraak die onder de titel *Disruptive tactics* is gepubliceerd in het boek *Readings in community organizing*.
151. Amitai Etzioni in *The active society*.
 152. Zie met betrekking tot informatie- en documentatiebronnen ook noot 10.
 153. Sjaloom, de Vork 2, Odijk - werkplaats die alle werkdagen van 9 tot 9 geopend is, en in de weekenden van 10-4 uur - heeft allereerst een gids met een uitgebreide gerubriceerde lijst van de bedoelde publikaties, maar vervolgens kan in de werkplaats door ieder die dat wenst van de praktijken volledige aktie-dokumentatie worden gebruikt gemaakt.
 154. Zie hiervoor b.v. de twee boeken over *Politiek avondgebed*, uitgebracht door Dorothee Sölle bij Bosch & Keuning in Baarn 1969 en 1971. Geïnteresseerden kunnen ook met het nederlandse sekretariaat kontakt opnemen, ds. W. Overdiep, Hieronymusplantsoen 5, Utrecht.
 155. Voor een handleiding tot het screenen, alsmede voor het maken van een eigen drukmachine zie men het voor het overige verouderde boekje *Kosmoskomplot*, Sjaloom Odijk.
 156. Voor zulke akties neme men kontakt op met de Landelijke Vereniging Wereldwinkels, Pauwstraat 13A, Utrecht, tel. (030) 31 63 12.
 157. Van *Het witte-huis-aan-huis-plan* werden 35.000 exemplaren verkocht; het boekje bevatte een scheurkaart doormiddel waarvan de afzender zijn politieke opvattingen m.b.t. de Amerikaanse 'buitenlandse' politiek naar de New York Times kon sturen. Nadat die krant een 800-tal kaarten had ontvangen ging zij over tot het publiceren van nederlandse meningen, en er verschenen ook twee hoofdredaktionele kommentaren bij deze nederlandse bemoeiing met de Amerikaanse politiek. Toen volgden tal van andere Amerikaanse kranten en kwamen grote Amerikaanse TV-companies naar ons land om de aktie te filmen en wat achter de motieven te kijken.
 158. De voettochten van de katolieke vredesbeweging *Pax Christi*, met name die van middelbare scholieren, genieten al jarenlang sterke bekendheid. De laatste tijd tekent zich daarbij een soort walk-ontwikkeling af. Pax Christi doet meer en meer van zich spreken op het politiek-strukturele vlak. Sekretariaat Celebesstraat 60, Den Haag.
 159. De franse vlieger De Saint-Exupéry schreef het beroemde boekje 'Le petit prince', in het nederlands uitgebracht onder de titel *De kleine prins*, Rotterdam 1951, een kostelijk boekje om de fantasie voor aktie te voeden.
 160. Piet Reckman, *Riet, het verhaal van de suiker*, Baarn 1970; men zie ook de argumenten van de Sjaloomgroep, in de *Wereldkrant* van augustus 1974, tégen de rietsuikeraktie.
 161. Bertus Bolk, *Basiswerk in Chili*, *Nieuwsschrift* 1/2 1974 Sjaloom Odijk, en *Internationale korrespondentie* nr. 34/35, Nijmegen 1973.
 162. Zie noot 156. Sjaloom verzorgt trainingen voor 'wereldwinkeliers', zie *Sjaloomkatalogus*, gratis verkrijgbaar.
 163. H. M. van Randwijk publiceerde deze 'onuitgesproken' redevoeringen allereerst in het literaire tijdschrift *Maatstaf*. Later werden vele artikelen van zijn hand, waaronder de bedoelde, gebundeld in het boek *Heet van de naald*, Wageningen 1968.
 164. Herbert Marcuse, *Vertoog over bevrijding*, blz. 57.
 165. Henri David Thoreau, *Walden*, Amsterdam 1972.
 166. Stokely Carmichael in *Dialektiek der bevrijding*, blz. 189 e.v.
 167. Frantz Fanon, *De verworpenen der aarde*, Utrecht/Antwerpen 1973.
 168. Stokely Carmichael in *Black power*, blz. 49 e.v.
 169. Stokely Carmichael in *Dialektiek der bevrijding*, blz. 174 e.v.
 170. I. F. Stone, *Verhulling en werkelijkheid*, Amsterdam 1970.
 171. Ralph Nader is een Amerikaanse jurist die de laatste jaren veel van zich doet spreken door zijn goed voorbereide en gedokumenteerde 'raids' op grote concerns en overheidsinstellingen. Rond Nader hebben zich van lieverlee hulptroepen gevormd, die Naders' raiders worden genoemd. In Nederland kwam van zijn hand het boek *Dwarssluggers*, Amsterdam 1973, uit.
 172. SOMO, Stichting Onderzoek Multinationale Onderneming, zie noot 10.
 173. Zie naast de direkte ITT-publikaties, reeds vermeld onder noot 8 ook het boek van Ralph Miliband, *De staat in de kapitalistische maatschappij*, met name deel 2 en het journalistieke boek van Günther Wallraff, 't *Gewone kapitalisme*, Amsterdam 1974.
 174. De boekjes van Stephen Potter zijn helaas niet in het nederlands vertaald. Ze komen voor in de engelse Penguin-serie.
 175. Peter Berger, *Sociologisch denken*, blz. 144/145.
 176. Voor de protestdienst kan men te rade gaan bij Jan Diekerhof, 'Julie hebben makkelijk praten', Baarn 1968, waarin het projekt van de protestdienst beschreven wordt en verdedigd tegenover de dienstweigerings. Ook de (witte) BVD past dit model toe sinds ze haar naam van Bond van Dienstweigerars heeft veranderd in Bond van Dienstplichtigen.
 177. Beide hiernavolgende milieu-aktiebewegingen werken met zo'n weigeringsmodel van burgerlijke gehoorzaamheid:
- MAN-milieu-aktie-centrum nederland, Rubroekstraat 1A, Rotterdam.
- Stroomgroep Stop Kalkar, Herengracht 109, Amsterdam.
 178. Peter Berger, *Sociologisch denken*, blz. 138 e.v.
 179. Henry David Thoreau in *On the duty of civil disobedience* uitgave van Peace News Pamphlets in Londen.
 180. *De Volkskrant* van 23-1-'71 bevatte dit interview met justitieminister Van Agt.
 181. De bewuste konferentie had een opvallend grote Braziliaanse delegatie, die kennelijk de opdracht van haar regering had juist het folter-imago van het Braziliaanse regime weg te werken. Wim Bos van de KWJ doorkruiste niet alleen deze opdracht maar wist het tegendeel te bereiken.
 182. Rosa Luxemburg, *Massastaking, partij en vakbonden*, zie b.v. blz. 45.

183. Bij arrest van 2-2-'71 vernietigde de Hoge Raad de uitspraak van het arnhemse gerechtshof, dat het kraken van een leegstaand pand strafbaar had bevonden. De Hoge Raad overwoog dat de strafrechtelijke bepaling betreffende huissvredebreuk (en dat was steeds de titel waarop kraking strafbaar werd bevonden) niet de pretentie heeft de eigendom van een pand, maar het woonrecht te beschermen. Een niet-bewoond huis kan derhalve gekraakt worden zonder huissvredebreuk te plegen.
184. Zie Piet Reckman, *Chili leest ons de les*, en *Chili blijft een unieke ervaring*, beide uitgaven van Sjaloom Odijk.
185. Richard Shaull, *Keerpunt in de revolutie*, Utrecht 1967, zie met name blz. 223 e.v.
186. Stokely Carmichael in *Black power*, blz. 49 e.v.
187. Interview van W. L. Brugsma met Ralph Nader in de *Haagse Post* van 24-3-'71.
188. Paul Goodman in *Dialektiek der bevrijding*, blz. 145.
189. I. F. Stone, *Verhulling en werkelijkheid*, geciteerd uit het witboek dat een groep Quakers uitbracht.
190. Idem, zie het hoofdstuk over *De rijken marcheren voortdurend naar Washington*.
191. Ter Schegget, *Het beroep op de stad der toekomst*, Haarlem 1970, blz. 103.
192. Herbert Marcuse in *Dialektiek der bevrijding*, blz. 199 e.v.
193. I. F. Stone in *Verhulling en werkelijkheid*, blz. 135.
194. Theodor Adorno in *Politiek voor niet-politici*, blz. 97 e.v.
195. David Cooper in *Dialektiek der bevrijding*, blz. 221 e.v.
196. Ter Schegget, *Het beroep op de stad van de toekomst*, blz. 112 e.v.
197. Mao Tsetoeng, *Over de praktijk*.
198. In de noten is voldoende literatuur aangegeven voor scholing en training. Het gaat erom de literatuurkeuze zo te maken, dat de deelnemers aan de cursus niet overvoerd worden, of omgekeerd niet ondervoed. Zo kan men bij beginners het beste literatuur als die uit de serie 'Boekjes voor volks-onderricht' op tafel leggen. Ook de literatuur van Mao Tsetoeng is over het algemeen eenvoudig en goed leesbaar. Ik bedoel hier vooral de vaker genoemde voordrachten *Over de praktijk* en *Over de tegenstelling*, en het boek *Artikelen over klassenstrijd, produktie en organisatie*.



De strategie en methodiek voor sociale actie kunnen niet ongewijzigd blijven als in Chili blijkt dat een democratische revolutie in geweld wordt gesmoord, als Dennendal bewijst hoe radicale vernieuwingen in het welzijnswerk nog slechts met deportaties kunnen worden gekeerd, als de wereldeconomie zichtbaar sterker onder controle komt van gigantische multinationale particuliere bedrijven, als 'inspraak'-suggesties het klaarblijkelijk gebrek aan democratie moeten verhullen, en als de arbeidersbeweging kenmerkend uit de gezapige arbeidsvrede-rust aan het ontwaken is. Nadat sinds september 1971 drie ongewijzigde drukken van **soziale aktie** waren verschenen en een vierde druk noodzakelijk bleek, zag de schrijver zich dan ook gedwongen een bijna geheel nieuw boek te schrijven: **soziale aktie, opnieuw bekeken**, vanuit de nieuwe feiten en ontwikkelingen en een poging tot verstaan daarvan. Daarom begint het boek met een uitgebreide verantwoording van de feiten en beweegredenen die tot deze nieuwe opzet leidden. Vervolgens wordt een fundamenteel verzuim van het eerste boek goed gemaakt door de ruime aandacht die aan maatschappij-analyse, en met name de methode daarvan, wordt gegeven. De strategie is aanzienlijk breder en fundamenteler uitgewerkt. Arbeidersbeweging en welzijnswerk komen daaruit te voorschijn als de twee belangrijkste factoren in de bewustwordingsprocessen die voorwaarde zijn voor revolutionaire veranderingen. Geheel nieuw is ook het hoofdstuk over training en scholing, terwijl uiteraard de nodige groepsdynamische, organisatorische en etiese consequenties uit het 'opnieuw bekeken' worden getrokken voor de sociale aktie in bedrijf.

SOCIALE AKTIE

OP NIEUW
BEKEKEN

PIET RECKMAN

----- end of text -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.



Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- einde van de tekst -----